

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**YETİŞKİNLERDE ÇEVRE BİLİNCİ VE MANEVİYAT
İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA**

Elif SARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU

MAYIS - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YETİŞKİNLERDE ÇEVRE BİLİNCİ VE MANEVİYAT
İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif SARI

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

“Bu tez 02/05/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Yahya TURAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Kübra CEVHERLİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Elif SARI

02/05/2024

ÖN SÖZ

Bu çalışma yetişkinlerde çevre bilinci ve maneviyat arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzün en önemli problemlerinden biri olan çevre sorunları çok boyutlu bir yapıdadır. Dolayısıyla çevre sorunlarıyla baş etmede uygulanabilecek yöntemler de çok boyutludur. Maneviyat bireyin hayatında her alanda etkisini gösterdiği gibi çevre ile olan ilişkileriyle de etkileşim halindedir. Bu çalışma, bu iki önemli kavram arasındaki ilişkiyi anlamak ve açıklamak amacıyla yapılmıştır.

En başta çalışmanın her aşamasında yanımda olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU'na rehberliği ve kıymetli önerileri için teşekkür ederim. Ayrıca tez savunmamda bulunan jüri üyeleri Doç. Dr. Yahya TURAN ve Dr. Öğr. Üyesi Kübra CEVHERLİ'ye değerli katkıları için şükranlarımı sunarım.

Tez sürecinde desteğini esirgemeyen ve yeri gelince yüreklendiren arkadaşlarım Rukiye SARISOY'a, Şule ÇİÇEK'e, Rüya&Ekrem KARADEMİR'e, yüksek lisans sürecini benim için kolaylaştıran arkadaşlarım Müberra ÖZTÜRK ve Rabia Nur YAŞAR'a, bu süreçte beni her daim destekleyen aileme, varlığıyla hayatıma neşe katan yeğenlerim Ayza ve Eva'ya, son olarak da bu tez çalışmasının tamamlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Elif SARI

02/05/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1.Çevrenin Tanımı	8
1.2. Çevre Sorunları ve Çevrecilik Hareketlerinin Tarihçesi	9
1.2.1. Çevre Sorunlarının Tarihçesi.....	9
1.2.2.Çevre Sorunları ve Nedenleri	11
1.3.Çevrecilik Hareketleri	14
1.4. Çevre Bilinci.....	15
1.5. Din, Dindarlık ve Maneviyat.....	16
1.5.1. Din ve Dindarlık	16
1.5.2. Maneviyat	17
1.6. Maneviyat ve Din İlişkisi	20
1.7. Çevre-Din ve Dindarlık İlişkisi	21
1.7.1. Budizm ve Hinduizm’de Çevre	22
1.7.2. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Çevre.....	23
1.7.3. İslamiyet’te Çevre.....	25
1.8. Çevre Bilinci ve Maneviyat İlişkisi	28
1.9. Çevre Bilinci ve Maneviyat ile İlgili Literatür	30
2. BÖLÜM: YÖNTEM.....	34
2.1. Araştırmanın Modeli	34
2.2. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri	34
2.3. Veri Toplama Araçları.....	36
2.3.1. Kişisel Bilgi Formu	36
2.3.2. Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ)	36

2.3.3. Maneviyat Ölçeği	37
2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	38
3.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR	41
3.1. Genel Profile İlişkin Bulgular	41
3.2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Çevre Sorunlarına Yönelik ve Dindarlık Özelliklerine Ait Bulgular	43
3.3. Maneviyat ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Bulgular	49
3.4. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Bulgular	53
3.4.1. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Yaş Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	54
3.4.2. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	55
3.4.3. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Gelir Durumu Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	57
3.4.4. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Medeni Durum Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	58
3.4.5. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	60
3.4.6. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Yaşanılan Çevre Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları	61
3.5. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Maneviyat Değişkeni Arasındaki Bulgular	63
 SONUÇ	70
KAYNAKÇA	74
EK	84
ÖZ GEÇMİŞ	90

KISALTMALAR

ÇYTÖ: Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

EPA : Environmental Protection Agency

HIV : Human Immunodeficiency Virus

SPSS : Statistical Package for Social Sciences

Vb. : Ve benzeri

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya

t.y. : Tarih yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Çalışmaya Katılan Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri	35
Tablo 2: Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları.....	39
Tablo 3: Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlilik Analizi Sonuçları.....	39
Tablo 4: Çalışmaya Katılan Bireylerin Ölçeklerden Aldıkları Puanlar.....	41
Tablo 5: Çalışmaya Katılan Bireylerin Çevre Organizasyon Üyeliği ve Dindarlık Özelliklerine Ait Bilgi Dağılımı	44
Tablo 6: Çalışmaya Katılan Bireylerin Çevrenin Korunması İçin Bulunacağı Katkı Dağılımları.....	45
Tablo 7: Çalışmaya Katılan Bireylere Göre Türkiye'nin Çevre Sorunları Dağılımı.....	47
Tablo 8: Çalışmaya Katılanlar Maneviyat Ölçeği Puan Ortalamalarının Sosyo- Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı.....	49
Tablo 9: Yaş Değişkenine Göre Maneviyata İlişkin Pearson Korelasyon Katsayıları..	51
Tablo 10: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Spearman Korelasyon Katsayısı Dağılımı.....	54
Tablo 11: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı	55
Tablo 12: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Gelir Durumu Değişkenine Göre Dağılımı	57
Tablo 13: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Medeni Durum Değişkenine Göre Dağılımı.....	59
Tablo 14: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Dağılımı.....	60
Tablo 15: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Yaşanılan Çevre Değişkenine Göre Dağılımı	62

Tablo 16: Çalışmaya Katılan Bireylerin ÇYTÖ ile Maneviyat Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	63
Tablo 17: Çalışmaya Katılan Bireylerin ÇYTÖ ile Kişisel Bilgi Anketinin Dindarlığı Ölçen Soruları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	66

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Araştırmanın Modeli.....	34

ÖZET	
Başlık: Yetişkinlerde Çevre Bilinci ve Maneviyat İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma	
Yazar: Elif SARI	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU	
Kabul Tarihi: 02/05/2024	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 83 (ana kısım) + 6(ek)
Bu araştırma çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çevre bilincinin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutları bulunmaktadır. Bilişsel boyut, çevreye ilişkin problemler, çözüm yolları ve doğa hakkındaki bilgileri kapsar. Duyuşsal boyut, çevreye yönelik tutumları ve duygusal tepkileri içerirken, davranışsal boyut çevre dostu eylemleri ifade eder. Araştırmada 18 yaş üstü 231 kadın, 137 erkek olmak üzere toplamda 368 kişi üzerinde anket tekniği uygulanmıştır. Katılımcılara 2023 Aralık ayında Google Forms üzerinden ulaşılmıştır. Kişisel Bilgi Formu, Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ) ve Maneviyat Ölçeğinden elde edilen veriler SPSS 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kişisel Bilgi Formunda demografik özelliklerin yanında çevre bilinci, öznel dindarlık algısı ve ibadetlerle ilgili sorular da yer almış, bunların analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Sonuç olarak Çevreye Yönelik Tutum Ölçeğinin bilgi, duygu ve davranış alt boyutları ile Maneviyat Ölçeğinin, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi başa çıkma ve bağlantı boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bireylerin manevi yönelimleri arttıkça çevre bilincinin de arttığı tespit edilmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Maneviyat, Çevre Bilinci, Çevreci Tutum, Çevreci Davranış	

ABSTRACT	
Title of Thesis: A Quantitative Research on the Relationship between Environmental Awareness and Spirituality in Adults	
Author of Thesis: Elif SARI	
Supervisor: Assist. Prof. Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU	
Accepted Date: 02/05/2024	Number of Pages: viii (pre text) + 83 (main body) + 6 (add)
This research aims to examine the relationship between environmental awareness and spirituality. Environmental awareness has cognitive, affective and behavioral dimensions. The cognitive dimension covers environmental problems, solutions and knowledge about nature. The affective dimension includes attitudes and emotional reactions towards the environment, while the behavioral dimension refers to environmentally friendly actions. In the research, a survey technique was applied to a total of 368 people, 231 women and 137 men, over the age of 18. Participants were reached via Google Forms in December 2023. The data obtained from the Personal Information Form, the Attitudes Towards the Environment Scale (ESTS) and the Spirituality Scale were analyzed using the SPSS for Windows 25.0 program. In addition to demographic characteristics, the Personal Information Form also included questions about environmental awareness, subjective perception of religiosity and worship, and parametric tests were used in their analysis. As a result, it was found that there was a statistically significant relationship between the knowledge, emotion and behavior sub-dimensions of the Attitudes Towards the Environment Scale and the transcendence, spiritual experience, search for meaning, spiritual coping and connection dimensions of the Spirituality Scale. It has been determined that as individuals' spiritual orientation increases, environmental awareness also increases.	
Keywords: Spirituality, Environmental Awareness, Environmental Attitude, Environmental Behavior	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Çevre kavramı genel anlamıyla insanın yaşadığı ortamı ifade etmektedir. Daha geniş bir ifadeyle çevre, doğal ekosistemleri ve yaşamı destekleyen su, hava, toprak gibi canlıların hayatını devam ettirdiği unsurları içermektedir. Bu kapsamda çevre, insan ve diğer canlı türlerinin yaşamını etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal faktörleri içermektedir (Atasoy, 2005, s. 20).

Ekolojik sistem, canlıların bir arada ve uyum içinde varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan bütünü ifade etmektedir. Bu denge bozulduğunda ekosistemin veya ekolojik sistemin bozulduğu kabul edilir. İnsanların ekolojik dengeye yaptığı müdahaleler, genellikle dengeyi bozar. İnsanlar ve diğer canlılar arasındaki ilişkiler, tarih boyunca bazı dengesizliklere rağmen uyum içinde devam etmiştir. Ancak sanayi devrimi, insanların doğaya olan müdahalelerini artırmış ve ekolojik dengeyi bozmuştur. İnsanlığın doğayı kontrol etme ve sınırsız kullanma isteği, sanayi devrimiyle birlikte artmış ve çevre sorunlarına yol açmıştır (Khodabandeh D.T, 2010, ss. 55-56).

Çağımızda çevre sorunları küresel ölçekte bir sorun haline gelmiş ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu sorunların üstesinden gelinmesi için ise ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda çözümler gerektiği, ancak uluslararası iş birliği çerçevesinde bu meselenin çözülebileceği düşünülmektedir (Taycı, 2009, ss. 25-26).

Çevre bilincine etki eden bilişsel, duyuşsal ve davranış boyutlarındaki ilişkilere etki eden etmenlerin başında bireyin yaşamına her açıdan etki eden dini yaşayış ve maneviyat gelmektedir. Çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişkilerin demografik değişkenlerle birlikte incelendiği bu çalışmada “maneviyat” ve “çevre bilinci” kavramları ele alınmaktadır.

Çevre sorunlarına yönelik çevre bilincinin bilişsel, duyuşsal ve davranış olmak üzere üç boyutu vardır. Bilişsel boyut çevreye ait problemler, bu problemlerin çözüm yolları ve doğa hakkındaki tüm bilgileri içermektedir. Duyuşsal boyut çevre sorunlarına yönelik korkma, kızma ve sorunların çözümüne olan isteklilik hali gibi duyguları içeren tutum ve tavırları içerisine almaktadır. Davranışsal boyut ise çevre lehine davranışa dönüşen fiillerdir (Yeşil & Yahya, 2020).

Çevre bilinci ile ilişkilendirilecek olan maneviyat kavramının ise kelime anlamı "maddi olmayan, manevi şeyler" olup, bu kavram esas itibarıyla öz-aşkınlık ve benlik ötesi nihai anlam ve değerlerin kaynağı olma, içsel farkındalık ve kişisel bütünleşmeyi kapsama gibi temaları içermektedir. Kelimenin kendisinden türetildiği manevi kavramı ise "görülmeyen, duyularla sezilebilen, soyut, ruhani, tinsel, maddi karşıtı" gibi anlamlara gelmektedir. Maneviyatın din psikolojisinde olduğu kadar pek çok disiplin tarafından çalışılan bir alan olduğu görülmekte, bundan dolayı ise herkesçe kabul edilen bir tanımı yapılamamaktadır (Düzgüner, 2013). Bu kavram gerek din psikolojisi gerek diğer alanlarda farklı boyutlarda çalışılmakta, kimi zaman dinle ilişkilendirilip kimi zaman ise dinden tamamen ayrı bir kavram olarak ele alınmaktadır. Maneviyat ve dindarlık aynı manaya gelmese de birbirinden tamamıyla bağımsız kavramlar da değildir. Buna karşın maneviyatın dinden bağımsız seküler bir manayı da ifade edebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Kimter, 2015).

İnsan yalnızca maddeden ibaret olmayıp yüce bir özü de içerisinde barındıran bir varlık olduğu gibi tabiatla arasında kurduğu bağdan çevre-maneviyat ilişkisi doğmaktadır. Bu ilişkiyi incelemek üzere araştırmada maneviyatın tarihten günümüze değişen anlamı, günümüzde gittikçe daha ciddi bir boyut kazanan çevre sorunları, bireylerin çevreye karşı olan biliş, duyuş ve davranış boyutlarındaki duyarlılıkları ve çevre bilincinin insanın manevi yönüyle olan bağlantısı ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın konusu yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, bireylerin sahip oldukları maneviyat düzeylerinin çevre bilincine nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymaktır. İlaveten bu araştırma ile yetişkin bireylerde çevre bilinci ve maneviyat arasındaki ilişkinin nasıl ve ne şekilde olduğunu ortaya koymak, bu ilişkinin hangi demografik değişkenlerden (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek, gelir durumu, sosyal çevre) etkilendiğini belirlemek ve bu ilişkinin çevresel tutumlar ve davranışlar açısından ne tür sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmaya maneviyat ile yakından ilişkisi olan ve çevre bilincine etkisi olduğu düşünülen öznel dindarlık algısı, Kur'an-ı Kerim okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma sıklığı ve dua etme sıklığını ölçen maddeler

demografik değişkenlerle birlikte araştırmaya dahil edilmiştir. Ülkemizde çevre ile din temasını özellikle tüketim açısından birlikte ele alan çalışmalar mevcuttur (Ateş, 2019; Ayten, 2010; Baydaş vd., 2019; Bozyiğit, 2019; Feyzioğlu, 2011; Kandemir, 2020; Karşlı, 2022; Kavalcı, 2019; Keçeci, 2021; Keskin, 2022; Son, 2020; Topcu & Dal, 2022; Tuğer, 2018; Ünal, 2010; Yemez, 2022; Yıldırım & Özdemir, 2022). Ancak çevre ile maneviyat temasını birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Böylece bu çalışmayla psikoloji ve din psikolojisi başta olmak üzere çevre temasını ele alan araştırmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Problemleri

“*Yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasında nasıl bir ilişki vardır?*” sorusu araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir. Araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

1. Yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişki demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?
2. Yetişkinlerde çevre bilinci ile öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında ilişki var mıdır?
3. Yetişkinlerde maneviyat sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezi, “*Yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasında pozitif yönlü ilişki vardır.*” şeklinde dir. Ayrıca çevre bilincinin alt boyutları olan bilgi-duygu boyutları ve davranış boyutu ile maneviyatın alt boyutları olan aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi başa çıkma ve bağlantı boyutları arasındaki ilişkiyi sosyo-demografik özelliklere göre ele alan ve çevre bilinci ile dindarlık ilişkisini ele alan şu hipotezler geliştirilmiştir:

Demografik Değişkenler ile İlgili Hipotezler

1. Yetişkinlerde çevreye yönelik tutumlar sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.
  - a. Çevreye yönelik tutumlar ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik tutumlar olumlu yönde artış göstermektedir.

- b. Kadınların çevreye yönelik tutumları, erkeklere göre daha olumludur.
  - c. Evlilerin çevreye yönelik tutumları, bekarlara göre daha olumludur.
  - d. Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik tutumları, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha olumludur.
  - e. Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik tutumlar daha olumlu hale gelmektedir.
  - f. Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik tutumlar daha olumlu hale gelmektedir.
- 2.Yetişkinlerde çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.
- a. Çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi artmaktadır.
  - b. Kadınların çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, erkeklere göre daha yüksektir.
  - c. Evlilerin çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, bekarlara göre daha yüksektir.
  - d. Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.
  - e. Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi artmaktadır.
  - f. Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi yükselmektedir.
- 3.Yetişkinlerde çevreye yönelik davranış üst boyutu sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.
- a. Çevreye yönelik davranış üst boyutu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi artmaktadır.
  - b. Kadınların çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.
  - c. Evlilerin çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, bekarlara göre daha yüksektir.
  - d. Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.
  - e. Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi artmaktadır.
  - f. Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi yükselmektedir.
- 4.Yetişkinlerde maneviyat sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.
- a. Yaş arttıkça maneviyat artmaktadır.
  - b. Kadınların maneviyatı erkeklerden yüksektir.

- c. Evlilerin maneviyatı bekarlara oranla daha yüksektir.
- d. Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların maneviyatları, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.
- e. Gelir durumu arttıkça maneviyat daha düşük seviyede olmaktadır.
- f. Eğitim durumu maneviyat için belirleyici bir etkiye sahip değildir.

Çevre Bilinci ile Maneviyat ve Dindarlık Arasındaki İlişki ile İlgili Hipotezler

1. Yetişkinlerde çevreye yönelik tutumlar ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
2. Yetişkinlerde çevre bilincinin bilgi-duygu boyutu ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
3. Yetişkinlerde çevre bilincinin davranış üst boyutu ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
4. Yetişkinlerde çevreye yönelik tutumlar ile öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı arasında ilişki bulunmaktadır.
5. Yetişkinlerde çevre bilincinin bilgi-duygu boyutu ile öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı ilişkisi bulunmaktadır.
6. Yetişkinlerde çevre bilincinin davranış üst boyutu ile öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı arasında ilişki bulunmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bireylerin manevi yönelimlerinin doğa ile arasında kurduğu bağ, vicdani sorumluluk vb. açılardan çevreci davranışlarına olumlu bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bireyler doğanın yegâne sahibi olduklarını ve doğanın insanoğluna sunduğu nimetlerin hiç tükenmeyecek bir kaynak olduğunu veya doğadaki düzenin hiç bozulmayacak bir sistem olduğunu düşünebilmektedir. Manevi açıdan kendini farklı bir noktaya taşıyabilmiş olan

bireylerde ise doğaya karşı bu tarzda bir sahip olma yaklaşımından ziyade, doğanın insanoğlunun kullanımına sunulan ve ona zarar vermeden gelecek nesillere aktarılması gereken bir emanet gözüyle bakılması gerektiği bilinci gelişebilmektedir.

Literatür incelendiğinde Türkiye örneğinde dindarlık ile çevreci tutum ve davranışlarla özellikle tüketim davranışlarını inceleyen çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Ateş, 2019; Ayten, 2010; Baydaş vd., 2019; Bozyiğit, 2019; Feyzioğlu, 2011; Kandemir, 2020; Karşlı, 2022; Kavalcı, 2019; Keçeci, 2021; Keskin, 2022; Son, 2020; Topcu & Dal, 2022; Tuğer, 2018; Ünal, 2010; Yemez, 2022; Yıldırım & Özdemir, 2022). Fakat çevreci tutum ve davranışlarla maneviyat ilişkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamaktadır.

Doğal kaynakların dikkatli kullanılması, geri dönüştürülebilir atıkların dönüşüme gönderilmesi ve ihtiyaç dışı ürünlerin satın alınmaması gibi çevreci tutum ve davranışları ele alacağımız bu çalışmada farklı demografik özelliklere ve farklı maneviyat düzeylerine sahip bireylerin çevre bilinçlerinin anlaşılmasına çalışılması din psikolojisi ve psikoloji gibi alanlara katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın, çevre bilinci ve maneviyat arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlaması ve bu ilişkinin çevresel tutumlar ve davranışlar üzerindeki etkilerini ortaya koyması beklenmektedir. Ayrıca, bu araştırma, çevre bilinci ve maneviyat arasındaki ilişkinin farklı gruplar arasında nasıl değişebileceğini ve bu ilişkinin toplumun çevresel sorumluluklarını nasıl etkilediğini anlamak için katkı sağlaması umulmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın sonuçlarının, çevresel politikaların geliştirilmesi ve toplumun çevresel sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Nicel yaklaşımın benimsendiği çalışmada çevreci davranışlar, çevreye karşı tutum ve yönelim ile maneviyat arasındaki ilişkiyi incelemek üzere ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma literatür taraması ile ölçme araçlarının uygulanması ve analizi olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır.

Araştırmanın ikinci aşamasında çevre duyarlılığını ölçmek amacıyla Yeşil ve Turan (2020) tarafından geliştirilen Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ) ve maneviyatı ölçmek amacıyla Şirin (2018) tarafından geliştirilen Maneviyat Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca demografik özellikler hakkında bilgi toplamak amacıyla uygulanan Kişisel Bilgi

Formunda çevre bilinci, öznel dindarlık algısı ve ibadetlerle ilgili sorular da yer almıştır. Ek olarak öznel dindarlık algısı ve ibadetler hakkında sorulara yer verilmesinin nedeni ise dindarlık ile maneviyat arasında ilişki bulunmasından dolayıdır. Öznel dindarlık algısı ve ibadetler dinî maneviyat olarak nitelendirilen alan ile ilgili ipucu verebilmektedir. Toplanan veriler ise SPSS programı aracılığıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Ön Kabulleri

Örnekleme oluşturan 368 birey, çalışmanın konusu hakkında bilgilendirilmiş olup, anket sorularına doğru ve içtenlikle cevap verdikleri varsayılmıştır. Çevreye yönelik tutum ve davranışlar ile maneviyat arasında bir ilişki ve karşılıklı etkileşim olduğu kabul edilmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin (Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Maneviyat Ölçeği) ölçtükleri özellikler açısından geçerli ve güvenilir oldukları varsayılmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 18 yaş üstündeki 368 kişilik bir örneklem grubuyla sınırlıdır. Anket belli bir zaman aralığında yapıldığından uygulandığı zaman ile sınırlıdır. Araştırmada elde edilen çevreye yönelik bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutta ve maneviyat düzeylerine ait bulgular, belirli yönleri veya boyutları temsil etmesinden dolayı ölçeklerde bulunan ölçme kapasitesiyle sınırlıdır.

1.BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çevrenin Tanımı

Çevre kavramı ve çevre sorunları üzerindeki algıda zamanla önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Önceleri çevre, bireyin yaşadığı fiziksel ve toplumsal ortam olarak tanımlanmaktayken 1980'lerden itibaren sadece coğrafi ve insan odaklı bir yaklaşımdan çıkarak, kültürel, politik, iktisadi, ekolojik, sosyal ve psikolojik boyutları da kapsayan karmaşık bir ilişki ve etkileşimler zinciri haline gelmiştir. Bu değişim, çevre sorunlarının sadece kirlilik, atık yönetimi ve doğal kaynakların tükenmesi gibi fiziksel konularla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Aynı zamanda iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, su kaynakları yönetimi, gıda güvenliği, sağlık, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sosyal ve ekonomik konuları da içermektedir. Canlı ve cansız unsurlar arasındaki kompleks ilişkiler, çevrenin oluşumuna etki ederken aynı zamanda çevreden etkilenmektedir (Atasoy, 2005, s. 25-28).

Çevre kavramının farklı yönleri barındırıyor olması, tanımları konusunda da çeşitliliğe yol açmıştır. Ertürk (1996, s. 9), çevrenin, tüm canlıların yaşamları boyunca ilişki içinde oldukları dış ortam olduğunu, Erinç (1984, s. 3) ise, canlı varlıkların hayati bağlarla bağlı oldukları, etkiledikleri ve etkilendikleri yaşam ortamı olduğunu belirtmektedir.

Keleş ve Hamamcı (1998, ss. 27-29) ise çevreyi fiziksel ve toplumsal olarak ikiye ayırmakta, bu ayırmada net bir sınırın olmadığını aksine birbirlerini tamamlayarak bir bütünlük oluşturduğunu söylemektedir. Fiziksel çevre, insanın içinde yaşayıp duyu organlarıyla algıladığı yapıyı ifade ederken bu yapının içinde bulunan insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal niteliklerinden doğan ilişkilerin bütünü toplumsal çevreyi teşkil etmektedir. Toplumsal ve fiziksel çevre, birbirleriyle etkileşim içinde olan değişken ve çok yönlü bir bütünün parçalarını ifade etmektedir.

Verilen tanımlardan hareketle, çevrenin insanın yaşadığı maddi ve manevi ortam olarak kabul edildiği ve çevre sorunlarının fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklandığı özet bilgisine ulaşılabilmektedir.

1.2. Çevre Sorunları ve Çevrecilik Hareketlerinin Tarihçesi

1.2.1. Çevre Sorunlarının Tarihçesi

Çevre sorunlarını araştıranlar problemin başlangıcını Orta Çağ'a kadar götürmüş, 13. yüzyılda Londra'da kireç ocaklarından çıkan kömür dumanları nedeniyle yaşanan kirliliğe atıfta bulunmuşlardır. Gerçek manada çevre sorunlarının başlangıcı ise endüstrileşme ve İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmelerin çevreyle olan etkileşiminin etkin bir devlet politikası haline getirilememesi sonucunda çevrenin hızla tahrip edilmesiyle birlikte ortaya çıkmasına dayandırılmaktadır (Keskin, 2022, s. 73).

18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte, o güne kadar kullanılan odun ve akarsulardan elde edilen yenilenebilir enerji kaynakları yerlerini yenilenemez fosil yakıtlara bırakmıştır. Bu dönemde üretimde kullanılan enerji miktarının ciddi boyutlara çıkması; üretimdeki artışla ortaya çıkan nüfus artışı ve kentleşme çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Tarımda makineleşmeyle insan gücüne olan ihtiyacın azalması, tarımda çalışan işgücünün kentlere göçüne sebep olmuştur. Bu durumun neticesinde ise arazilerin yanlış kullanımı sorunsalı ortaya çıkmış; verimli ovalar, tarım arazileri, çayır ve meralar; ulaşım, yerleşme ve sanayileşmede kullanılarak amaçlarının dışında kullanılmak durumunda kalmıştır (Ertürk, 1996, ss. 27-29).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan faaliyetleri doğal çevreyi olumsuz etkilemeye başlamıştır. Tarım alanlarının genişlemesi, yeni şehirlerin kurulması, ulaşım, ticaret ve endüstri alanlarının genişlemesi, göçmen kuşların yaşadığı bataklık alanların kaybolması ve doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi ekolojik dengeyi bozmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında sentetik organik maddelerin çevreyi kirletmeye başlaması, mikroorganizmaların bu maddeleri parçalayamaz hale gelmesi endüstriyel ürünlerin birikmesine ve ekosistemlerin bozulmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşme ve kentleşmenin hız kazanması enerji üretimi ve tüketimini artmıştır. Bu süreç, küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve demografik değişimlere sebep olmuştur. Bu durum özellikle Fransa, Almanya, ABD, Japonya gibi ülkelerin hızla kalkınmasına yol açmıştır ve diğer ülkeleri de etkilemiştir (Y. Akman vd., 2000, s. 51).

20. yüzyıla gelindiğinde ise sanayinin gelişmesi ve üretimin artması, enerji kaynaklarına ve madenlere bağımlılığı artırmıştır. Fosil kaynakların yaygın kullanımı çevresel

tahribatlara yol açmıştır. Ekonomik büyüme, tüketimin artmasını sağlamış ve yapay isteklerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum romantik ve duygusal ilişkilerin yerini bencil ve çevreye duyarsız davranışların almasına sebep olmuştur. Tarımın modernleşmesi ile verimlilik artmış, ancak kimyasal gübreler ve pestisitler çevreye zarar vermiştir (Atasoy, 2005, ss. 14-15). Sağlık hizmetlerindeki gelişmeler ve beslenme düzenindeki iyileşmeler nüfus artışına yol açmış, bazı ülkelerde aşırı nüfus artışı açlık ve yoksulluğa sebep olmuştur. Petrol ve toksik metaller sebebiyle görüntü, gürültü ve uzayla ilgili çeşitli kirlilik türleri ortaya çıkmıştır. Gelir, sanayileşme ve kalkınma farklılıkları, geri kalmış, gelişmekte ve sanayileşmiş toplumların karşılaştığı çevre sorunlarının kaynağı, etkileri ve önlemleri arasında büyük farklılıklara neden olmuştur. Neticede çevre sorunları bölgesel boyuttan uluslararası boyuta taşınarak dünya çapında bir sorun haline gelmiştir. Bu süreçte, insanlar doğal kaynakları plansızca ve savurganca tüketmiş ve doğayla savaş halinde olduklarını düşünmüşlerdir. Bu durum, uzun vadede ekolojik felaketlere yol açmıştır (Y. Akman vd., 2000, s. 51).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, insanın doğaya egemen olmasının, diğer canlı türlerin yaşamını yok etmeden sağlayamadığı bir dönem olarak varlık göstermiştir. Sanayileşme döneminde, hayvan ve bitki türlerinde ciddi azalmalar yaşanması, hava ve su kirliliği nedeniyle kitlesel insan ölümleri gözlemlenmesi çevre koruma konusunda bilimsel tartışmaları başlatmıştır. Bu dönemde, çevre hakkı, çevre bilinci, çevre etiği, ekolojik yaşam ve çevre eğitimi gibi konular gündeme gelmiş ve ilk çevreci örgütler ve partiler kurulmaya başlanmıştır. Sanayileşmenin artması ve kentsel yerleşmelerin büyüüp yaygınlaşması nedeniyle ekolojik tahribatın ve çevre kirliliğinin dünya çapında yaygınlaşması ile çevre duyarlılığı ve çevreyi koruma çabaları arasında eş zamanlılık olduğu görülmektedir (Ağacan, 2014, ss. 19-25). Yirminci yüzyılda bilim ve teknolojiye ileriye gidenlerin tarım, ulaşım, madencilik, enerji ve endüstri alanlarında kullanarak daha iyi yaşam koşulları ve kâr sağlama hedefiyle insan nüfusu artmış, gürültü ve hava kirliliği ile nükleer ve atık problemleri gibi çevresel sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Ekonomik büyümenin çevreye verdiği zararların dünya üzerindeki tehdidinin, uzun vadede bilim ve teknolojinin çözebileceği düşünülmüştür. Ancak, insanın doğaya hükmetme ve istediği gibi kullanmasının sonuçları, yirminci yüzyılın ikinci yarısında fark edilmeye başlanmış, ertesi yüzyılın başlarına gelindiğinde ise

dünyayı nasıl koruyabileceğimiz konusu çevrebilimciler ve düşünürler arasında gündeme gelebilmiştir (Ertürk, 1996, s. 29).

21. yüzyıla gelindiğinde ise teknolojik gelişmelerin üst düzey örneklerinin, tıpta ve uzay biliminde önemli gelişmeler olarak görünmesine karşın bitki ve hayvan türlerindeki azalmanın, atmosferdeki kirliliğin, asit yağmurlarının ve küresel ısınmanın en üst seviye örneklerinin de bu dönemde ortaya çıktığı, özetle doğanın insanoğlu tarafından en çok zarara uğratıldığı dönemin bu dönem olduğu görülmektedir (Atasoy, 2005, s. 17).

Çevre sorunlarıyla ilgilenen ve çevrecilikten farklı olarak çevre sorunlarını çözmede çok daha sert yaklaşımları olan başka bir akım ise ekolojidir. 19. yüzyılda başlayıp 1970’lerde tırmanışa geçen ekoloji aynı zamanda felsefi bir yaklaşım tarzını da içermektedir. Çevreciler çevre sorunlarının çözümüne eğilmekte iken ekolojistler bu sorunların temeline iner. Örneğin termik santrallerin bacasından çıkan dumanın zararlarının nasıl azaltılabileceğinden ziyade termik santrallerin ne kadar gerekli olduğunu sorgular. Bu iki kavram arasındaki farklılık derin ekoloji / sığ ekoloji, çevresellik / toplumsal ekoloji, koyu yeşiller / açık yeşiller, radikal çevrecilik / reformcu çevrecilik kavramlarıyla da ifade edilmektedir (Keskin, 2022, ss. 74-75). Bu bağlamda ekolojik yaklaşımın mevcut toplumsal düzeni ve onun normlarını sorguladığı, kitleleri harekete geçirecek eylemleri ile toplumsal dönüşümleri hedef aldığı göz önünde bulundurulduğunda, ekoloji “yeni toplumsal hareketler” kapsamında değerlendirilmektedir (Keskin, 2022, s. 77). Bu durum ise ekolojinin çevre bilincinden daha üst bir noktada konumlandırılmasına sebep olmaktadır.

1.2.2.Çevre Sorunları ve Nedenleri

Genel anlamda çevre sorunu “doğadaki canlı varlıkların yaşayışındaki dengeyi dolaylı ve dolaysız olarak olumsuz yönde etkileyen olaylar” şeklinde açıklanmaktadır (Keskin, 2022, s. 25). Daha geniş anlatımla çevre sorunları “Bütün canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen, cansız çevre varlıkları üzerinde maddi zararlar meydana getiren ve onların niteliklerini bozan yabancı maddelerin, hava, su ve toprağa yoğun bir şekilde karışması olayıdır.” şeklinde ifade edilmektedir (Çepel, 1982, s. 24). Ayrıca Bayraktar’a (1992, s. 16) göre çevre kirliliği, yalnızca tabiatın tahrip edilmesi ya da sanayi atıklarıyla suların kirletilmesi gibi fiziksel etkilerle sınırlı değildir. Sağlıksız kentleşme, gürültü

kirliliği, yetersiz medeni hizmetler ve adil olmayan siyasi ve ekonomik düzen gibi faktörler de çevrenin bir parçası ve dolayısıyla birer çevre sorunudur.

Çevre kirliliğinin oluşumunda sosyal nedenlerin önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Sosyal nedenler arasında modern yaşamın getirdiği imaj arayışı, gösteriş ve lüks tüketim merakı, insan davranışlarının çevresel konularda yeterince denetlenemeyişi ve insanın doğaya bakışındaki değişiklik gibi faktörler olup bunlar düşünce kirliliği olarak da adlandırılmaktadır. Çevre kirliliğine neden olan faktörler görünür sebepler ve görünmez sebepler olarak iki kategoriye ayrılmakta, bahsi geçen sosyal nedenler görünmez kirliliği teşkil etmektedir (Ünal, 2010, s. 27).

İnsanlığın çevrede doğal olarak bulunan sistemlerin yanında farklı ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişmeler vesilesiyle yapay çevre sistemlerini oluşturmaya başlaması doğal çevrede tahribat ve kirlenme gibi çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu çerçeveden bakıldığında çevre sorunlarını tanımlayanlar bu durumu “insanın yapay çevresini oluşturmaya çalışırken doğal çevre üzerinde yarattığı tüm olumsuz etkiler, doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımı, doğal çevrenin tahribi ve yapay çevrenin sağlık koşullarına uygun olmayışı nedeniyle ortaya çıkan sorunlar” şeklinde açıklamışlardır (Atasoy, 2005, s. 27).

Atasoy (2005, s. 32), başlıca çevre sorunlarını sekiz ana başlık altında toplamıştır:

- “1.Çevre Kirliliği Boyutu: Hava, su, toprak, gürültü, görüntü, uzay, katı atık kirliliği ve nükleer kirlilik.
2. Doğal Kaynak Kullanımı Boyutu: Deniz, göl ve akarsuların kullanımı; orman, mera ve tarlaların kullanımı; okyanus ve balık yataklarının kullanımı; maden ve enerji kaynakların kullanımı; litosfer ve atmosfer kullanımı.
3. Sosyal Boyutu: Yoksulluk ve açlık; sağlık, eğitim ve beslenme sorunları; kentleşme, yerleşim ve yaşam sorunları; nüfus artışı sorunu; etnik ve dinsel çatışmalar; ırkçılık ve insan hakları sorunları; göç ve mülteciler.
4. İktisadi ve Siyasi Boyutu: Yanlış arazi kullanımı sorunu; borçlanma ve dışa bağımlılık sorunu; tükenen enerji kaynakları sorunları; çevreye zarar veren tarım, turizm, ulaşım ve endüstri faaliyetleri; aşırı silahlanma
5. Flora ve Fauna Boyutu: Bitki ve hayvan türlerinin azalması, ekosistemlerin tahrip edilmesi, ormansızlaşma, bilinçsiz balık avlanması, biyolojik çeşitliliğin azalması, tropik ormanların ve taygaların tahribi, biyolojik istila.

6. Klimatik (İklimsel) Boyutu: Küresel ısınma, sera etkisi, asit yağmurları, ozon tabakasının incelməsi, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, mevsim ve sıcaklıkların değişmesi, tatlı su kaynaklarının azalması.
7. Doğal Afetler Boyutu: Deprem, volkanizma, sel, çığ, dolu, don, kuraklık, çölleşme, heyelan, tsunami, aşırı kar, tropikal siklonlar ve kasırgalar.
8. Beşerî (Antropojen) Afetler Boyutu: Nükleer kazalar, ulaşım kazaları, sanayi ve iş kazaları, maden kazaları, baraj afetleri, yangınlar, antropojen erozyon, bulaşıcı hastalıklar, tatlı su kıtlığı, HIV tehlikesi.”

Atasoy (2005, ss. 33-34), bu çevre sorunlarının başlıca nedenlerini 23 maddede özetlemiştir:

“I. Çevre Sorunlarının Felsefî ve Toplumsal- Kültürel Nedenleri:

1. İnsan merkezci dünya görüşünün hâlâ yaygın olması.
2. Çevre bilinci, ekolojik kültür ve çevre duyarlılığı eksikliği.
3. Çevre ilgisizliği ve ahlâk dejenerasyonu.
4. Doğaya zarar veren tutum ve davranışlar.
5. Eğitim- öğretimde çevre için eğitime gerekli önemin verilmemesi.
6. Okullardaki derslerin yeterince çevreselleştirilememesi.
7. Toplumsal yabancılaşma ve bireyler arasındaki iletişimsizlik.
8. Dinsel ve metafizik nedenler.
9. Bencilleşen insanların sonsuz istek ve arzuları.
10. Yanlış tüketim kalıpları.
11. Bireysel ve toplumsal davranış bozuklukları.

II. Çevre Sorunlarının Politik ve Ekonomik Nedenleri:

12. Üretim, sanayi ve tarım faaliyetlerinin doğal ekosistemlerin kendini yenileyebilme yeteneğini aşması.
13. Doğal kaynakların sınırsız ve bedelsiz olduğu varsayımı.
14. Çevreye zarar veren sanayileşme ve ekonomik büyüme modelleri.
15. Çevreye zarar veren batılılaşma ve modernleşme modelleri.
16. Çevreye zarar veren sürekli büyüme ve hızlı kalkınma politikaları.
17. Bilim, teknoloji, enerji ve endüstride gerçekleşen hızlı nitel ve nicel sıçrama.
18. Üretim ve tüketimden gelen kirlenmenin “dışsallık” boyutuna indirgenmesi.
19. Bazı ülkelerde nüfus artış hızının doğal taşıma kapasitesini aşması.
20. Ekolojik iktisat veya eko-ekonomiye geçilememesi.
21. Ülkeler arasında çevresel iş birliğinin gerçekleşememesi.
22. Uluslararası ortak küresel çevre politikaların oluşturulamaması.

23. Uluslararası çevre hukukunun gelişmemiş olması.”

Sonuç olarak, çevre kavramı ve çevre sorunları, zaman içinde karmaşık bir boyuta ulaşmış ve çözümü için bütüncül bir yaklaşım benimsenmesini gerektirmiştir. Bu yaklaşımlar, farklı disiplinlerin bir araya gelerek ortak bir çözüm üretmelerini ve çevre sorunlarının çözümünde farklı paydaşların iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Atasoy (2005, s. 24), bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, eğitim ve kültür seviyesi, dinsel ve etnik yapısı, sosyo-ekonomik özellikleri, ahlak ve sanat anlayışı, politik ve yönetim yapısının, o ülkenin doğal çevresini etkilediği gibi, o ülkedeki toplumsal ve sosyal çevreyi de etkilemekte olduğunu söylemektedir. Bireylerin duygusal, ruhsal, metafizik, iletişim, etik ve düşünce dünyalarının farklı olması nedeniyle her bireyin farklı bir "iç çevresi" olduğunu da eklemektedir. Ona göre her birey benzersizdir ve bu nedenle her bireyin iç çevresi diğer bireylerden farklılık gösterebilir. Bununla birlikte, tüm bireyler aynı dış çevreyi ortaklaşa kullanıp, yaşayıp ve paylaştıklarından, her bireyin dış çevreye karşı ortak bir çevresel tutum ve sorumluluğu olması gerekmektedir. Bu sorumluluğu gerçekleştirmenin yolu olarak ise, bireyin iç dünyasını dönüştürüp güzelleştirmesi ve çevreye karşı duyarlı bir hale getirmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

1.3.Çevrecilik Hareketleri

Çevrecilik hareketleri 1968’den önce ve sonra olmak üzere iki ana döneme ayrılarak değerlendirilmektedir. İlk olarak 1968 öncesi dönem ele alınacak olursa çevreyi korumayla ilgili modern anlamda yapılan ilk girişimlerin, özellikle İngiltere ve ABD’de, sanayi devriminin belli bir olgunluğa kavuştuğu 1800’lerin sonlarına doğru ortaya çıkmış olduğu söylenebilmektedir (Kılıç, 2002, s. 94). İngiltere’de kurulan Alpçilik Kulübü (1857), Açık Alanları Koruma Derneği (1865), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865) ve ABD’de kurulan Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Portland Dağcılık Kulübü (1876), Ulusal Audubon Topluluğu (1885), Sierra Kulüp (1892) bu girişimlerin ilk örnekleri olarak zikredilmektedir (Öz, 1989, s. 29).

1968 sonrası döneme gelindiğinde ise Fransa’nın başı çektiği ve birçok ülkede görülen öğrenci hareketleri ile başlayan ve bu sayede oldukça yaygınlaşan çevre hareketleri silahsızlanma, savaş ve nükleer karşıtlığı ile enerji krizi gibi konuları içermektedir. Rachel Carson’un 1962 yılında yayınlanan Sessiz Bahar (Silent Spring) adlı kitabın dünya çapında büyük ilgi toplaması, 1970 yılında ABD’nin Çevre Koruma Kurumu

EPA'nın (Environmental Protection Agency) kurulması, Roma Kulübü isminde bir düşünce topluluğunun 1972 yılında Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth) isimli bir rapor yayınlaması, yine aynı yıl Stockholm Konferansı'nın toplanmasıyla çevre konusunun dünya gündeminde önemli bir yer edinmeye başlaması, Friends of Earth (Yeryüzü Dostları), Greenpeace (Yeşil Barış) ve Bürgerinitiative (Yurttaş İnisiyatifleri) gibi çevre hareketlerinin güç kazanması gibi gelişmelerle birlikte çevre bilincinin dünya insanında kalıcı bir yer edinmiş olduğu söylenebilmektedir (Keskin, 2022, ss. 77-80; Kılıç, 2002, s. 94). 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen bir konferansta sürdürülebilir kalkınma ana teması işlenmiş, konferans biyolojik çeşitliliğin korunması ve bu çeşitliliği sağlayan unsurların sürdürülebilir kullanımının ve adil, hakkaniyetli bir paylaşımının sağlanması konularına eğilmiştir. Günümüze nispeten daha yakın bir zamanda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde imzalanan Kyoto Protokolü ise, 1997'de küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı mücadele etme amacı altında; sera gazlarının azaltılması, çöplerin ayrıştırılması ve çevreciliğin temel ilke kabul edilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelinmesi, fosil yakıtlar yerine bio yakıtların tercih edilmesi, yüksek enerji tüketen ve çevreyi kirleten ağır sanayi kuruluşlarında düzenlemeler yapılması konularına çalışmıştır (Keleş & Harmancı, 1998, ss. 176-177; Keskin, 2022, ss. 82-83; Özey, 2001, ss. 219-223).

1.4. Çevre Bilinci

Çevre duyarlılığı, Aydın ve Kaya'nın (2013, s. 230) ifadesine göre, toplumun çevre sorunlarını algılama biçimidir. Bireylerin çevre konusundaki sorumluluklarının farkında olma ve bu sorumlulukları yerine getirme kapasitesi olarak da ifade edilebilir (Yeşil & Yahya, 2020, s. 419). Çevre bilinci ise insanların sürdürülebilir bir hayat için çevreye yönelik duyarlı bir tutum ve davranış geliştirmesidir (Akdoğan vd., 2020). Buna göre çevre bilinci düşünce, duygu ve davranış olmak üzere üç boyutu içine alır. Bu boyutlar çevre bilgisi, çevreye yönelik tutumlar ve çevreye yararlı davranışları içerir. Bu kavramları kısaca şu şekilde açıklayabiliriz (Türküm, 1998, s. 173; Ünal, 2010, s. 24):

- Çevre bilgisi: Çevre sorunları, bu sorunlara yönelik çözüm yolları, ekolojik gelişmeler ve doğa hakkındaki tüm bilgileri kapsar.

- Çevreye yönelik tutumlar: Kişilerin çevreye karşı olumlu veya olumsuz tavır ve düşüncelerini, çevre sorunlarından kaynaklanan korkular, kızgınlıklar, huzursuzluklar, değer yargıları ve çevre sorunlarının çözümüne hazır bulunuşluk gibi unsurları içerir.
- Çevreye yararlı davranışlar: Çevrenin korunması için gerçekleştirilen ve genellikle "çevre dostu" veya "çevreye yararlı" davranışlar olarak adlandırılan eylemleri ifade eder. Özetle çevre bilinci, bireylerin çevreye karşı duyarlılık, sorumluluk ve farkındalık düzeylerini ifade eder. Bu kavram, çevre sorunlarının bilincinde olma, çevre konusunda bilgi sahibi olma, çevreye karşı tutumlarını belirleme ve çevreye yararlı davranışlar sergileme yeteneklerini içerir. Çevre bilinci, bireylerin ve toplumun çevresel konularda bilinçli ve duyarlı olmalarını teşvik etmeyi amaçlar. Bu bilinç, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması, çevre kirliliğinin azaltılması ve ekosistemlerin korunması gibi konulara odaklanır (Ünal, 2010, s. 24).

1.5. Din, Dindarlık ve Maneviyat

1.5.1. Din ve Dindarlık

Bu çalışma yetişkin bireylerin çevre ile olan ilişkisinde maneviyatın önemini ve çevre bilincinin maneviyatla nasıl bağlantılı olduğunu ele almaktadır. Maneviyat ve din kavramları birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişki içerisinde olduğu için maneviyat kavramının daha iyi anlaşılması adına din ve dindarlık kavramlarını açıklamakta fayda vardır.

Yeryüzünde birçok farklı dinin bulunması, farklı disiplinlerin dine farklı açılardan bakması ve bireysel farklılıktan doğan bakış açılarının çeşitlilik göstermesi gibi etkenler farklı din tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yine de genel anlamda bir tanımlama yapılacak olursa din, genellikle bir inanç sistemi ve/veya manevi pratikler (ibadetler) bütünüdür. Dindarlık ise “dinin insan hayatına nüfuz derecesi” şeklinde ifade edilir. Dindarlık, kişinin inançları doğrultusundaki tutumları ve bu inançlar doğrultusunda yaşamını şekillendirip bu doğrultuda davranışlar sergilemesi anlamına gelir (H. Arslan, 2010, ss. 251-270).

Dindarlıkla ilgili yapılan araştırmalar değişik dindarlık tipleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan biri Aslan’ın (2004) Popüler Dindarlık ölçeği ile ortaya koymuş olduğu popüler dindarlık tipolojisidir. Bu tipoloji halk arasında yaygın olan dini inanç ve tavır ifade eder. Yaygın olan dini inanç ise kitabi veya geleneksel olabilir. Diğer bir tipoloji ise Kayıklık’ın (2006, s. 164) geleneksel dindarlık ile bireysel dindarlık ayrımıdır.

Geleneksel dindarlık, genellikle bir toplumun uzun süredir benimsediği ve nesilden nesile aktarılan dini inanç ve uygulamaları ifade eder. Bu dindarlık türü, genellikle toplumun kültürel ve sosyal yapısıyla da ilişkili olduğu için geleneksel dindarlık toplumun bir parçası olmanın bir gereği olarak kabul edilir. Geleneksel dindarlık aslında bir dine inanma düşüncesinden çok toplumsal normlara uygun davranma isteğiyle hareket etmektir. Bireysel dindarlık ise toplumun dini normlarından bağımsız olarak şekillenip bireyin kendi içsel dini deneyimlerine dayandığı için daha çok maneviyatın kapsamına girdiği söylenebilir (Düzgüner, 2013, s. 70).

1.5.2. Maneviyat

Maneviyat ile çevre bilinci arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle maneviyatın çeşitli tanımları, tarihsel gelişimi, maneviyat ile dinin kesiştiği ve ayrıştığı noktalar gibi maneviyatın çeşitli yönleri ele alınarak çalışmanın temeli oluşturulacaktır. Dilimize Arapçadan geçmiş olan maneviyat kavramının yapılagelmiş birçok tanımı bulunmaktadır. Maneviyat, Türk Dil Kurumu sözlüğünde: (1) Maddi olmayan, manevi şeyler, (2) inanç, ahlak, erdem vb. değerler bütünü, (3) karşılaşılan zorluk ve tehlikeler karşısında inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü, (4) moral anlamlarına gelmektedir (*Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, t.y.). İlk tanımda yer alan manevi kavramı, "Gözle görülüp elle tutulamayan, madde ve cisimle ilişkisi bulunmayan, inançla ilişkili, manaya, içe, öze, ruha ait olan; ruhani, maddi karşıtı." şeklinde tanımlanmaktadır. Sözcük olarak manevi, mana kökünden türemiştir. Mana ise "demek istemek, kastetmek" anlamındaki a-n-y (inayet) kökünden türemiştir ve "denilmek istenen, kastedilen şey" anlamına gelir (Düzgüner, 2013, s. 9). Bu tanımlama bağlamında, manevi kavramının soyut ve ruhsal bir nitelik taşıdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, son tanımda yer alan "Bir insanın ruhsal gücü, manevi güç; maneviyat" şeklinde tanımlanan moral kavramı da dikkate değerdir. Bu tanım, insanın içsel gücünü, etik değerlerini ve ruhsal zenginliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, maneviyat kavramı, bireyin ruhsal ve ahlaki boyutunu kapsayan geniş bir anlam yelpazesine işaret etmektedir.

Maneviyat kavramı, çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Topsakal ve Çelik (1996, s. 1898) maneviyatı, "manevi şeyler, madde ile alakalı olmayan; düşünce ve zihinle ilgili olan şeyler" olarak ifade etmiştir. Püsküllüoğlu'na (2004, s. 657) göre ise maneviyat "maddi olmayan, içsel olan, kişinin iç dünyasıyla ilgili olan şeyler" anlamına

gelmektedir. Tuğlacı (1979, s. 1844) ise maneviyatı "maddi olmayan doğüstü güçler, kuvvetler" şeklinde tanımlamıştır. Ayverdi'nin (2005, s. 1931) tanımına göre ise maneviyat, "madde ve cisimle alakası bulunmayan, ruh ve mana ile ilgili olan hususlar, manevi şeyler-çeşitli güçlükler tehlikeler karşısında inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü, ruh kuvveti, moral" olarak açıklanmıştır. Ayrıca Yeğin'e (1992, s. 382) göre maneviyat, "maddi olmayan, dinden imandan ve mukaddesattan gelen kuvvet" olarak ifade edilmiştir (Düzgüner, 2013, s. 10). Tüm bu tanımlar göz önüne alındığında, maneviyat kelimesi genellikle kişinin iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini, moral ve ruh halini, psikolojisini, inanç ve ahlaki değerlerini ve dinini kapsayan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu farklı tanımlamalar, maneviyat kavramının çok yönlü ve derin anlamlar içerdiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, maneviyatın sadece ruhsal bir boyutu ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda ahlaki, inançsal ve metafiziksel boyutları da içerdiğini göstermektedir. Ayrıca maneviyat kavramı, din, psikoloji, ahlak ve tasavvuf gibi farklı disiplinlerin içeriğiyle kesişen bir alanı temsil etmektedir (Düzgüner, 2013).

Çil (2022) çalışmasında Cloninger'ın "maneviyat" kavramını "kendini aşkınlık" şeklinde açıkladığından, benzer olarak Hamer'ın maneviyatı ölçmek amacıyla "kendini aşkınlık"ı ölçmenin gerekliliğini ifade ettiğinden, ayrıca maneviyatı sabit bir Tanrı inancı ya da dini pratiklerle doğrudan ilgili olmayıp, geleneksel dinden bağımsız olan ruhsal duyguları tanımlamak için kullanıldığından söz etmektedir. Bu bağlamda, maneviyat, bireyin dünyada faaliyet gösterme tarzını etkileyen üstün bir güçle kurduğu ilişkiyi, varoluşsal anlam arayışını ve kutsalın öznel deneyimini içermektedir. Diğer taraftan Zinnbauer ve diğerleri (1997) dindarlık ve maneviyatın birbirinden farklı kavramlar olduğunu; ancak, bu iki kavramın tamamıyla birbirinden bağımsız olmadığını savunmaktadır (Kimter, 2015, s. 99; R. Şahin vd., 2017, s. 688).

Şahin ve diğerlerinin (2017) aktarımına göre ise Seligman maneviyatı dinden bağımsız olarak ele almıştır. Maneviyatı, kişinin kendi dışındakine, aşkın olana ulaştığı duygusal güç olarak tanımlamıştır. Benzer olarak maneviyatı aşkınlık kavramıyla ilişkilendiren Peterson daha geniş bir evrenle bağlantı kurmaya yardım eden ve anlam sağlayan güçler" şeklinde nitelendirmiştir. MacDonald'a göre maneviyat dini kapsamakta ancak daha geniş çerçevede fenomenolojik deneyim, bilişsel boyut, dindarlık, varoluşsal iyi oluş ve doğüstü inançlar gibi boyutları içine almaktadır.

Maneviyatı yücelterek kurumsal dini ve/veya dindarlığı eleştirenler bulunmakta, bunlar ise kutuplaşmalara yol açmaktadır. Dini eleştirenler, maneviyatın da geleneksel inanç sistemleri gibi sosyal bir ortamda ortaya çıktığı ve bireysel meseleleri düzenledikleri gerçeğinin göz ardı edildiği; maneviyatı iyi, dini ise kötü olarak niteleyenler dinin ve maneviyatın potansiyel açıdan yararlı ve zararlı olabileceğini göz önünde bulundurmadıkları; aslında insanlar kurumsal din ile maneviyatı deneyimlediği için eleştirilmektedir (Başak, 2022, s. 24).

Akman (2020, ss. 24-26), tezinde maneviyatı anlatırken dört temel özellikten söz eder:

1. Anlam ve Amaç (Meaning and Purpose): İnsanlar, maneviyatın bir özelliği olarak yaşam olaylarında anlam ve amaç arayışı içindedirler. Varoluşlarına anlam verme ve yaşamda bir amacı olma ihtiyacı duyarlar. Pargement, maneviyatı "kutsal aramak" olarak tanımlayarak, varoluşsal bir boyuta işaret etmiştir. İnsanlar, hayatta karşılaştıkları acı, zevk, yaşam ve ölüm gibi gerçekleri anlamlandırmak için maneviyata ihtiyaç duyarlar. Maneviyat, hayatta var olan bu süreçleri ve değişen dünyadaki belirsizlikleri kişisel olarak açıklamak ve anlamlandırmak için bir arayış içerir.

2. Bağlantı (Connection): Kişinin kendisi ve kendi dışındakilerle, canlı cansız tüm varlıklarla arasında bir iletişim vardır ve insan bu evrende kendi konumunun arayışındadır. Kişinin doğa ile arasında kurduğu bu bağlantı ve denge duygusunu elde etmesi genellikle dua ve meditasyon gibi maneviyatın bir özelliği olan bağlantı kurma ihtiyacıyla ilişkilidir.

3. Aşkınlık (Transcendence): Maneviyatın diğer bir özelliği olarak sıkça tartışılan aşkınlık, yüksek bir farkındalık içermekte olup, kişinin kendi sınırlarının ötesine geçerek dünyayı daha geniş bir bakış açısıyla gözlemleme yeteneğini ifade eder. Bu kavram, şimdinin ötesine geçerek bizi daha yüksek bir farkındalık düzeyine taşır ve hem Batı hem de Doğu mistik geleneğinde sıkça deneyimlenmektedir.

4. Yüksek Bir Güce Olan İnanç (Belief in Higher Power): Maneviyatın başka bir özelliği olan daha büyük bir güç arayışı, genellikle bir tanrıya inanmayı içerir, ancak bu yüce gücü evrensel bir güç ya da enerji olarak da tanımlayanlar bulunmaktadır. Doğrudan dinle ilgili bulunmayan bu arayışın, insanın "kutsal olanı arama kapasitesi" ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Frankl maneviyatı anlam arama, anlam yaratma, değerli ve önemli olan şeylere yönelme ve acı içinde bile yaşamı anlamlı kılma süreci olarak tanımlamış ve onu insanı diğer

varlıklardan ayıran bir özellik olarak görmüştür. Roof, maneviyatın içsel farkındalık ve kişisel bütünleşmeyi kapsayan dört tema ile ilişkilendirilen, gizem duygusu ve öz-aşkınlığı içeren, benliğin ötesindeki nihai anlam ya da amaçların ve değerlerin kaynağını anlama yolu olduğunu ifade etmiştir (R. Şahin vd., 2017, ss. 687-688). Maneviyat Tanrı-yönelimli, çevrebilim ya da tabiat ile ilişkiyi içeren dünya yönelimli ve insan potansiyelini içeren hümanistik yönelimli olmak üzere üç farklı alanda karşımıza çıkmaktadır. Şirin (2018, ss. 1289-1290) geliştirdiği maneviyat ölçeğinde manevi inanç ve kabuller, aşkın bir güce inanma, anlam arayışı, dua/meditasyon ve ibadet gibi ritüelleri kapsayan manevi yaşantı ve davranışlar; manevi duygu ve tecrübeler; aşkınlık; aşkın varlıkla ilişki; doğa ile uyum; manevi başa çıkma; manevi hoşnutsuzluk veya hoşnutsuzluk gibi farklı boyutlara yer vermiştir.

1.6. Maneviyat ve Din İlişkisi

Din ve maneviyat birbirinin yerine kullanılabilen, ancak farklı anlamlar içeren kavramlardır. Maneviyat, dini de içine alır ancak daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda, maneviyat hayatın anlamını ve amacını aramaya odaklanırken din daha çok yaratıcı ile ilgili inanç ve duyguları kapsar (Sezgin, 2023, s. 29) .

Son dönemde yapılan çalışmalar, maneviyat kavramının dinden tamamen farklı olmadığını, ancak daha geniş bir anlam alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, maneviyatın sadece dini bir boyutu değil, aynı zamanda bireyin içsel gelişimi, kişisel değerleri, insan ilişkileri ve hayatın anlamı gibi konuları da kapsadığını göstermektedir. Bu nedenle, maneviyatın dinden bağımsız olarak ele alınmaması ve daha geniş bir perspektifle incelenmesi gerekmektedir. Maneviyat, dini inanç sistemlerindeki ödül ve ceza kavramları yerine bireyin içsel deneyimine odaklanan bir anlayıştır. Bu nedenle, maneviyat içerisinde ritüel ve kurallar bulunmaz. Semavi dinlerde iyi ve kötü davranışlara karşılık gelen ödül ve cezalar maneviyatta geçerli değildir. Maneviyatta, geleneksel dindarlık anlayışından farklı olarak içsel bağlılık, bireysel potansiyel, ruhsal olgunluk ve benliğin kutsallığı gibi kavramlar önemlidir (Sezgin, 2023, s. 29).

Dindarlıktaki kurumsal ilkelere karşılık, maneviyatta bireysel anlam arayışı, kendini aşma ve kutsalla doğrudan iletişim gibi unsurlar öne çıkar. Bütün dinler manevi içeriğe sahip olabilirken bütün manevi unsurlar dini içerikli olmayabilir. Maneviyat bir mensubiyeti içermez ama din kurumsallaşmış bir yapıya ait mensubiyeti ve bu

doğrultudaki kural, davranış, sembol ve ritüelleri kapsar. Ayrıca dinde maneviyattan farklı olarak “korku” motifi bulunmaktadır (Tosyalıoğlu, 2021, ss. 17-18). Dindarlık, genellikle inanç temelli ve kurumsal bir yapıyı ve otoriteyi yansıtırken, maneviyat daha duygusal ve bireysel deneyimlere odaklanır. Dindarlıkta dini ilkeler ön planda iken, maneviyatta manevi ögeler ve bireysel deneyimler önceliklidir. Kutsallık arayışı hem dindarlıkta hem de maneviyatta bulunmakla birlikte, dindarlıkta bu arayış genellikle kurumsal bir şekilde ortaya çıkarken, maneviyatta bireysel bir tarzda kendini gösterir (Köse & Ayten, 2012, s. 126). Bu nedenle, maneviyat dinle kıyaslandığında daha değişken, bireysel ve duygusal bir özellik taşır. Bu bağlamda, bir ateist bile kendi anlam arayışına, bireysel amaç ve temel insani değerlere bağlanarak maneviyat ihtiyacını karşılayabilir (Sezgin, 2023, s. 31). Maneviyat ve din kıyaslandığında “ruh” kavramının her ikisinde de ortak ve temel kavram olduğunu, ikisinde de bireyin kendisinden üstün ve aşkın olan bir varlıkla iletişim kurma ihtiyacının olduğunu ve her ikisinde de belli davranış kalıpları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca her ikisi de hayatın anlamı, amacı ve özüyle ve insanın duygusal boşluklarına sunduğu anlam ve ruh huzuruyla ilgilidir (Tosyalıoğlu, 2021, ss. 19-20). Ülkemizde dindarlık ve maneviyat ilişkisine bakıldığında ise aralarında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Dini maneviyat kişinin Tanrı ile arasındaki pratiklerde (ibadetler, hac, oruç, tefekkür, kutsal metin okuma, meditasyon) hissettiği duygusal tecrübe ile ilintilidir. Dolayısıyla kültürümüzde maneviyat, dinden bağımsız değil, din ile içkin bir yapıdadır (Özcan, 2023, ss. 20-25).

1.7. Çevre-Din ve Dindarlık İlişkisi

Din, insan ve toplumları etkileyen ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir olgudur. Aynı zamanda insanların düşünce biçimlerini şekillendirir. İnsan, toplumsal bir varlık olarak belirli bir toplum ve çevre içinde yaşar ve bu çevreyle etkileşim içinde bulunur. Din, bu etkileşim içinde insanların yaşamlarını ve düşüncelerini şekillendirir. Bu nedenle, çevresinden aldığı girdileri kendi içinde harmanlayan bir çıktıya benzeyen insanın sosyal çevresindeki dini ögelerden etkilenmesi kaçınılmazdır (Ünal, 2010, s. 61).

İnsanın toplumsal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerini anlamlandırma ve tanımlamada önemli bir rol oynayan din, kültürün temel yapıtaşlarını oluşturduğu için insanın çevreyle ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek ve anlamaya çalışmak zorlayıcı bir durum olacaktır (Bayyigit, 2002, s. 40). Çünkü dinler bireyin hem özel hayatı ile ilgili ilişkileri

hem de insanların birbirleriyle, Allah ve toplum ile hatta insanın ilişkiye girdiği nesneler, tabiat ve canlılar dünyası ile olan ilişkilerini de düzenler (Uysal, 2005, ss. 41-59).

1.7.1. Budizm ve Hinduizm’de Çevre

Şamanizm, Zerdüştlük, Taoizm, Konfüçyanizm, Kuzey Amerika dinleri, Afrika’nın yerel dinleri gibi birçok semavi olmayan din arasında en bilinir ve mensubu en fazla olan dinler olan Budizm ve Hinduizm’in çevreye olan bakışına kısaca değinmek gerekirse Hindularda yaratılmış olan her şey kutsal olup dünya insanlar ve onların bencilce arzuları için sömürülebilecek bir varlık değildir. Budistlerde ise Hindulara benzer olarak insanlar ve tabiat ayrılamaz şekilde bir bütündür (Keskin, 2022, ss. 106-108).

Budizm ve Hinduizm, insanın doğayla olan ilişkisini kapsayan pek çok öğretiyi sahiptir. Budizm'e göre evrende her şey karşılıklı olarak birbirine nüfuz eder ve her bir canlının hareketi diğerini etkiler. Budizm, insanı doğaya bağımlı bir varlık olarak konumlandırılır ve kutsalla ilişkilendirilen çevre merkezli bir anlayışa imkân tanır. Budizm, beş ahlaki kuralı oluşturan emirlerden biri olan "hayata zarar vermemek" ilkesini benimser. Bu din, insana, doğayla ilişkilerinde çevresine zarar vermemesini ve nazik bir tavır takınması gerektiğini öğütler. Ayrıca, Budizm'e göre ekolojik krizin temelinde saldırgan teknolojilerin kışkırttığı, desteklediği "benmerkezci bir hırsın ruhî krizi" yatar. Budizm, gafletten kurtuluşa "pratik" yoluyla ulaşıp, yaratılışın bütünlük anlayışına yeniden kavuşulması gerektiğini savunur (Kavalcı, 2019, ss. 33-34).

Budizm, Siddhartha Gautama (M.Ö. 563-483) öncülüğünde Hindistan’da ortaya çıkmıştır. İnsanın bencilleşmesine ve kibirli davranmasına engel olmak için varlıklar arası eşitliğe vurgu yapan Budist öğreti, sevgi ve şefkatle hareket ederek, iyiliğin olduğu yerde bulunan insanın kötü olan hiçbir işle meşgul olamayacağını öngörmektedir. Ayrıca, Budizm, çevreyi menfaati uğruna sömürmeme, hiçbir canlıya zalimce davranmama ve üstünlük gösterisi için doğayı israf etmeme prensiplerini benimsemektedir. Budizm'in prensipleri, bireyin kendi içsel denge ve huzurunu sağlamasıyla birlikte, çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk sahibi olmasını teşvik etmektedir. Budizm'e göre tenasüh inancı, tüm canlıların sürekli bir yeniden doğuş döngüsünü içermektedir. Bu inanç, insan olmanın bilincine sahip bireyin yıkıcı olmamakta olduğunu ve hayatı yaşama şeklinin bir çevrecilik örneği olabileceğini öne sürmektedir. İnsan olmanın temelinde yer alan sevgi ve eşitlik, bireyin dünyaya bakışını belirlemektedir. Günümüzde, "insan olabilmek"

değeri büyük bir değişim geçirmekte ve bu durum çevreye ciddi zararlar vermektedir. Ormanların yok edilmesi, toprağın kirlenmesi, su kaynaklarının azalması gibi olumsuzluklar, insanlığın ve diğer canlıların yaşamlarını tehdit etmektedir (Keçeci, 2021, ss. 77-80).

Hinduizm'de de kâinatın bütünlük anlayışı hakimdir ve her bir canlının hareketinin diğerini etkilediği ve karşılıklı bir ilişki içinde olduğu düşünülür. Hinduizm, doğal çevreye karşı tutumlarla ilgili olarak "ahimsa" veya zor kullanmama ilkesini benimser. Bu ilkeye göre, kişi tabiatı mevcut haliyle kabul etmeli ve ona saygı göstermelidir. Hinduizm'de suya ayrı bir kutsallık izafe edilir ve suların temiz tutulması tavsiye edilir. Ayrıca, Hinduizm'in temel ilkelerine göre ormanlar Tanrı ile barış ve ahenk sağlama yerleri olarak kabul edilir (Yılmaz, 2010, s. 33).

"Hinduizm'e göre her canlının içinde bir tanrısallık bulunmaktadır" düşüncesi, Hindu bireylerin çevreye ve içerisindeki unsurlara saygı göstermelerini teşvik eden bir öğretilerdir. Bu düşünceye göre, herhangi bir canlıya zarar vermek veya doğayı kirletmek, aslında Tanrı Brahma'ya yapılan kötülük dolu eylemlerdir. Hinduizm'e göre, bir Hindu'nun doğaya baktığında Tanrı Brahma'yı görmesi beklenir. Bu nedenle, her adımda toprağı incitmekten kaçınması, bitkilere zarar vermemesi ve yaratılmış olan her şeye sevgiyle yaklaşması öğütlenir. Hinduizm'in bu öğretileri, çevreye karşı aktif bir bilinç geliştirmeye ve ona saygı göstermeye teşvik etmektedir (Keçeci, 2021, s. 77).

1.7.2. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Çevre

Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta insanın evrende özel bir konuma sahip olduğu ve diğer varlıkların kendisinin emrine verildiği bilinmektedir. Tevrat, insanlara "*yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın*" emriyle insanın tabiata egemen olmasını vurgulamaktadır. Yahudilikte genel olarak çevreye çok önem verildiği söylenemese de dini kaynaklarında önemli bir yer tuttuğunu gösteren bazı atıflar bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Nuh'a temiz olup olmadıklarına bakmaksızın bütün hayvanları muhafaza etmesinin emredilmesi, tabiatın bir sığınak ve tefekkür alanı olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca Yahudi dinî öğretilerinin ekolojik sorunlara pratik çözümler getirebileceğini ve günümüzdeki çevre sorunlarına çözüm sunabilecek ilkeler içerdiğini gösteren uygulamaları vardır. Dinlenme yılında toprağın sürülmemesi, kutlanan bayramların tarıma dayanması ve ağaç sevgisinin önemsenmesi bunlardan bazılarıdır. Bu ilkeler, deniz, toprak ve hava

kirliliklerine çözüm üretiminden sera etkisinin azaltılmasına kadar çeşitli çevre sorunlarına çözüm sunabilecek niteliktedir (Kayhan, 2002, s. 28).

Yahudilikte çevreye saygı ve koruma konusunda yer alan ilkelerle ilgili Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü olan Tekvin'de, Tanrı'nın yarattıklarına baktıktan sonra her şeyin çok iyi olduğunu gördüğü ifade edilir. Bu durum, dünyanın ve doğanın Tanrı tarafından mükemmel bir şekilde yaratıldığını vurgular. Ayrıca, Tevrat'ta çeşitli ayetlerde doğaya zarar verilmemesi ve çevrenin korunması gerektiği belirtilir. Yahudilikte doğal düzenin sürekli yenilenen ilahi yaratıcılıktan kaynaklandığı ve doğa yasalarının ilahi bir hikmete sahip olduğu anlatılır. Yahudiliğin çevre anlayışı günümüzdeki seküler ve insan merkezci yaklaşımlardan farklıdır çünkü transandantal bir boyutu vardır. Bu durum, Yahudiliğin insanı merkeze koyan yaklaşımını diğer çevreyi merkeze koyan dini geleneklerden ayırır. Bu bilgiler, Yahudiliğin çevreye saygı ve koruma konusundaki ilkelerini ve günümüzdeki çevre sorunlarıyla başa çıkmadaki dini referanslarıyla ilgili ipuçları vermektedir (Keskin, 2022, ss. 109-111; Pakoğlu, 2010, s. 58).

Hristiyanlık, genellikle olumlu davranış kurallarına dayalı bir evren görüşünü benimser. Ancak bazı düşünürler, özellikle Lynn White gibi, Musevilik ve Hristiyanlık etiğinin insanı doğasına yabancılaştırdığını ve doğal değerleri "metalaştırdığını" iddia etmişlerdir (Keskin, 2022, s. 113). White'a göre, Hristiyanlık doğayı sömürmenin Tanrı buyruğu olduğunu savunur ve insanı doğadan uzaklaştırır. Bazı yorumcular, İncil'deki "Yeryüzüne hâkim olmak" buyruğunun, insanın çevresine "güvenlik, koruma ve yardım" sağlama sorumluluğunu da içerdiğini belirtirler. Hristiyanlık, Tanrı'ya saygı göstermenin, onun yarattıklarına da saygı göstermeyi gerektirdiğini öğütler. Ancak zamanla muharref İncil'de doğa kavramının "Cennetten kovulmuş olma" ve "günah" kavramlarıyla birlikte anılmaya başladığı düşünülmektedir. Ayrıca kilisenin başlangıçta paganizme tepki olarak dünyadan uzaklaştığını ve sonunda ondan tamamen ayrıldığını savunanlar vardır (Ünal, 2010, ss. 65-68).

Yahudilik ve Hristiyanlıkta, çevreye saygı ve uyum önemli bir yer tutar. İnsanın sosyal ve doğal çevresine uyum içinde olması istenir. Doğal çevreye karşı saygılı olmak ve onu tahrip etmemek vurgulanır. Her ne kadar kutsal metinlerde bazı istisnai durumlarda doğal çevrenin tahrip edilmesine ya da lânetlenmesine yer verilse de, genellikle doğanın korunması dinî bir gereklilik olarak kabul edilir (Ünal, 2010, ss. 65-68). Sonuç olarak, Hristiyanlığın doğal çevreye yaklaşımı iki ana temada kendini gösterir. İlki insanın doğal

çevreye egemen olması sonucunda çevreyi "kullanması" ve "sömürmesi", ikinci yaklaşım ise, doğal çevreye sahip çıkarak onu koruma sorumluluğunu üstlenmesidir (Demirci, 1995, s. 21).

1.7.3. İslamiyet'te Çevre

İslam'da çevreye yaklaşım, bütüncül bir yaklaşıma sahiptir ve idealistlik ile pragmatik olmak üzere iki temel üzerine kuruludur. İdealist temelde, doğal unsurlar arasındaki temel bağ ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi vurgulanır, pragmatik temelde ise kamu yararını sağlamak amacıyla doğal kaynakların sınırlı olduğu ve korunması gerektiği vurgulanır. (Keskin, 2022, ss. 147-148)

İslam nazarında insanoğlu Allah'ın halifesi mesabesinde. Bu nedenle insan dünyada önüne çıkan her şeyi Allah'ın kendisine verdiği bir emanet olarak görmeli ve korumalıdır. Kur'an'a göre evrendeki düzen Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerindendir. Ayrıca kainattaki tüm varlıklar kendi dillerince Allah'ı durmaksızın zikrederler. İslam, "evren insan için yaratılmıştır" bakış açısına sahip olmakla birlikte eğer birey düzeni bozarsa kendi elleriyle yaptıklarının cezasını göreceği hususunda uyarılır. İslam'a göre namaz kılınacak yer temiz olmalıdır. Hz. Muhammed'de (s.a.v) çevreyle ilgili hem davranış hem de uyarılarıyla örnek olmuştur. Çevre problemlerinin başlıcalarından olan aşırı tüketim ise İslam'ın temel prensiplerinden olan kanaatkarlık ile örtüşmemektedir (Ünal, 2010, ss. 68-78).

Kuran-ı Kerim'de "Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık." (Kamer 49) ve "Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu" (Rahman 7) ayetleriyle vurgulanan denge, İslam'ın çevreyi koruma ilkesinin temelini oluşturur. Bu ayetlerde Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre yarattığı ve göklerin yükseltilmesiyle dengeyi koyduğu ifade edilmektedir. Bu denge, evrenin ve içinde bulunan her şeyin birbiriyle uyum içinde ve dengede var olmasını ifade eder. İnsanın da bu dengeyi koruma görevi Allah tarafından kendisine emanet edilmiştir. Bu görev, insanın doğaya ve çevreye karşı sorumlu ve saygılı olmasını gerektirir. İnsanın doğal kaynakları israf etmemesi, çevreyi kirletmemesi ve doğanın dengesini bozacak faaliyetlerden kaçınması beklenir. Ayrıca, çevreye duyarlılık, sürdürülebilirlik ve doğal dengeyi koruma çabaları da İslam'ın öğretilerine uygun davranışlar olarak kabul edilir. Bu prensipler, insanın çevreye karşı sorumluluklarını anlamasını ve çevrenin korunmasıyla ilgili bir çaba içinde olmasını teşvik eder. İnsanın

doğaya ve çevreye karşı bu sorumluluğu, onun yaratılış gayesine uygun bir şekilde yaşamasını sağlar ve çevreyi koruma ilkesinin İslam'ın temel öğretilerinden biri olduğunu gösterir (Kula, 2008, ss. 207-226).

Hiz. Muhammed'in rivayet ettiğı bir hadiste, yeryüzünün hem temizlenmesi gereken bir yer olarak hem de ibadet edilen bir mescit gibi saygı gösterilmesi gereken bir yer olarak nitelendirilmektedir. Bu durum, Müslüman bireylerin çevreye karşı saygılı olmaları, onu kirletmekten kaçınmaları ve çevre konusunda sorumluluk sahibi olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu prensipler doğrultusunda, çevreye yönelik yapıcı davranışlar sergilemek, doğanın korunması ve sürdürülebilirliğın sağlanması için önemlidir. Bu minvalde, Müslüman bireyin çevreyi kirletmekten kaçınması ve çevreye yönelik korumacı davranışlar sergilemesi beklenir (Keçeci, 2021, s. 72).

Âl-i İmrân 191'e göre yeryüzü ve gökyüzünde yaratılan hiçbir varlık boş yere yaratılmamıştır. Ayrıca "Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerimizin yaptığı işler yüzündendir. O, yaptıklarımızın çoğunun karşılığını da vermez" (Şûrâ 30) ve "Yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?" (Nebe 6) ayetleri, doğanın boş yere yaratılmadığını ifade etmektedir. İslam'a göre, yeryüzünde ve gökyüzünde yaratılan her varlık, Allah'ın hikmeti ve amaçları doğrultusunda yaratılmıştır (Feyzioğlu, 2011, s. 62). "Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerimizin yaptığı işler yüzündendir. O, yaptıklarımızın çoğunun karşılığını da vermez" ayeti, insanın doğaya ve çevreye karşı sorumlulukları olduğuna, doğaya ve çevreye zarar vermesinin sonucunda karşılaşılabileceğı musibetlere dikkat çeker. İnsanın çevreye zarar veren eylemlerinin, sonuçlarıyla elbet bir gün karşılaşacağı ve bu eylemlerin yaptıklarının bir karşılığı olacağı belirtilir. "Yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?" ayeti ise doğanın insan için bir nimet olduğunu ve insanın bu nimetleri koruyup değerlendirmesi gerektiğini ifade eder. İnsanın, doğayı dengeli ve uyumlu bir şekilde kullanması, doğanın nimetlerinden faydalanırken aşırıya kaçmaması ve doğanın dengesini bozmaması gerektiğı vurgulanır (Turhan, 2008, ss. 463-475).

Peygamberimizin (sav) "Akan bir nehirden bile abdest alıyor olsan israf olur" (İbn Mâce, "Tahâret", 48.) hadisi ve "...yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez." (A'râf 31) ayeti, israfın ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının önemini vurgular. "...çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir" (el-İsrâ 27) ayeti ise israfın kötülüğünü şeytanla

ilişkilendirir. Bu hadis ve ayetler, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının önemine işaret eder. İslam'a göre, doğal kaynaklar Allah'ın insanlara bir lütuf ve emanetidir. Bu kaynakların israf edilmesi, Allah'ın yaratılışına saygısızlık olarak görülür. İslam, insanların doğal kaynakları ölçülü ve dengeli bir şekilde kullanmalarını, israf etmemelerini ve çevreye zarar veren faaliyetlerden kaçınmalarını teşvik eder.

Ayrıca, "Yürüyüşünde mutedil ol ve sesini de alçalt. Kuşkusuz seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir." (Lokman 19) ayeti, sesin önemini vurgulayarak Müslümanları ses kirliliği konusunda dikkatli olma konusunda uyarır. Bu ayet, kişinin yürüyüşünde ve davranışlarında ölçülü olmasını, sesini alçaltmasını ve ses kirliliğine sebep olacak şekilde aşırı gürültü yapmaktan kaçınmasını öğütler. Ayrıca, ayette "seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir" ifadesiyle aşırı ve rahatsız edici seslerin hoş karşılanmadığına dikkat çekilir. Bu ayet, çevre bilinci ve gürültü kirliliği konusunda Müslümanların duyarlı olmalarını teşvik eder. Gürültü kirliliği, insan sağlığına zarar verebilecek, stres ve rahatsızlık yaratabilecek bir çevresel faktördür. İslam'a göre, insanların çevreye karşı sorumlulukları arasında, çevre kirliliğine sebep olacak gürültüyü en aza indirme ve çevreye saygılı bir şekilde davranma da bulunur. Gürültü kirliliğine sebep olmamak, sessiz ve huzurlu bir çevre için çaba göstermek, çevre bilincinin bir parçası olarak kabul edilir. Bu şekilde, Müslümanlar çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirir ve çevre kirliliğinin önlenmesine katkıda bulunurlar (Feyzioğlu, 2011, s. 66; Güngör, 2008, ss. 135-146).

Hz. Muhammed'in hayatındaki uygulamalara ve hadislerine bakıldığında da çevreye ne kadar önem verdiği görülmektedir. Mekke ve Medine çevresini sit alanı ilan ederek bitki ve hayvanlara zarar verilmesini yasaklaması, boş arazileri ağaçlandırma çalışmaları ve kendisinin bilfiil 500 hurma ağacı dikmesi, Kurban Bayramlarında kurban atıklarıyla çevre kirliliğine yol açılmaması için uyarılarda bulunması, yoldan rahatsız olunacak bir şeyi kaldırmayı sadaka olarak ilan etmesi, halkın geçtiği ve dinlendiği yerlere abdest bozmayı lanetlemesi, hayvan haklarına önem vererek gereksiz yere hayvanların canlarına kıyılması yasaklaması, hayvanların çok yorulmasına ve aç bırakılmalarına izin vermemesi, suların temizliğiyle ilgili çevresine yaptığı uyarılar bunlardan bazılarıdır (Feyzioğlu, 2011, ss. 67-75; E. Şahin, 2008, ss. 205-218).

1.8. Çevre Bilinci ve Maneviyat İlişkisi

Maneviyat ile çevre ilişkisi, çeşitli açılardan incelendiğinde derin anlamlar ortaya çıkmaktadır. Din ile çevre ilişkisinden farklı olarak, maneviyat ile çevre arasındaki ilişkide bireyin çevreye yönelik tutum ve davranışlarında belirleyici olan faktör, içsel motivasyonun varlığıdır. Ayrıca, tüm canlı varlıkların kutsal bir öz taşıdığı düşüncesi, maneviyat ile çevre arasındaki bağı güçlendirmektedir. Postmodern maneviyat kavramı, insanın ortak evrende yaşadığı ve yeni bir özel dünya kurduğu dindarlık biçimini ifade etmektedir. Maneviyat, geleneksel dinden ayrılarak daha kişisel ve öznel özellikler içeren bir yapıya evrilmiştir. İnsanın içsel yönlendirmeleri, çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk hissi geliştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Sezgin, 2023, s. 29).

Çevreye yönelik bakış açısını maneviyatla ilişkilendirirken, bireyin çevreye sahip olma ya da emanet olarak görme temel eğilimleri önem kazanmaktadır. Emanet görme yaklaşımı, maneviyat ile daha yakından ilişkilendirilebilen bir boyuttur ve çevreye karşı sorumluluk bilincini güçlendirebilir (Ayten, 2010, s. 206).

Maneviyat ile çevre ilişkisini ele alırken, din ile çevre ilişkisinden farklı açılardan bakmak önemlidir. Maneviyat ile çevre ilişkisinde, çevreyle ilgili tutum ve davranışlarda belirleyici faktör, dindeki günah ve sevap kavramlarından ziyade içsel motivasyondur. Bu ilişkiyi anlamak için, içgüdümlü dindarlık kavramına odaklanmak faydalı olabilir. İçgüdümlü dindarlık, baskın olan motivasyonu içeriden doğan bir dini yönelimi ifade eder. Bu bağlamda, içgüdümlü dindarlar için din, dindarı aşan bir mahiyetle Allah'ın iradesine uygun şekilde bir dönüşüm sağlar (Keçeci, 2021, s. 26).

Dindarlık ve maneviyat kavramlarının birbirinden tamamen ayrılmadığı ve birbirleriyle ilintili olduğu düşünüldüğünde, iç güdümlü dindarlık aslında dinin manevi yönünü ifade etmektedir. Maneviyat ile çevre bilinci arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak ve güçlendirmek, çevre sorunlarıyla başa çıkmak için önemlidir. İçgüdümlü dindarlık ve maneviyat kavramları, bireyin içsel dünyasını besleyen ve ona yön veren değerler bütünü temsil eder. Bu değerlerin çevreyle olan ilişkisini güçlendirmenin, çevre bilincinin oluşturulmasında kritik bir rol oynaması beklenmektedir (Kavalcı, 2019, s. 25). Toplum baskısından çekindiği için çevreye zarar vermekten kaçınan bir birey ile Allah'tan korkarak zarar vermekten kaçınan birey arasında benzerlik vardır. Her ikisinin de davranışı dışsal kaynaklı olarak yönlendirilmektedir. Ancak, günah ve cezadan kaçınmak yerine içsel motivasyonları doğrultusunda hareket eden bireyin tutumu maneviyat

kaynaklıdır. Maneviyat ile çevre bilinci arasındaki ilişki kurulurken çevreye yönelik davranış boyutundan ziyade duyuşsal boyutun çerçevesi çizilmiş olmaktadır. Bu bağlamda doğaya ve çevreye bakış açısının emanet bilinci ile hareket etmek doğrultusunda olması gerektiği görülmektedir. Çevreye yönelik tutum ve davranışları belirleyen bir diğer etmen ise ahlaki bakış açısıdır. Çevre sorunları ile ilgili bireysel sorumluluk arttıkça bireylerin bu sorunları ahlaki bakış açısıyla değerlendirme olasılıkları artmaktadır. Ayrıca maneviyatla ilişkilendirebileceğimiz diğerkamlik kavramı bireylerin çevreye yönelik ahlaki yükümlülük duyma potansiyelini artırmaktadır (Karayeğen, 2015, s. 78).

Geleneksel yaşam deneyimlerinden ilham alan doğa anlayışı ile modern dünyanın teknolojik ilerlemesi arasındaki makasın, insanın çevresiyle kurduğu ilişkileri belirleyen önemli bir faktör olduğu açıktır. Bostan'ın (2015) aktarımında, Nasr'a göre, modern insanın yaşadığı çevre bunalımının sebebi, insanın ilahi olanı ve onun bütün varlık sahasının mevcudiyetini devam ettirdiği hakiki çevreyi reddetmesidir. Sanayi Devrimi ile başlayan teknolojik ilerleme ve hayatın dönüşümü, insanın tabiata bakışını ve kendi konumunu tabiat üzerinde nasıl gördüğünü derinden etkilemiştir. Bu süreçlerin sonunda, insanın tabiata karşı hakimiyet anlayışı ve tabiatı nesneleştirme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu durum, modern insanın tüketim alışkanlıklarını ve ilişkilerini belirlemiş ve yeni tartışmaların kapısını aralamıştır. Çağdaş dünyadaki çevrecilik hareketi, tükenen değerler alanında bir telafi mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Ancak dikkat çekici bir şekilde, çevreciliği tetikleyen sorunların kaynağına benzer şekilde, çevrecilik de tamamen pozitivist bir yaklaşımla sunulmuş ve ahlaki ve dinsel ölçütlerden uzaklaşmıştır. Bu durum, çevreyi sadece bir nesne olarak gören ve insan-tabiat ilişkisini sadece tüketim odaklı bir şekilde ele alan bir bakış açısının çevre ahlakını geliştirmekte zorluklar yaratabileceğini göz ardı etmektedir. Geleneksel düşünce ile modern paradigmanın çatışması, çevrecilik anlayışında deney ve gözleme dayalı bir mekanik doğa yaklaşımının öne çıkmasına neden olmuştur. Müslüman toplumların çevre sorunlarına yaklaşımı, sadece pozitivist bir çevrecilik anlayışını benimsemekten öteye gitmelidir. İslami değerlerin öncelikli olduğu ve insan-çevre ilişkisinin ilahi düzenin bütüncül çerçevesi içinde ele alındığı bir yaklaşım, çevre ahlakının derinlemesine geliştirilmesini gerektirir. Modern dünyanın yabancılaştırıcı etkilerine karşı bu değerlerin yaşatılması ve günlük

yaşamın değerler sisteminde işlevsel hale getirilmesi, çevrecilik ve çevre etiğinin daha kapsamlı bir anlam kazanmasını sağlayacaktır (Çakmak, 2015).

1.9. Çevre Bilinci ve Maneviyat ile İlgili Literatür

Çağımızın başat problemlerinden biri olan çevre sorunları sanayileşmenin hızlıca artmasıyla patlak verip kapitalist bakış açısının insan zihinlerinde yer etmesi, kentleşme ve aşırı nüfus artışıyla endişe verici seviyelere ulaşmıştır. Akademik çalışmalara da yansıyan bu durum çeşitli disiplinlerin inceleme konusu olmuştur. Bu minvalde yapılan çalışmalar yeşil tüketim, çevreye duyarlı satın alma, çevreye emanet gözüyle bakma, geri dönüşüm vb. temalarda gerçekleşmiş, çevreyi din ve dindarlık ile ilişkilendirilen araştırmalar yapılmıştır. Çalışmamızda ise yapılan çalışmalardan farklı olarak maneviyatın çevre bilincine etkisi ele alınmaktadır.

Maneviyatla ilgili literatür incelendiğinde ilgili çalışmaların Batı’da 1940 ve 1950’lere dayandığı görülmektedir. 1970 ile 2000 yılları arasındaki süreç ise maneviyat ve din arasındaki kavramsal farklılıkta, maneviyatın kapsam olarak dinden daha geniş olduğu algısının oluşmasıyla neticelenmiştir (Düzgüner, 2013, ss. 30-32). Süreç içerisinde çeşitli çeviri çalışmalarıyla Türkiye literatüründe de yer edinen bu kavram 2000’li yıllardan itibaren ülkemizde çalışılmaya başlanmıştır (Özcan, 2023, s. 26). Maneviyatla ilgili yapılmış olan çalışmaların din bilimlerinin yanı sıra psikoloji, felsefe, sosyoloji, işletme, eğitim bilimleri, sosyal hizmetler, mimarlık, antropoloji alanlarında özellikle de sağlık alanında hemşirelik özelinde olduğu görülmektedir (Akbatuan, 1993; Akbolat, 2022; Alquijay, 2023; S. Arslan, 2023; Baygeldi, 2022; Çakır, 2019; Durmuş, 2020; İşbilen, 2022; Mirza, 2014; Sarı, 2022; Yaman, 2020; Yenen, 2022).

Sharma ve diğerleri (2020) tarafından yapılan maneviyat ile çevrecilik ve yeşil ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada maneviyatın çevre bilincini artırdığı ve bireyleri yeşil ürün satın almakla ilgili eylemlerini tetiklediği ortaya çıkmıştır.

Kayhan (2002) “Kur’an’da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi” başlıklı tezinde Kur’an’ın içerdiği mesajlarla insanları olumlu bir çevreci yaklaşıma yönlendirdiğini, ekolojik her varlığın insanın istifadesine sunulduğunu, doğadaki canlıların manevi yönünün ve bir kutsallığının bulunduğunu, ayrıca çevreye yapılan olumsuz davranışların Allah’a karşı bir nankörlük göstergesi olduğunu belirtmiştir. Tabiatın Allah’ı keşfetmek isteyenler için sonsuz bir tecelli olduğu dolayısıyla dinsel bir parça sayıldığını ve insanın

tabiattan faydalanırken bu hususu dikkate alması onların sonlu ve sınırlı olduğu bilinciyle davranması gerektiği ve doğaya karşı hoyratça davranmayıp israf etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Tabiatın manevi bir boyutu olması dolayısıyla ona karşı yapılan her türlü olumsuz davranışın Kur'an-ı Kerim'de yasaklandığını insanın Allah'ın verdiği bu nimeti yok etmeyip bir emanet bilinciyle yaklaşması ve ekolojik dengeyi koruması gerektiğine değinmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de “insan” kelimesinin 361 defa ve “ard” kelimesinin ise 461 defa yer verilmesinin bir hikmeti olduğunu, yeryüzünün insan ve diğer varlıklar için bir yaşam alanı olduğunu fakat yeryüzündeki ekolojik varlıkların bir amaçlılık prensibine göre yaratılması dolayısıyla yanlış kullanımların önüne geçilmesi gerektiğinden söz eder.

Keskin (2022) çevre-din ilişkisini sosyolojik bakış açısıyla ele alarak konuya farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır. “Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Din ve Çevrecilik: İslamî Çevre Hareketleri” başlıklı tezinde “İslamî çevreciler çevreye bakışlarını nasıl çerçevelemektedirler?” sorusuna yanıt aramakta, bir toplumsal hareket olarak İslami çevrecilik konusunu, din-çevrecilik ilişkisini ve İslamî çevrecilerin çevre sorunlarını nasıl çerçevelediklerini ele almaktadır.

Benzer şekilde Kalyoncu (2023) da çevre-din ilişkisini sosyolojik bakış açısıyla ele aldığı, “Çevre ve Din: Dinlerde Çevre Anlayışının Sosyolojik Analizi” başlıklı tezinde doğa ve çevrenin insanla ayrılmaz bir bütünü oluşturduğundan, yalnızca toplum ve insanın çevreyi şekillendirmesi değil aynı zamanda çevrenin de toplumu, insanı ve sosyal ilişkileri şekillendirdiğinden söz etmektedir. Çevre sorunlarından ve bunlara çözüm arayışlarından söz edildiğinde inanç sistemlerinin konudan uzak durmasının beklenemeyeceğinden, özellikle Yahudi ve Hristiyan geleneğinde insan merkezli bir yaklaşım olduğundan, İslam dininde ise böyle bir anlayışın söz konusu olmayıp Allah'ın koymuş olduğu denge (mizan)' ın korunmasının esas olduğundan söz etmektedir. Hatta, İslam'ın çevre anlayışı hem sıg ekoloji hem de derin ekoloji ile karşılaştırıldığında, “Denge (Mizan) ve Bütünlük” yaklaşımı, çevrenin geleceğini güven altına alınmasında en doğru yaklaşım olduğunu düşünmektedir. Fakat dinlerin çevre problemlerinin çözümünde yetersiz kalacağından çünkü dini emirlerin toplum ve devletlerce tam manasıyla uygulanamamakta ve birçok alanda dışarıda bırakılmakta olduğundan dolayı problemlerin çözümünde disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğinden,

toplumsal desteğin kaçınılmaz olduğu ve devlet politikaları ve siyaset içerisinde de bu konunun önemle üzerinde durulması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Ayaz (2022) akademisyenlerin çevre algısı ve çevreye dini ve manevi yaklaşımları ele aldığı çalışmasında çevrenin algılanışında dinin önemli bir etken olduğunu bireylerin yaşadıkları ortamdaki coğrafya, zaman ve mekan gibi faktörlerden etkilenecek ahlaki ve etik değerlerinin şekillendiği ve insanların çevre algısının kökeninde zihniyet ve dünya görüşünün etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu minvalde bireyin sahip olduğu manevi değerler ile çevre algısı arasında bir bağ olduğunu çevrenin algılanışı ile bağlantılı olan çevre sorunları ile mücadelede geliştirilen ahlaki ve etik yaklaşımların akademisyenler tarafından nasıl değerlendirildiği konusunda, bahsi geçen akademisyenlerin çevrenin bir parçası olması sebebiyle insandan bağımsız bir yaklaşımda bulunamayacakları sonucuna varmıştır.

Kılınç (2023) Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da insan-tabiat ilişkisi bağlamında çevre anlayışı konusunu ele aldığı çalışmada bu üç dinin çevreye olan bakış açısını ayrı ayrı değerlendirdikten sonra dinlerin çevre bilinci ve çevre krizine çözüm bulmaya yönelik çalışmalarda önemli roller oynayabileceğini, iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve çevresel bir bakış açısının yaygınlaşmasında dinlerin rolünden yararlanmanın fayda sağlayacağını, bu minvalde Yahudilik ve Hristiyanlıkta yenilenerek yeniden oluşturulan ve İslam'da yeniden canlandırılıp keşfedilen bir çevre bilincine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.

Ak (2013) yeşil tüketim yaklaşımı ekseninde İslâmi çevreciliği ele aldığı çalışmasında öncelikle yeşil tüketimin çevre sorunlarını çözmedeki işlevselliğini ele almakta, İslâmi çevreciliğin yeşil tüketim yaklaşımı ile paralel unsurlara sahip olup olmadığını irdelemektedir. İslâmi çevrecilik yaklaşımı ile yaşanan çevre sorunlarının sebebini insanların tüketim davranışlarında değil Tanrı ile ilişkilerinde görmekte olduğunu, halbuki çevre sorunlarının insan davranışları neticesinde ortaya çıktığını söyleyerek konuya farklı bir perspektiften bakmaktadır.

Kavalcı (2019) çevreci davranışlarda bulunma ve dindarlık ilişkisini ele aldığı çalışmasında iç güdümlü dindarlık ile “israftan kaçınma” arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, dış güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Ayten (2010) yaşları 18 ile 76 arasında değişen 243 kişi ile yaptığı araştırmasında ‘israftan kaçınma’ tarzındaki çevreci davranışlarda bulunma eğiliminin ‘aktif çevre duyarlılığı’ gerektiren davranışlarda bulunmaya göre yüksek olduğunu bulgulamaktadır. Ayrıca Ayten bu çalışmasında dindarlık ile “emanet görme yönelimi” ve ‘israftan kaçınma’ arasında olumlu; ‘sahip olma yönelimi’ ve ‘aktif çevre duyarlılığı’ arasında ise olumsuz ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Çiçek’in (2021) 18 yaş üzeri 618 kişi üzerinde çevreye duyarlı ürün satın almada dindarlığın rolünü ele aldığı çalışmasında dindarlık ile çevreye duyarlı ürün satın alma ve çevreye karşı sahip olma yönelimi arasında olumlu ve anlamlı; dindarlık ile çevre bilinci arasında ise olumsuz ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Konumuzla alakalı olarak çevre bilinci ile ilişki kurulabilecek bir diğer kategori olan “yeşil ürün satın alma” ile ilgili birçok çalışma bulunmakla birlikte, bunların genellikle işletme, ekonomi ve turizm gibi alanlarda yapılmış olduğu tespit edilmekte, bunlardan birkaçı din ve değerler gibi unsurlarla bağlantı kurularak ele alınmaktadır (Ay, 2012; B. Varol, 2021). Örneğin Baydaş ve diğerlerinin (2019) farklı yaş gruplarından toplam 414 kişiyle gerçekleştirdikleri yeşil ürün satın alma davranışı ile dini değerleri ilişkilendirdikleri çalışmada İslam dini hakkında yeterli bilgiye sahip bireylerin, yeşil ürün tüketme alışkanlıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

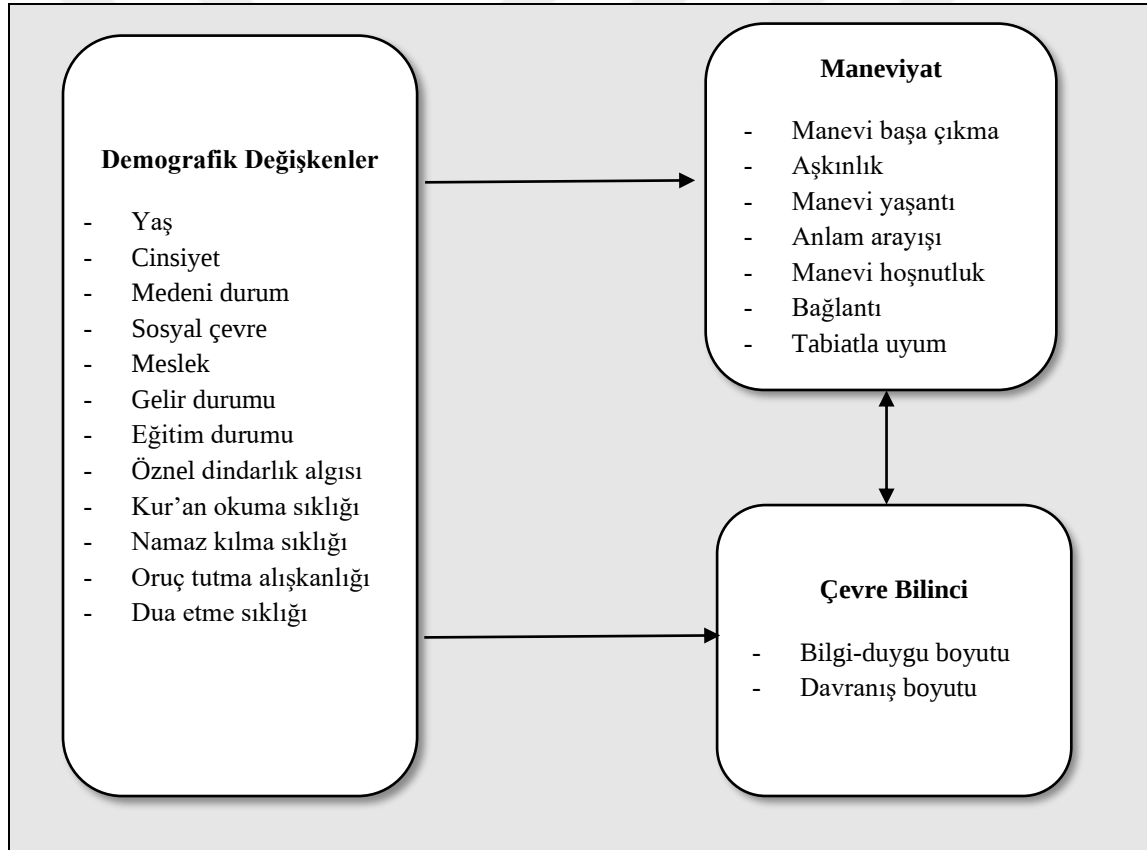
Yemez’in (2022) 17-21 yaş aralığındaki 434 kişiden oluşan dini bağlılık, çevre bilinci ve dışa dönüklük faktörlerinin tüketicilerin yeşil ürün satın alma niyetleri üzerindeki etkisini ele aldığı çalışmasında dini bağlılığın çevre bilincini ve yeşil ürün satın alma niyetini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

2. BÖLÜM: YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmaya katılanlar ve nitelikleri, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizi başlıklarında yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Yetişkin bireylerde çevre bilinci ile maneviyat ilişkisinin incelendiği bu çalışma nicel bir araştırma olup ilişkisel tarama modeli (survey metodu) kullanılmıştır. Çalışmada sosyo-demografik özellikler ile çevre bilinci, çevreye yönelik bilgi, tutum ve davranışlar ve bunların maneviyat ve dindarlık ile arasındaki ilişkilerinin anlaşılması istenilmektedir. Buna göre araştırmanın modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

Maneviyat ile çevreye yönelik tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmamızın örneklemini 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Katılımcılara kartopu yöntemi ve tesadüfi yöntem ile ulaşılmıştır. Oluşturulan anket formu katılımcılara

gönüllülük esasına uygun olarak Google Form üzerinden ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan 18 yaş üstü 368 kişinin demografik değişkenlerin dağılım yüzdeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	231	62,8
	Erkek	137	37,2
Gelir Durumu	Düşük	25	6,8
	Orta	227	61,7
	İyi	116	31,5
Medeni Durum	Evli	267	72,6
	Bekar	101	27,4
Eğitim Durumu	İlköğretim	23	6,3
	Lise	45	12,2
	Üniversite	253	68,8
	Lisans üstü	47	12,8
Yaşadığınız çevre	Kırsal	254	69,0
	Kentsel	114	31,0
Meslek	Memur	195	53,0
	İşçi	20	5,4
	Serbest Meslek	8	2,2
	Öğrenci	25	6,8
	Ev Hanımı	55	14,9
	Emekli	6	1,6
	Diğer	59	16,0

Tablo 1: Çalışmaya Katılan Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında elde edilen Tablo 1’deki verilere göre, toplamı 368 olan 18 yaş üstü yetişkin bireylerden oluşan katılımcıların 231’i (%62,8) kadın, 137’sinin (%37,2) ise erkek olduğu görülmektedir.

Gelir durumuna ilişkin olarak, katılımcıların çoğunluğunun %61,7’lik oranla kendilerini orta gelire sahip olarak nitelendirdikleri, %6,8’inin düşük gelir seviyesine, %31,5’inin ise iyi gelir seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Medeni durum incelendiğinde katılımcıların %72,6'sının evli, %27,4'ünün ise bekar olduğu görülmektedir.

Eğitim durumuna bakıldığında çoğunluğun eğitim düzeyinin iyi seviyede olduğu, %6,3'ünün ilköğretim, %12,2'sinin lise, %68,8'inin üniversite ve %12,8'inin lisans üstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılanların yaşamlarının çoğunluğunu geçirdikleri çevre açısından araştırılması için köy/kasaba, ilçe, il ve büyük şehir seçenekleri doğrultulmuş, sonrasında köy/kasaba ve ilçe seçenekleri kırsal bölge; il/şehir ve büyük şehir seçenekleri ise kentsel bölge şeklinde sınıflandırılarak analizler yapılmıştır. Bulgulara göre katılımcıların çoğunluğunu oluşturan %69,0'unun hayatının büyük bir bölümünü kırsal bölgede, %31,0'inin ise kentsel bölgede geçirmiş olduğu görülmektedir.

Meslek gruplarına göre dağılıma bakıldığında, %53,0'u memur, %5,4'ü işçi, %2,2'si serbest meslek sahibi, %6,8'i öğrenci, %14,9'u ev hanımı, %1,6'sı emekli ve %16,0'sı diğer meslek gruplarından oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak 18 yaş üstü bireylerde Kişisel Bilgi Formu, Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve Maneviyat Ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek, algılanan ekonomik durum, yaşanılan çevre, çevre bilinci, dini mensubiyet, öznel dindarlık algısı ve ibadetlerle (beş namaz kılma davranışı, Ramazan oruçlarını tutma durumu, Kur'an-ı Kerim okuma sıklığı, dua etme sıklığı) ilgili olmak üzere 16 sorudan oluşmaktadır.

2.3.2. Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ)

Yeşil ve Turan (2020) tarafından geliştirilen ölçek üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, tutumlar üzerinde etkisi olduğu varsayılan ve kontrol edilmesi gereken bir kısım değişkenlerden, ikinci bölüm tutumun bilgi ve duygu öğelerini belirlemeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise çevreye yönelik davranışları içermektedir. İkinci ve üçüncü bölüm likert tipi 5 dereceli bir ölçekten oluşturulmuştur. İkinci bölümde

“Kesinlikle Katılmıyorum”dan “Kesinlikle Katılıyorum”a kadar; üçüncü bölümde ise “Asla”dan “Her Zaman”a kadar 5 dereceli katılma düzeyi ifadeleri yer almaktadır. Ölçekte yer alan 20 madde için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri 0,845 çıkmış, doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin uygunluk değerlerinin kabul edilebilir aralıklarda olduğu bulunmuş ve iç tutarlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Turan & Yeşil, 2020).

Bu çalışma için Cronbach Alpha değeri 0,936 bulunmuş, bu da ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin uygunluk değerlerinin ve faktör maddeleri arasındaki standart regresyon ağırlıklarının da kabul edilebilir aralıklarda olduğu ($X^2= 286,535$; $Df= 160$; $X^2/df= 1,791$; $GFI= ,869$; $AGFI= ,828$; $NFI= ,853$; $RFI= ,826$; $IFI= ,930$; $TLI= ,915$; $CFI= ,928$; $SRMR= ,057$; $RMSEA= ,068$) bulgulanmaktadır.

2.3.3. Maneviyat Ölçeği

Katılımcıların manevi düzeylerini ölçmek amacıyla Şirin (2018) tarafından geliştirilen Maneviyat Ölçeği, 5’li likert tipi bir ölçek olup 3 olumsuz 24 olumlu toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçek manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum olmak üzere 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri “(1) Bana Hiç Uygun Değil, (2) Bana Uygun Değil, (3) Bana Biraz Uygun, (4) Bana Oldukça Uygun, (5) Bana Tamamen Uygun” şeklinde 5’li likert tarzında hazırlanmış olup, ölçekte yer alan olumsuz maddeler değerlendirmeye alınmadan önce ters kodlanmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizine göre Cronbach Alpha 0,90; Guttman 0,91; Spearman Brown 0,89; test-tekrar test güvenirlik katsayısı $r=0,95$ olarak bulunmuştur. Bu bulgular, Maneviyat Ölçeğinin yetişkinler için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Maneviyat Ölçeği geliştirme aşamasında toplam 11 uzmandan görüş alınmıştır. Analiz sonucunda kapsam geçerliliği oranı değeri 0,69, kapsam geçerliliği indeksi ise 0,77 olarak tespit edilmiştir (Şirin, 2018). Ölçek toplam puanı açısından değerlendirildiğinde ölçekten alınacak en yüksek puan 135, en düşük puan ise 27’dir. Ayrıca ölçek toplam maneviyat puanını vermekte olup ölçekten alınan yüksek puan, kişide maneviyatın yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma için Cronbach Alpha değeri 0,928 bulunmuş, bu da ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılacak olan Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve Maneviyat Ölçeklerini geliştiren araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır. Sakarya Üniversitesi etik kurulundan 21.12.2023 tarihinde gerekli izin (Sayı: E-61923333-050.99-316789) alındıktan sonra anket formunun oluşturulması ve verilerin toplanması için Google Forms kullanılmıştır. Katılımcılar, araştırma hakkında bilgilendirilerek ve gönüllülük esasına göre seçilerek, anket Aralık 2023'te 375 kişiye uygulanmış ve 368 kişinin verileri değerlendirilmiş, tez için uygun şartları taşımayan 7 kişi dışarıda bırakılmıştır. Anketin uygulanması yaklaşık olarak 7-8 dakika sürmüştür.

Araştırma verileri, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kişisel bilgilerin frekans değerlerini betimsel analize tabi tutmak amacıyla kişisel bilgiler (n) ve yüzde (%) değerleriyle ifade edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesi için tanımlayıcı istatistiksel metotlardan (sayı, yüzde, minimum, maksimum değerleri, ortalama, standart sapma) yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler "Güvenilirlik Analizi"nden geçirilmiştir. Nicel değişkenler karşılaştırılmadan önce parametrik test koşullarının sağlandığı kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılımı gösterip göstermediği incelenmiş normallik koşulu olarak çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olmasına bağlı olduğu kabul edilmiştir (Shao, 2002). Normal dağılıma sahip veriler ile niceliksel verilerin karşılaştırılması için iki bağımsız grup arasındaki farkta bağımsız t testi, ikiden fazla bağımsız grup karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Normal dağılıma sahip olmayan verilerde ise Mann Whitney U testi, eğer ikiden fazla bağımsız grup karşılaştırılıyorsa Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır. Ölçekler ve alt boyutlar arasındaki ilişkiyi incelemek için ise Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Yapılan karşılaştırmaların aralarındaki ilişkilerin anlamlılık düzeyine ulaşması için ise 0,05 değerinde olması gerektiği kabul edilmiştir.

Normallik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutların normallik analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olduğu ve normal dağılıma sahip olduğu aralıkta olmayanların ise normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. Tablo 2'ye göre, "Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği" ve "Bilgi-Duygu boyutu" altındaki verilerin çarpıklık ve basıklık istatistikleri, normal dağılımı göstermemektedir. Bu durum, bu ölçeklerin alt boyutlarının normal olmayan bir dağılıma

sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, "Davranış üst boyutu" ve "Maneviyat Ölçeği" altındaki verilerin çarpıklık ve basıklık istatistikleri normal aralık içinde bulunmaktadır, bu nedenle bu boyutlar için normal durum olarak belirtilmiştir. Bu sonuçlar, genel olarak "Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği" ve bu ölçeğin "Bilgi-Duygu" alt boyutunun veri dağılımlarının normal dağılımı göstermediğini ve bu durumun dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Ölçekler ve Alt boyutları			Çarpıklık		Basıklık		Durum
			İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	
Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği			-1,794	0,127	4,429	0,254	Normal değil
Bilgi-Duygu Boyutu			-2,534	0,127	6,506	0,254	Normal değil
Davranış Üst Boyutu			-1,275	0,127	2,608	0,254	Normal
Maneviyat Ölçeği			-0,902	0,127	0,511	0,254	Normal

Tablo 2: Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Güvenirlilik Analizi

Toplanan verilerin güvenirlik analizleri SPSS'de Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı hesaplanarak yapılmıştır.

Ölçekler ve Alt boyutları	Cronbach's Alpha
Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği	0,936
Bilgi-Duygu boyutu	0,927
Davranış üst boyutu	0,893
Maneviyat Ölçeği	0,928

Tablo 3: Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'e göre Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği'nin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0,936 olarak belirlenmiştir. Bilgi-duygu boyutunun güvenirlik katsayısı 0,927 davranış üst boyutunun güvenirlik katsayısı ise 0,893 olarak hesaplanmıştır. Maneviyat Ölçeği'nin güvenirlik katsayısı ise 0,928 olarak bulunmuştur. Kullanılan ölçeklerin alt boyutları için elde edilen Cronbach's Alfa değerleri oldukça yüksektir. Bu sonuçlar, ölçeklerin iç tutarlılığının ve güvenirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Literatürde genellikle,

0.70'in üzerinde bir Cronbach's Alfa değeri kabul edilebilir olarak kabul edilir. Dolayısıyla, tüm ölçeklerin alt boyutları için elde edilen yüksek değerler, ölçeklerin güvenilir ve tutarlı ölçümler sağladığını göstermektedir.

3.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR

Yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmanın bu bölümünde literatürdeki çalışmaların sonuçları da dikkate alınarak ileri sürülen hipotezler test edilmektedir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgular belli bir düzen içerisinde verilmektedir. İlk olarak katılımcıların genel profiline ilişkin bulgulara, sonrasında çevre sorunları ile dindarlık ve maneviyat özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra ise Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve bu ölçeğin bilgi-duygu ve davranış üst boyutlarının demografik değişkenlerle arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara yer verilmektedir. Son olarak ise yine Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ile Maneviyat Ölçeği ve bu ölçeğin alt boyutları olan manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutsuluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutlarıyla arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Genel Profile İlişkin Bulgular

Bu başlıkta araştırmadaki örneklem grubunun sahip olduğu çevre bilinci ve maneviyat düzeyleri, toplam ve alt boyutları oluşturan her bir maddeden aldıkları puanlara göre değişkenlerle ilgili genel bir profil ortaya konacaktır. Verilen ortalama değerler üzerinden ise “Katılımcıların çevre bilinç düzeyleri ve maneviyatlarına ilişkin genel profil nasıldır?” sorusuna cevap aranmaktadır.

Ölçekler	Min	Max	Medyan	$\bar{X}$	SS
Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği	20,00	100,00	89,00	86,17	12,98
Bilgi-Duygu boyutu	8,00	40,00	38,00	35,90	6,17
Davranış üst boyutu	12,00	60,00	51,00	50,27	7,99
Maneviyat Ölçeği	45,00	135,00	108,00	104,20	16,17

Tablo 4: Çalışmaya Katılan Bireylerin Ölçeklerden Aldıkları Puanlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4, çalışmaya katılan bireylerin çevreye yönelik tutum ve maneviyat düzeylerini ölçmek için kullanılan ölçeklerden aldıkları puanları göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde; Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ortalaması $86,17 \pm 12,98$ 'dir. Ölçeğin medyan puanı 89, standart sapma (SS) ise 12,98 olarak kaydedilmektedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 20, maksimum puan 100 olup ortalaması 60'tır. Ölçekten alınan puanların yüksek veya düşük oluşu çevreye yönelik tutumlar konusundaki

hassasiyeti göstermektedir. Katılımcıların ölçekten aldığı puanlara bakıldığında $x=86,17$ olduğu görülmekte, ortalamadan yüksek olan bu değer çalışmaya katılan bireylerin genelde çevreye karşı olumlu bir tutum sergilediğini göstermektedir.

Ölçeğin bilgi-duygu boyutundan alınabilecek minimum puan 8, maksimum puan 40 olup ortalaması 24'tür. Ölçeğin medyan puanı 38, standart sapma (SS) ise 6,17 olarak kaydedilmektedir. Katılımcıların ölçekten aldığı puanlara bakıldığında ise $x=35,90$ olduğu görülmekte, ortalamadan yüksek olan bu değer çalışmaya katılan bireylerin çevreye sorunlarına yönelik bilgi düzeyi ve çevre sorunları karşısında duyulan rahatsızlıkla ilgili farkındalık seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin davranış üst boyutundan alınabilecek minimum puan 12, maksimum puan 60 olup ortalaması 36'dır. Ölçeğin medyan puanı 51, standart sapma (SS) ise 7,99 olarak kaydedilmektedir. Katılımcıların ölçekten aldığı puanlara bakıldığında ise $x=50,27$ olduğu görülmekte bu ölçekte de ortalamadan yüksek puanlar alındığı görülmekte, bu da çalışmaya katılan bireylerin çevre sorunlarına yönelik davranış bazındaki hassasiyetlerinin yüksek olduğunu ve çevre sorunları karşısında aktif rol aldıklarını göstermektedir.

Bu çalışmada kullanılan Turan ve Yeşil'in (2020) ÇYTÖ'nden faydalanılarak yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Altın ve Ok' un (2023) Z Kuşağı tüketicilerde yeşil reklam tutumu ve çevresel duyarlılık ilişkisini inceledikleri çalışmada katılımcıların çevresel duyarlılıklarının yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan farklı olarak kadınların çevresel duyarlılığının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bir diğeri ise İrge'nin (2022) çevresel duyarlılığın çalışanların yeşil örgütsel davranışlarına etkisinde kişilik özelliklerinin aracı rolü üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Araştırmaya göre çevresel duyarlılık tutumunun, bilgi/duygu faktörünün, özenli davranışın ve geri dönüşümün yeşil örgütsel davranış ve teknolojik duyarlılık üzerine etkisinde deneyime açıklık, yumuşaklık, duygusal denge, sorumluluk ve dışadönüklük gibi kişilik özelliklerinin kısmi aracılık etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Maneviyat ölçeği ortalaması ise $104,20 \pm 16,17$ 'dir. Maneviyat Ölçeği'nden alınabilecek minimum puan 45, maksimum puan 135 olup ortalaması 90'dır. Ölçeğin medyan puanı 108, standart sapma (SS) ise 16,17 olarak kaydedilmektedir. Katılımcıların ölçekten aldığı puanlara bakıldığında ise $x=104,20$ olduğu görülmektedir. Geniş bir puan dağılımı

olması ve puanların yayılımı çalışmaya katılan bireylerin manevi yönden oldukça dengeli ve yüksek bir düzeye sahip olduklarını göstermektedir.

Bu ölçeğin kullanıldığı diğer çalışmalara bakıldığında ise Tosyahoğlu'nun (2021) üniversite öğrencilerinde maneviyat ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmasında katılımcıların maneviyat ölçeği toplam puanlarının yüksek olduğu, ayrıca kız öğrencilerin maneviyat puanlarının erkeklerden fazla olduğu, yaş ve gelir durumu değişkenlerinde ise farklılaşma tespit edilmediği bulgulanmıştır.

3.2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Çevre Sorunlarına Yönelik ve Dindarlık Özelliklerine Ait Bulgular

Bu bölümde, Tablo 5'te çalışmaya katılan bireylerin çevre organizasyon üyeliği, öznel dindarlık algısı, Kur'an-ı Kerim okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma davranışı, Ramazan oruçlarını tutma durumu ve dua etme sıklığına ait bulgulara yer verilmektedir. Daha sonra ise ÇYTÖ ve alt boyutları ile dindarlığı ölçen sorular arasındaki ilişkiye ait bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 5'e göre, çevre organizasyon üyeliğine sahip olanların oranı %7,9 iken, bu üyeliğe sahip olmayanların oranı %92,1 olarak bulgulanmaktadır. Bu bulguya göre herhangi bir çevre organizasyon üyeliğine sahip olmayanların oranı çok yüksektir. İlk bakışta bu durum endişe verici gibi görünse de, çalışmamızda çevre bilincini içeren diğer bulgularla karşılaştırıldığında bu maddenin çevre bilinciyle ilgili duyarlılığı ölçmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Zira ÇYTÖ ve bu ölçeğin bilgi-duygu ve davranış alt boyutlarında çalışmaya katılan bireylerin çevreye karşı olumlu bir tutum içerisinde olduğunu, çevre sorunlarına yönelik bilgi düzeyi ile çevre sorunları karşısında duyulan rahatsızlıkla ilgili farkındalık seviyesinin yüksek olduğunu, davranış bazındaki hassasiyetlerinin yüksek olduğunu ve çevre sorunları karşısında aktif rol aldıklarını genel profile ilişkin bulgularda belirtmiştik.

Değişkenler			n	%
Çevre organizasyon üyeliği	Evet		29	7,9
		Hayır	339	92,1
Öznel dindarlık algısı		Dinle ilgim yok	3	0,8
		Dindar değilim	21	5,7
		Biraz dindarım	78	21,2
		Dindarım	248	67,4
		Çok dindarım	18	4,9
Kur'an-ı Kerim okuma sıklığı		Hiç okumam	27	7,3
		Nadiren okurum	69	18,8
		Bazen okurum	127	34,5
		Çoğu zaman okurum	101	27,4
		Her gün bir miktar okurum	44	12,0
Beş vakit namaz kılma davranışı		Hiçbir zaman	21	5,7
		Nadiren	43	11,7
		Bazen	73	19,8
		Çoğu zaman	77	20,9
		Her zaman	154	41,8
Ramazan oruçlarını tutma durumu		Hiçbir zaman	5	1,4
		Nadiren	12	3,3
		Bazen	13	3,5
		Çoğu zaman	33	9,0
		Her zaman	305	82,9
Dua etme sıklığı		Hiçbir zaman	1	0,3
		Nadiren	8	2,2
		Bazen	20	5,4
		Çoğu zaman	110	29,9
		Her zaman	229	62,2

Tablo 5: Çalışmaya Katılan Bireylerin Çevre Organizasyon Üyeliği ve Dindarlık Özelliklerine Ait Bilgi Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'e göre dindarlık açısından inançlar incelendiğinde, katılımcıların %0,8'i dinle ilgilenmediklerini belirtmiş, %5,7'si dindar olmadıklarını ifade etmiş, %21,2'si biraz

dindar olduklarını belirtmiş, %67,4'ü dindar olduklarını, %4,9'u ise çok dindar olduklarını belirtmişlerdir. Ortalamalara bakıldığında çoğunluğun dindar olduğu bulgulanmaktadır. Kur'an-ı Kerim okuma sıklığına bakıldığında, katılımcıların %7,3'ü hiç okumadıklarını, %18,8'i nadiren okuduklarını, %34,5'i bazen okuduklarını, %27,4'ü çoğu zaman okuduklarını, %12,0'si ise her gün bir miktar okuduklarını belirtmişlerdir. Buna göre dindar ve çok dindar olduğunu söyleyenlerle (%72,3) Kur'an-ı Kerim'i çoğu zaman ve her gün okurum diyenlerin (%39,4) ortalamalar toplamına bakıldığında aralarındaki farkın yüksek olması sebebiyle çelişme olduğu düşünülmektedir.

Beş vakit namaz kılma davranışına göre, katılımcıların %5,7'si hiçbir zaman namaz kılmadıklarını, %11,7'si nadiren, %19,8'i bazen, %20,9'u çoğu zaman, %41,8'i ise her zaman namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre dindar ve çok dindar olduğunu söyleyenlerle çoğu zaman ve her zaman namaz kıldığını söyleyenlerin oranının birbirine çok yakın olduğu, ikisi arasında çelişme olmadığı görülmektedir.

Ramazan oruçlarını tutma durumuna göre, katılımcıların %1,4'ü hiçbir zaman oruç tutmadıklarını, %3,3'ü nadiren, %3,5'i bazen, %9,0'ı çoğu zaman, %82,9'u ise her zaman oruç tuttıklarını belirtmişlerdir. Buna göre dindar ve çok dindar olduğunu söyleyenlerle çoğu zaman ve her zaman oruç tutanların oranları toplamı karşılaştırdığında %91,9 olduğu, Ramazan orucu tutma davranışının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Dua etme sıklığı incelendiğinde, katılımcıların %0,3'ü hiç dua etmediklerini, %2,2'si nadiren, %5,4'ü bazen, %29,9'u çoğu zaman, %62,2'si ise her zaman dua ettiklerini ifade etmişlerdir. Dua etme ile dindarlık puanları karşılaştırıldığında Ramazan orucuna benzer bulgular elde edildiği, çoğu zaman ve her zaman dua edenler toplamı 92,1 olduğu görülmektedir.

Değişkenler	n	%
Bağışta bulunurum	122	33,2
Çevre korunmasında gönüllü olarak çalışırım	148	40,2
Çevreyi kirletenleri uyarırım	213	57,9
Sadece yakın çevremi uyarırım	111	30,2
Kendi adıma dikkat ederim	313	85,1
Hiçbir katkı olmaz	1	0,3

Tablo 6: Çalışmaya Katılan Bireylerin Çevrenin Korunması İçin Bulunacağı Katkı Dağılımları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'dan elde edilen verilere göre çalışmaya katılan bireylerin çevrenin korunması için yapacakları katkıları belirlemek amacıyla elde edilen verilere göre; katılımcıların %33,2'si çevrenin korunması için bağışta bulunmayı tercih etmekte, %40,2'si çevre korunmasında gönüllü olarak çalışmayı düşünmektedir. Ayrıca, katılımcıların %57,9'u çevreyi kirletenleri uyarırken, %30,2'si sadece yakın çevrelerini uyaracaklarını belirtmektedir. Kendi adına çevre koruma konusunda dikkatli olmayı tercih edenlerin oranı ise %85,1 olarak tespit edilmektedir. Araştırmaya katılan bireylerden sadece %0,3'ü hiçbir katkıda bulunmayacaklarını ifade etmektedir.

Bu bulgular katılımcıların %33,2'sinin çevre koruma projelerine maddi katkıda bulunmaya istekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu istatistik, bireylerin çevre koruma faaliyetlerine finansal olarak destek olmaya hazır olduklarını göstermektedir.

Tablo 6'ya göre araştırmaya katılanların çoğunluğu (%85,1) kendi adına çevre koruma konusunda sorumluluk almayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Bu oran katılımcıların büyük çoğunluğunun çevreyi koruma konusunda kişisel sorumluluklarını kabul etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, çevreyi kirletenleri uyarıma konusunda %57,9'luk bir oran olumlu yanıt vermiştir, bu da katılımcıların çevre kirliliğine karşı tepki gösterme eğiliminde olduklarını yansıtmaktadır.

Sadece yakın çevreyi uyarıma konusunda %30,2'si olumlu yanıt vermiştir. Bu oran katılımcıların çevreyi korumaya katkı, destek ve tepki alanlarında iyi olmalarına rağmen çevre bilincini yaygınlaştırma konusunda daha pasif kaldıklarını göstermektedir. Bu durumun sebebinin ise karşı taraftan alınabilecek olumsuz tepkilerden kaçınmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ayrıca, %40,2'lik bir oran gönüllü olarak çevre koruma faaliyetlerine katılmaya istekli olduklarını belirtmiştir. Bu da bireylerin çevre koruma için zamanlarını ve enerjilerini ayırmaya istekli olduklarını göstermektedir. Son olarak, hiçbir katkı olmaz diyen katılımcı oranı oldukça düşüktür (%0,3).

Bu sonuçlar, katılımcıların çevrenin korunması için çeşitli şekillerde katkıda bulunmaya istekli olduklarını ve çoğunluğunun çevre koruma konusunda bireysel düzeyde sorumluluk almayı tercih ettiğini göstermektedir. Katılımcıların çoğunluğunun çevrenin korunmasına katkıda bulunmaya istekli olması bireylerin çevre bilincine önem verdikleri şeklinde yorumlanmaktadır.

Çiçek'in (2021) çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiş , çevreyle ilgili gelişmeleri takip etme, çevre sorunları karşısında oldukça endişe duyma, dünyanın içinde bulunduğu çevresel krizin abartılmadığını düşünme ve çevre sorunları karşısında alınan bireysel sorumluluğun etkili olacağını düşünmede ortalama üstü puanlara ulaşılmıştır. B. Varol'un çalışmasında ise (2021) katılımcıların yarısına yakınının (%47,95) bağışta bulunmanın önemli olduğunu, %43,85'inin ise çevre örgütlerine üye olmanın önemli olduğunu düşündükleri bulgulanmıştır.

Değişkenler	n	%
Hava kirliliği	225	61,1
Su kirliliği	187	50,8
Toprak kirliliği	116	31,5
Gürültü kirliliği	140	38,0
Görüntü kirliliği	112	30,4
Radyoaktif kirliliği	50	13,6
Çarpık kentleşme	229	62,2
Bitki ve hayvan türlerinin azalması	84	22,8
Erozyon	29	7,9
Diğer	7	1,9

Tablo 7: Çalışmaya Katılan Bireylere Göre Türkiye'nin Çevre Sorunları Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7'den elde edilen verilere göre çalışmaya katılan bireylerin görüşlerine ilişkin, Türkiye'nin çevre sorunlarının dağılımı şu şekildedir: Hava kirliliği %61,1, su kirliliği %50,8, toprak kirliliği %31,5, gürültü kirliliği %38,0, görüntü kirliliği %30,4, radyoaktif kirliliği %13,6, çarpık kentleşme %62,2, bitki ve hayvan türlerinin azalması %22,8, erozyon %7,9 ve diğer sorunlar ise %1,9 oranındadır.

Katılımcıların Türkiye'de belli başlı çevre sorunlarıyla ilgili soruya verdikleri yanıtlar ilgi çekicidir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların en fazla rahatsız oldukları çevre sorunlarının başında %62,2'lik oranla çarpık kentleşme gelmektedir. Bunu %61,1'le hava kirliliği, %50,8'le su kirliliği takip etmektedir. Çevre sorunlarından canlı yaşamını daha fazla tehdit eden hava, su, toprak kirliliği, radyoaktif kirlilik ve bazı canlı türleriyle ilgili tehlikeden ziyade en yüksek puanı çarpık kentleşmenin alması, çevre sorunlarıyla ilgili yeterince önemsenmiyor mu sorusunu akla getirmektedir. Yine görüntü ve gürültü kirliliğinin bitki ve hayvan türlerinin azalmasından fazla puan alması benzer

soruları düşündürmektedir. Yine de bu bulgular ışığında, çevresel rahatsızlıklarla mücadele etmek için kentsel planlama, yeşil alanların artırılması, gürültü kontrolü gibi politikaların ve uygulamaların insanlar için önemli olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat bu bulgular bizi yetişkinlerde çevreyle ilgili rahatsızlık duyulan sorunların öncelikle günlük hayatlarındaki konforu ne kadar etkiledikleriyle ilgili olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu durum günlük yaşamı etkilemeyen ancak uzun vadede ciddi sorunlara yol açabilecek olan çevre sorunlarıyla ilgili duyarsız olduğunu göstermektedir.

Öncelikle, iklim değişikliği günümüzün en önemli çevresel sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Fosil yakıtların aşırı tüketimi ve sera gazı emisyonları, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açmaktadır. Bu durum, iklimin dengesizleşmesine, doğal afetlerin artmasına ve ekosistemlerin bozulmasına neden olmaktadır. İklim değişikliği, uzun vadeli ve küresel boyutta ciddi etkilere sahip bir sorundur ve çevre bilincinin bu konuya odaklanması gerekmektedir (Uyanık, 2023, s. 21).

Bunun yanı sıra, biyolojik çeşitlilik kaybı da önemli bir çevresel sorundur. Ormanların tahrip edilmesi, tarım alanlarının genişlemesi ve kentleşme gibi faktörler, birçok türün yok olmasına veya neslinin tehlike altına girmesine neden olmaktadır. Biyolojik çeşitlilik kaybı, ekosistemlerin dengesizleşmesine ve ekosistem hizmetlerinin azalmasına yol açarak uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından büyük bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Uyanık, 2023, s. 24).

Su kirliliği ve su kaynaklarının azalması da uzun vadeli çevresel sorunlardan biridir. Endüstriyel atıklar, tarım ilaçları ve evsel atıkların su kaynaklarına karışması, su kirliliğine ve içme suyu kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Su kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi ve su kirliliğinin önlenmesi, uzun vadeli çevre bilinci ve eylemlerinin önemli bir parçasıdır (Bayar, 2017, ss. 3-18).

Son olarak, plastik kirliliği ve atık yönetimi de uzun vadeli çevresel sorunlardan biridir. Plastik atıkların doğal ortamlarda birikmesi, denizlerde ve karalarda ciddi kirliliklere yol açmaktadır. Bu durum, ekosistemlere zarar vermenin yanı sıra insan sağlığını da tehdit etmektedir. Plastik atıkların azaltılması, geri dönüşümün teşvik edilmesi ve atık yönetiminin sürdürülebilir hale getirilmesi, uzun vadeli çevre bilinci ve çevresel sorunlara karşı eylemlerin önemli bir parçasıdır (Bayar, 2017, ss. 3-18).

Tablo 7'ye benzer soruların bulunduğu çalışmalara bakıldığında Aydın ve Kaya'nın (2013) araştırmasında hava, su ve toprak kirliliği ile ilgili duyarlılıklarını ölçen sorulara

genellikle daha yüksek oranda “bazen” şeklinde, ikinci olarak ise “her zaman” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

3.3. Maneviyat ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Bulgular

Bu başlıkta çalışmaya katılan bireylerin maneviyat ile yaş, cinsiyet, gelir durumu, medeni durum, eğitim durumu ve yaşadıkları çevre değişkenlerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Tablo 8’de katılımcıların Maneviyat Ölçeği puan ortalamalarının demografik değişkenlere göre dağılımına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Karşılaştırmada iki bağımsız grup arasındaki farkı bulmak için t-test, ikiden fazla bağımsız grubu karşılaştırmak için ise ANOVA testi uygulanmıştır. İkiden fazla grup karşılaştırmalarında farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için Post-hoc Bonferroni testi uygulanmıştır.

Değişkenler		Ortalama	SS	Test İstatistiği	p	
Cinsiyet	Kadın	105,54	14,73	1,962	0,051	
	Erkek	101,95	18,18			
Gelir Durumu	Düşük	93,56	17,18	5,986	0,003*	Düşük<orta, iyi
	Orta	104,86	16,18			
	İyi	105,21	15,23			
Medeni Durum	Evli	103,79	16,30	-0,790	0,430	
	Bekar	105,29	15,85			
Eğitim Durumu	İlköğretim/okur-yazar	102,87	18,48	0,403	0,751	
	Lise	105,96	16,49			
	Üniversite	104,33	15,82			
	Lisans üstü	102,51	16,88			
Yaşadığınız çevre	Kırsal	106,99	15,37	2,227	0,027*	
	Kentsel	102,95	16,40			

Tablo 8: Çalışmaya Katılanlar Maneviyat Ölçeği Puan Ortalamalarının Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8'deki istatistiksel analizlere göre şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kadın katılımcıların maneviyat ölçeği puan ortalaması erkek katılımcılardan biraz daha yüksektir, ancak istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Göker'in (2023) çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiş olup, kadınlar ve erkekler arasında belirgin bir farklılık gözlenmemiştir. Ancak, Dursun (2019) ve Demiroğlu'nun (2021) çalışmasında kadın katılımcıların erkeklere kıyasla daha yüksek maneviyat puanlarına sahip oldukları belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde genellikle kadınların erkeklerden maneviyat düzeyinin daha yüksek olduğu görölmekte bu ise kadınların daha yoğun hislere sahip olması, psikolojik yapıları ve erkeklere göre kendilerine daha zayıf hissetmeleri gibi nedenlere bağlanmaktadır. Bu çalışmada ve yapılan diğer bazı çalışmalarda erkek ve kadınlar arasında manevi açıdan anlamlı bir farklılık çıkmaması veya erkeklerin maneviyatlarının daha yüksek çıkması ise kadınların erkeklerle aynı düzeyde eğitim alması, aynı gelir seviyelerine sahip olmaları gibi sebeplere bağlanmaktadır (Çil, 2022, s. 82). Sonuçlardaki farklılık; katılımcılar arasındaki erkek-kadın dağılımının değişkenliğinden ve kullanılan ölçeklerdeki alt boyutlarda gözlenen farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir.

Maneviyat Ölçeği ile gelir durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için yapılan Post Hoc – Bonferroni testinde; düşük gelir durumuna sahip olanların puan ortalaması yüksek ve orta gelir durumuna sahip olanların puan ortalamasından düşük olduğu görölmektedir. Dünya genelinde en mutsuz ölkelerin genellikle en fakir ölkeler olduğu göz önüne alındığında, düşük gelir grubuna sahip katılımcıların yaşam standartlarının düşük olması, istediklerine ulaşmalarının genellikle mümkün olmaması, hastalık ve diğer imkansızlıklar gibi faktörler nedeniyle umutsuzluk, çaresizlik ve tükenmişlik hissi yaşamaları beklenebilmektedir. Bu durumun, manevi yaşamlarında da umutsuzluk ve aşkın olana kızgınlık ve uzaklaşma hissi yaratabileceği düşünölmektedir.

Katılımcıların medeni durum düzeyleri ile maneviyat ölçeği puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulgulanmamıştır ($p>0,05$). Benzer şekilde, Dursun'un (2019) evli ve bekarlar üzerinde yaptığı çalışmasında da medeni durum ile maneviyat arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Çalışmamızda, literatürdeki bazı çalışmalardan farklı olarak medeni durum değişkeninde anlamlı bir değişiklik saptanmazken, Göker (2023) ve Demiroğlu'nun (2021) bulgularında evli bireylerin bekar bireylere göre daha

yüksek maneviyat puanlarına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu farklılığın bireyin maneviyatına etki eden başka faktörlerden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların eğitim düzeyleri ile maneviyat ölçeği puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulgulanmamıştır ($p>0,05$). Ancak alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde eğitim durumu ve maneviyat ilişkisinin bulunduğu bazı çalışmalar bulunmakta (Taşan, 2020) ölçeğin alt boyutlarıyla ele alındığı bazı çalışmalarda düşük düzeyde de olsa ilişkiler tespit edilmektedir (Demiroğlu,2021; Göker,2023; Dursun,2019).

Kırsal ve kentsel çevrede yaşayan katılımcıların maneviyat ölçeği puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Kırsal çevrede yaşayan katılımcıların maneviyat puanlarının kentsel çevrede yaşayanlardan biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Kırsal yaşamın doğaya daha yakın olması, doğal yaşamla iç içe olma ve daha sakin bir çevrede bulunma gibi faktörlerin maneviyatı olumlu yönde etkilediği düşünülebilir. Şehir hayatının hızlı ve yoğun ritmi, insanların manevi içsel dünyalarına zaman ayırmalarını zorlaştırırken, yaşanan stres ve yorgunluk zihinsel ve duygusal olarak meşgul olmalarına neden olabilir. Aynı zamanda, kentsel yaşam koşulları, insanların dinî ve manevi pratiklerine odaklanmalarını engelleyebilir. Buna karşılık, kırsal alanlarda doğanın sunduğu sakin bir yaşam tarzı, insanlara daha fazla zaman ve fırsat sunar. Bu ortamda, günün erken saatlerinde başlanan ve doğanın sunduğu pozitif enerjiyle başlayan bir gün, manevi yaşamı destekleyebilir. Kırsal bölgelerde rekabetin az olması ve eğitim düzeyinin genellikle daha düşük olması da manevi yaşama daha fazla odaklanmayı kolaylaştırabilir.

Ölçekler	Maneviyat
Yaş	-,072

* $p<.05$ ** $p<.01$

Tablo 9: Yaş Değişkenine Göre Maneviyata İlişkin Pearson Korelasyon Katsayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'a göre yaş ile maneviyat arasında herhangi anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir($p>.05$). Maneviyat ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmalarda yaş grupları arasındaki karşılaştırmaya bakıldığında, Demiroğlu'nun (2021) çalışmasında yaş grubu büyüdükçe manevi başa çıkma, manevi yaşantı, manevi hoşnutluk ve bağlantı alt boyutlarında anlamlı farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Cinsiyet

değişkeninde ise kadın katılımcıların manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, bağlantı alt boyutları ve toplam puanları lehine anlamlı farklılık olduğu ancak anlam arayışı, manevi hoşnutluk ve doğayla uyum alt boyutlarında farklılık olmadığı bulgulanmıştır. Gelir durumu değişkeninde maneviyat ölçeği ve manevi yaşantı alt boyutu puanlarının düşük gelir grubunun lehine anlamlı farklılık gösterdiği, diğer alt boyut ve toplam puanların ise gelir düzeyine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Medeni durum değişkenine göre ise evli katılımcıların manevi başa çıkma, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk ve bağlantı alt boyutu puanlarında ve toplam puanlarda anlamlı farklılık olduğu ancak aşkınlık ve doğayla uyum alt boyutlarında farklılık olmadığı görülmüştür. Eğitim durumu değişkeninde manevi aşkınlık ve anlam arayışı alt boyutu puanlarının yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin lehine olduğu, bağlantı alt boyutunda ise düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin lehine olduğu tespit edilmiştir.

Göker'in (2023) çalışmasında ise maneviyat ölçeğinin yaş gruplarına göre incelenmesi sonucunda, manevi başa çıkma, manevi yaşantı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve maneviyat ölçeği toplamı arasında yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık olduğu ve yaşın artmasıyla puan ortalamalarının da arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Cinsiyete göre ise ölçek alt boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık olmadığı, kadın ve erkeklerin maneviyat ölçeği alt boyutlarının benzer seviyelerde olduğu, gelire göre ölçek alt boyutlarının anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ve farklı gelir düzeylerine sahip bireylerin maneviyat ölçeği alt boyutları ile toplamının benzer düzeyde olduğu belirlenmiştir. Maneviyat ölçeğinin medeni duruma göre incelenmesinde ise evlilerin maneviyat puanlarının bekarlardan daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Eğitim durumuna göre ise manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, manevi hoşnutluk ve doğayla uyum alt boyutlarının anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği, ancak eğitim seviyelerinin maneviyat düzeylerine etkisinin alt boyutlar arasında değişkenlik gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Dursun'un (2019) evli ve bekar bireylerde maneviyat düzeyi ve yaşamın anlamı üzerine yapmış olduğu çalışmanın bulgularına göre, katılımcıların demografik özellikleri ile maneviyat ölçeği arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlar, maneviyat ölçeğinin alt boyutlarından "manevi başa çıkma", "aşkınlık", "manevi yaşantı" ve "bağlantı" boyutlarında kadın katılımcıların erkeklere göre daha yüksek puanlar aldığını göstermektedir. Yaş değişkeninin maneviyat ölçeği ile farklılaşması incelendiğinde, 31-

35 yaş aralığındaki katılımcıların "aşkınlık" boyutunda diğer katılımcılara oranla daha yüksek puan aldığı belirlenmiştir. Medeni durum ile maneviyat düzeyi arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Orta ekonomik düzeydeki katılımcıların "manevi başa çıkma" ve "aşkınlık" boyutlarında diğerlerine göre daha yüksek puan aldığı görülmüştür. Yüksek ekonomik düzeye sahip katılımcıların ise "manevi hoşnutluk" boyutunda diğerlerine göre daha yüksek puan aldığı belirlenmiştir. Büyüdüğü yer değişkeninde, büyükşehirde büyüyen katılımcıların "manevi başa çıkma", "manevi yaşantı" ve "aşkınlık" puanlarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim düzeyi ile maneviyat ölçeği arasındaki farklılaşma incelendiğinde, ilkokul eğitim seviyesindeki katılımcıların diğer katılımcılara göre "bağlantı" boyutunda daha yüksek puan aldığı bulunmuştur.

Tüm bu değişkenler ve sonuçlar göz önüne alındığında literatürden farklı olarak elde edilen bulguların; ölçek çeşitliliği, katılımcıların yaş, cinsiyet gibi sosyo-demografik özelliklerindeki değişkenliklerden ve testin uygulandığı farklı kültür ve bölgelerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bulgulara ilişkin “Yetişkinlerde maneviyat sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.” hipotezinin kısmen desteklendiği görülmektedir. Bu hipotezin altındaki “Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların maneviyatları, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.” ve “Eğitim durumu maneviyat için belirleyici bir etkiye sahip değildir.” hipotezlerinin doğrulandığı tespit edilmiştir. “Gelir durumu arttıkça maneviyat daha düşük seviyede olmaktadır.” hipotezinin ise doğrulanmadığı, düşük gelir seviyesine sahip bireylerin maneviyat ortalamasının orta ve yüksek gelir seviyesine sahip olanlardan daha düşük olduğu bulgulanmıştır. “Yaş arttıkça maneviyat artmaktadır.”, “Kadınların maneviyatı erkeklerden yüksektir.”, “Evlilerin maneviyatı bekarlara oranla daha yüksektir.” hipotezlerinin ise desteklenmediği görülmektedir.

3.4. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Bulgular

Bu başlıkta çalışmaya katılan bireylerin çevreye yönelik tutumları ile yaş, cinsiyet, gelir durumu, medeni durum, eğitim durumu ve yaşadıkları çevre değişkenlerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

3.4.1. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Yaş Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Tablo 10'a göre yaş ile Çevreye Yönelik Tutum Ölçeğinin toplam puanı ve davranış üst boyutu arasında herhangi anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($p>.05$). Bununla birlikte yaş ile çevreye yönelik tutum ölçeğinin bilgi-duygu boyutunda anlamlı negatif ve düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir ($p<.01$). Buna göre yaş arttıkça çevreye yönelik bilgi-duygu boyutuna ilişkin tutumlar azalmaktadır.

Ölçekler	ÇYTÖ	ÇYTÖ Bilgi-Duygu Boyutu	ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu
Yaş	-,028	-,161**	,079

* $p<.05$ ** $p<.01$

Tablo 10: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Spearman Korelasyon Katsayısı Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yaşla ilgili farklılaşma çıkmaması, farklı yaş grubundaki bireylerin, o yaştan vermiş olduğu eğitim, iş, evlilik beklentileri, aile içi sorunlar, sağlıkla ilgili karşılaşılan problemler gibi hayatın içinden daha başka sorunları dert ediyor olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla çevreyle ilgili problemler arka plan sorunlar olarak kalıyor olabilir.

Karslı'nın (2022) genç ve yetişkinlerde çevre bilinci ve dindarlık konulu çalışmasında yaş ile çevre bilinci arasında anlamlı pozitif ilişki bulgulanmıştır. Keçeci'nin (2021) dindarlık ve çevre ilişkisi konulu çalışmasında aktif çevre duyarlılığı ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılıklar bulgulanmış, buna göre en yüksek ortalamaya 15-22 yaş grubu sahipken en düşük ortalamaya 23-39 yaş grubunun sahip olduğu, 40-64 ve 65 yaş ve üzeri bireylerin ortalamalarının ise birbirine yakın çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. İsraftan kaçınma davranışı ile yaş arasındaki ilişki incelendiğinde ise yaş arttıkça israftan kaçınma düzeyinin kısmen arttığı bulgulanmıştır.

Ayten'in (2010) 'Sahip Olma' mı 'Emanet Görme' mi?-Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma başlıklı çalışmasında ise yaş ile hem sahip olma hem emanet görme yönelimi arasında olumlu bir ilişki bulunduğu, ancak yaş ile yalnızca sahip olma yönelimi arasındaki ilişkinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğu şeklinde bulgulanmaktadır.

Ulaşılan sonuçlara göre bireylerin yaşları ilerledikçe çevreye karşı sahip olma yönelimleri de artmış bu ise yaş ilerledikçe yaşanan çevreye bağlılığın arttığı ve bunun sahip olma yönelimine dönüşmüş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Kavalcı'nın (2019) çevreci davranışlarda bulunma ve dindarlık ilişkisini incelediği çalışmasında ise yaş ile aktif çevre duyarlılığı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çevre bilinci ile ilişkili olarak israftan kaçınma davranışı ile yaş arasında istatistiki bakımdan pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş, yaş arttıkça israftan kaçınma davranışının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ünal'ın (2010) çevre sorunları ve dindarlık ilişkisini ele aldığı çalışmasında yaş arttıkça çevreye karşı duyarlılığın da arttığı bulgulanmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre “Çevreye yönelik tutumlar ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik tutumlar olumlu yönde artış göstermektedir.”, “Çevreye yönelik davranış üst boyutu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi artmaktadır.” ve “Çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi artmaktadır.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.4.2. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Cinsiyet Değişkeni		N	Ortalamalar Farkı / Ortalama	Test İstatistiği	P
ÇYTÖ	Kadın	231	180,34	14.863	0,330
	Erkek	137	191,51		
ÇYTÖ Bilgi- Duygu Boyutu	Kadın	231	185,32	15.633	0,844
	Erkek	137	183,11		
ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu	Kadın	231	49,99	-0,879	0,380
	Erkek	137	50,74		

Tablo 11: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11’de normal dağılım gösteren ÇYTÖ davranış üst boyutu için ikili bağımsız grup karşılaştırmada t testi uygulanmıştır. Normal dağılım göstermeyen ölçekler (ÇYTÖ ve ÇYTÖ bilgi-duygu boyutu) için ise Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analiz sonuçlarına göre, Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ) puanları arasında kadınlar ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p=0,330$). Benzer şekilde, ÇYTÖ’nin bilgi-duygu boyutunda da kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p=0,844$). Ayrıca ÇYTÖ’nin davranış üst boyutunda kadınların ortalama puanı 49,99 iken erkeklerin ortalama puanı 50,74 olarak hesaplanmıştır. Bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p=0,380$). Sonuç olarak, cinsiyet değişkenine göre Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır.

Ünal’ın (2010, ss. 133-136) çevre sorunları ve dindarlık ilişkisini incelediği araştırmasında kadınların çevre sorunlarına olan duyarlılığı erkeklere oranla anlamlı derecede yüksektir. Çevre duyarlılık düzeyi ile ilgili bir diğer çalışmada kadınların çevreye olan duyarlılığı erkeklere oranla daha yüksek olduğu (Yücel vd., 2006, ss. 217-228), Kahyaoğlu ve arkadaşlarının (2008, ss. 42-52) ilköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarıyla ilgili araştırmasında kadın öğretmen adayların erkeklere göre daha duyarlı olduğu, üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının incelendiği bir araştırmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre çevre duyarlılıklarının daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Çabuk & Karacaoğlu, 2003, ss. 190-198). Birçok araştırmada benzer sonuçlar elde edilmiş, kadınların çevre duyarlılıkları erkeklere göre daha yüksek şeklinde bulgulanmıştır (Karahan, 2017, s. 269; Özden, 2008, ss. 45-46; Özmen vd., 2005, s. 336; Şama, 2003, s. 104). Birçok araştırmanın aksine çalışmamızda cinsiyetin çevre bilinciyle anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Yapılan bazı araştırmalarda benzer sonuçlar olduğu tespit edilmiştir (Çabuk & Karacaoğlu, 2003, ss. 190-198; Kavalcı, 2019, ss. 46-48). Çevreye duyarlı ürün satın almada dindarlığın rolünün ele alındığı Çiçek’in (2021, ss. 92-94) araştırmasına göre ise çevreyle ilgili meseleleri erkekler daha yakından takip ederken çevre sorunlarını daha fazla ciddiye alma, çevre sorunlarından endişe duyma ve daha yüksek ahlaki sorumluluk hissetme gibi açılardan kadınların erkeklerden daha yüksek puanlar aldığı tespit edilmiştir. Keçeci’nin çalışmasında ise israftan kaçınma boyutunda fark anlamlılık seviyesine çıkmazken

yapılan çalışmaların aksine aktif çevre duyarlılığı boyutunda erkeklerin kadınlardan daha yüksek puan aldığı anlaşılmıştır (Keçeci, 2021, s. 111).

Elde edilen bulgulara göre “Kadınların çevreye yönelik tutumları, erkeklere göre daha olumludur.”, “Kadınların çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, erkeklere göre daha yüksektir.” ve “Kadınların çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.4.3. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Gelir Durumu Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Gelir Durumu Değişkeni		N	Ortalamalar Farkı / Ortalama	Test İstatistiği	p
ÇYTÖ	Düşük	25	183,52	0,085	0,959
	Orta	227	183,39		
	İyi	116	186,88		
ÇYTÖ Bilgi- Duygu Boyutu	Düşük	25	180,06	1,377	0,502
	Orta	227	189,47		
	İyi	116	175,73		
ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu	Düşük	25	8,36	0,114	0,893
	Orta	227	7,93		
	İyi	116	8,07		

Tablo 12: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Gelir Durumu Değişkenine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12’de normal dağılım göstermeyen ölçeklerden ÇYTÖ ve bilgi-duygu boyutunda ikiden fazla bağımsız grubu karşılaştırmak için Kruskal-Wallis analizi uygulanmış, normal dağılım gösteren davranış üst boyutunda ise ANOVA testi uygulanmıştır.

ÇYTÖ’nde gelir durumuna göre ortalama puanlarda belirgin bir fark bulunmamaktadır. Düşük gelir grubundan iyi gelir grubuna kadar puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p=0,959$). ÇYTÖ’nin bilgi-duygu boyutunda gelir durumu değişkenine göre yapılan analizde, düşük, orta ve iyi gelir durumundaki katılımcıların ortalama puanları sırasıyla 180,06, 189,47 ve 175,73 olarak bulunmuştur.

Kruskal-Wallis H testi sonucunda gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p=0,502$). Bu da gelir durumunun ölçeğin bilgi-duygu boyutu puanları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

ÇYTÖ'nin davranış üst boyutunda gelir durumu değişkenine göre yapılan analizde, düşük, orta ve iyi gelir durumundaki katılımcıların ortalama puanları sırasıyla 49,84, 50,18 ve 50,53 olarak bulunmuştur. ANOVA testi sonucunda gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p=0,893$). Bu da gelir durumunun ölçeğin davranış üst boyutu puanları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Gelir düzeyinin artmasıyla birlikte ulaşılan ekonomik imkanların çevre bilincini olumlu yönde etkileyeceği düşüncesi, hipotezlerin bu yönde kurgulanmasına sebep olmuştur. Fakat beklenenin aksine sonuç çıkması çalışmalarda karşılaşılan olağan durumlardır. Buradaki sonuca benzer çalışmalar aşağıda belirtilmiştir.

Literatür incelendiğinde gelir düzeyi arttıkça çevre bilincinde de artış olduğu görülmektedir (B. Arslan & Dursun, 2017, s. 168; Bülbül vd., 2019, s. 951; Güven, 2019, s. 139; Özden, 2008, s. 47; Şama, 2003, s. 107; Ünal, 2010, s. 144; Yaşar, 2019, s. 48). Keçeci'nin (2021, s. 126) çalışmasında orta düzeyde gelire sahip bireylerde aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma davranışı yüksek puanlar alırken; yüksek ve düşük gelir grubundakilerin çevreci davranışlarının orta düzey gelir grubuna kıyasla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar arasında gelir durumu yükseldikçe çevreye yönelik olumlu tutum ve davranışların bulgulandığı çalışmalar da vardır (Coşkun, 2019, ss. 110-130; Soylu, 2019, s. 161).

Elde edilen bulgulara göre “Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik tutumlar daha olumlu hale gelmektedir.”, “Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi artmaktadır.” ve “Gelir durumu arttıkça çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi artmaktadır.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.4.4. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Medeni Durum Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Tablo 13'te normal dağılım gösteren ÇYTÖ davranış üst boyutu için ikili bağımsız grup karşılaştırmada t testi uygulanmıştır. Normal dağılım göstermeyen ölçekler (ÇYTÖ ve ÇYTÖ bilgi-duygu boyutu) için ise Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

Medeni Durum Değişkeni		N	Ortalamalar Farkı / Ortalama	Test İstatistiği	P
ÇYTÖ	Evli	267	189,44	12.164	0,147
	Bekar	101	171,44		
ÇYTÖ Bilgi- Duygu Boyutu	Evli	267	183,76	13.286	0,825
	Bekar	101	186,46		
ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu	Evli	267	8,39	1,276	0,203
	Bekar	101	6,77		

Tablo 13: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Medeni Durum Değişkenine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmamızda medeni durum ile çevre bilinci arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunamamıştır. ÇYTÖ'ne göre evli bireylerin ortalama puanı (189,44) bekar bireylerin ortalama puanından (171,44) daha yüksektir. Ancak, t-testi sonucuna göre ($p=0,147$), bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. ÇYTÖ'nin bilgi duygu boyutu ve davranış üst boyutlarında medeni durum değişkenine göre yapılan analizlerde de benzer şekilde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmamıştır.

Hem literatür incelendiğinde hem de evli bireylerin toplumumuzca artık hayatlarını oturttukları, sorumluluklarını daha fazla yerine getirebildikleri kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda çevre bilinci ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamasına ilişkin farklı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Çiçek'in (2021, ss. 97-98) araştırmasında bekarların evli bireylere göre çevre sorunlarından endişe duyma konusunda daha yüksek puan aldığı ancak çevre bilinciyle ilgili diğer sorularda evlilerin bekarlardan daha yüksek puanlar aldığı görülmektedir. Ünal'ın çalışmasında ise çalışmamızla aynı doğrultuda olup anlamlı bir fark bulunamamıştır, benzer sonuçlar diğer çalışmalarda mevcuttur (Bayır, 2019, s. 78; Saydan & Yaşar, 2019, s. 136; Ünal, 2010, s. 153; Yeşil & Yahya, 2020, s.

427). Yapılan araştırmalarda bekarların çevre bilinçlerinin evlilerden yüksek çıktığı çalışmalar da mevcuttur(Güneş, 2019, s. 152; Yücel vd., 2006, ss. 217-228). Yapılan araştırmaların çoğunda ise evli bireylerin bekarlara oranla çevre bilinçlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir(Ayten, 2010, s. 224; Kavalcı, 2019, s. 53; Yıldız vd., 2011, s. 338). Elde edilen bulgulara göre “Evlilerin çevreye yönelik tutumları, bekarlara göre daha olumludur.”, “Evlilerin çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, bekarlara göre daha yüksektir.” ve “Evlilerin çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, bekarlara göre daha yüksektir.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.4.5. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Eğitim Durumu Değişkeni		N	Ortalamalar Farkı / Ortalama	Test İstatistiği	p
ÇYTÖ	İlköğretim	23	189,63	0,254	0,969
	Lise	45	190,13		
	Üniversite	253	183,74		
	Lisans üstü	47	180,68		
ÇYTÖ Bilgi-Duygu Boyutu	İlköğretim	23	165,89	1,299	0,729
	Lise	45	180,73		
	Üniversite	253	184,84		
	Lisans üstü	47	195,36		
ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu	İlköğretim	23	9,02	0,046	0,987
	Lise	45	9,88		
	Üniversite	253	7,81		
	Lisans üstü	47	6,47		

Tablo 14: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 14’te normal dağılım göstermeyen ölçeklerden ÇYTÖ ve bilgi-duygu boyutunda ikiden fazla bağımsız grubu karşılaştırmak için Kruskal-Wallis analizi uygulanmış, normal dağılım gösteren davranış üst boyutunda ise ANOVA testi uygulanmıştır.

ÇYTÖ'ne göre eğitim durumu değişkeninde ortalama puanlarda belirgin bir fark bulunmamaktadır. Tüm eğitim seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p=0,969$). ÇYTÖ'nin bilgi duygu boyutu ve davranış üst boyutlarında eğitim durumu değişkenine göre yapılan analizlerde de benzer şekilde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmamıştır.

Eğitimin insan yaşamına belli başlı kültürel getirileri olduğu aşîkardır. Basitçe ifade etmek gerekirse ilkokuldan itibaren okullarda bulunan geri dönüşüm kutuları, ilgili kulüpler, çevre bilincini aşîlayan dersler veya konuların varlığı herkesçe bilinmektedir. Buna rağmen bu çalışmada eğitimin çevre bilincine etkisinin bulunamaması manidardır. Bu durumun sadece bu çalışmada olmayıp başka çalışmalarda da benzer sonuçlar çıkması eğitim sistemimizde çevre bilincine yönelik bir eksikliği ifade eder.

Yapılan araştırmaların çoğunluğu eğitimin bireye çevreye yönelik bilinç kazandırdığını göstermektedir (Alkaya vd., 2016, s. 131; Atlı & Uzun, 2019, ss. 204-209; Çiçek, 2021, s. 99; Özden, 2008, s. 49; Ünal, 2010, s. 140) Kavalcı'nın (2019) çalışmasına bakıldığında çevre bilinci ile eğitim durumu arasında genel bir yargıya varılamazken aktif çevre duyarlılığı alt boyutunda pozitif, israftan kaçınma alt boyutunda ise nötr bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Araz'ın (2018) anne-babanın eğitim seviyelerinin çocukların çevresel tutumlarına etkilerini araştırdığı çalışmada ise anlamlı bir fark bulunamamıştır. Çalışmamızda eğitim durumu ile çevre bilinci arasında ilişki tespit edilememiş olup benzer sonuçlara ulaşılan başka çalışmalar da vardır (Araz, 2018, ss. 37-39; Keçeci, 2021, ss. 119-121; Nakıboğlu, 2003, ss. 90-92). Savaş'ın (2020) çalışmasında ise çevre bilinciyle ilgili birçok boyutta eğitim düzeyi lisans olan katılımcıların diğer eğitim düzeyindekilere oranla daha düşük puan aldıkları bulgulanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre “Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik tutumlar daha olumlu hale gelmektedir.”, “Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyi yükselmektedir.” ve “Eğitim durumu yükseldikçe çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi yükselmektedir.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.4.6. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Yaşanılan Çevre Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Yaşanılan Çevre Değişkeni		N	Ortalamalar Farkı / Ortalama	Test İstatistiği	p
ÇYTÖ	Kırsal	254	188,88	13.365	0,238
	Kentsel	114	174,74		
ÇYTÖ Bilgi- Duygu Boyutu	Kırsal	254	185,14	14.316	0,861
	Kentsel	114	183,08		
ÇYTÖ Davranış Üst Boyutu	Kırsal	254	7,12	-0,913	0,362
	Kentsel	114	8,35		

Tablo 15: Çalışmaya Katılanlar Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği, Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu Puan Ortalamalarının Yaşanılan Çevre Değişkenine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 15’te normal dağılım gösteren ÇYTÖ davranış üst boyutu için ikili bağımsız grup karşılaştırmada t testi uygulanmıştır. Normal dağılım göstermeyen ölçekler (ÇYTÖ ve ÇYTÖ bilgi-duygu boyutu) için ise Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

ÇYTÖ’ne göre kırsal bölgede yaşayanların ortalama puanı (188,88) kentsel bölgede yaşayanların ortalama puanından (174,74) daha yüksektir. Ancak, t-testi sonucuna göre ($p=0,238$), bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

ÇYTÖ’nin bilgi-duygu boyutu ve davranış üst boyutlarında yaşanılan çevre değişkenine göre yapılan analizlerde de benzer şekilde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmamıştır.

Yaşanan sosyal çevre ile çevreye yönelik tutum ve davranışların ele alındığı araştırmalardan çıkan genel sonuç kentsel çevrede yaşamının çevreye yönelik tutum ve davranışlara olumlu yönde etki ettiğiyle ilgilidir (Arcury vd., 1986, s. 37; Özden, 2008, ss. 50-51; Özmen vd., 2005, s. 336; Şama, 2003, s. 105; Tuna, 2006, s. 144). Bunun ise şehirde yaşayanların çevre sorunlarına daha fazla maruz kalmasından dolayı daha hassas olmasından ve doğaya duyulan özlemin fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Çiçek, 2021, s. 102). Çalışmamızda ise yaşanan çevre değişkeniyle çevre bilinci arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Benzer sonuçların elde edildiği

başka çalışmalar da mevcuttur (Alnıaçık, 2010, s. 521; Çiçek, 2021, ss. 101-103; Genç & Genç, 2013, s. 12; Kanbak, 2015, s. 86).

Elde edilen bulgulara göre “Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik tutumları, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha olumludur.”, “Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik bilgi-duygu boyutu düzeyleri, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.” ve “Yaşamlarının büyük kısmını kırsal çevrede geçirmiş olanların çevreye yönelik davranış üst boyutu düzeyi, kentsel çevrede geçirmiş olanlara göre daha yüksektir.” hipotezleri doğrulanmamaktadır.

3.5. Çevreye Yönelik Tutumlar ile Maneviyat Değişkeni Arasındaki Bulgular

Bu başlıkta Maneviyat Ölçeği ve bu ölçeğin alt boyutları (Manevi Başa Çıkma, Aşkınlık, Manevi Yaşantı, Anlam Arayışı, Manevi Hoşnutluk, Bağlantı, Tabiatla Uyum) ile ÇYTÖ ve bu ölçeğin alt boyutları Bilgi-Duygu Boyutu ve Davranış Üst Boyutu arasındaki ilişkiyi inceleyen bulgulara yer verilecektir.

		Maneviyat Ölçeği	Manevi Başa Çıkma	Aşkınlık	Manevi Yaşantı	Anlam Arayışı	Manevi Hoşnutluk	Bağlantı	Tabiatla Uyum
ÇYTÖ	r	0,274**	0,325**	0,263**	0,264**	0,269**	-0,083	0,318**	0,136**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,113	0,000	0,009
Bilgi- Duygu Boyutu	r	0,329**	0,378**	0,311**	0,276**	0,337**	-0,040	0,322**	0,186**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,448	0,000	0,000
Davranış Üst Boyutu	r	0,218**	0,275**	0,205**	0,228**	0,205**	-0,115	0,282**	0,099
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,028	0,000	0,058

* p<0,05, ** p<0,01

Tablo 16: Çalışmaya Katılan Bireylerin ÇYTÖ ile Maneviyat Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 16’da ölçekler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi yapılmış olup, Spearman katsayısına bakılmıştır.

Tablo 16’da Çalışmaya Katılan Bireylerin Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği (ÇYTÖ) ile Maneviyat Ölçekleri arasındaki ilişkinin incelendiği korelasyon katsayıları (r) ve bu ilişkinin istatistiksel anlamlılığını gösteren p değerleri bulunmaktadır.

Tablo 16’ya göre Maneviyat Ölçeği ve alt boyutları (Manevi Başa Çıkma, Aşkılık, Manevi Yaşantı, Anlam Arayışı, Manevi Hoşnutluk, Bağlantı, Tabiatla Uyum) ile ÇYTÖ ve alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Korelasyon katsayıları ve p değerleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği İle Maneviyat Ölçeği, manevi başa çıkma, aşkılık, manevi yaşantı, anlam arayışı, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$). ÇYTÖ ile manevi hoşnutluk alt boyutu arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- Bilgi-duygu boyutu ile Maneviyat Ölçeği, manevi başa çıkma, aşkılık, manevi yaşantı, anlam arayışı, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$). Bilgi-duygu boyutu ile manevi hoşnutluk alt boyutu arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- Davranış üst boyutu İle Maneviyat Ölçeği, manevi başa çıkma, aşkılık, manevi yaşantı, anlam arayışı, bağlantı boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$). Davranış üst boyutu ile manevi hoşnutluk ve tabiatla uyum alt boyutları arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Tüm Maneviyat Ölçeği ve alt boyutları ile ÇYTÖ arasında -tüm ölçek ve alt boyutlarında manevi hoşnutluk haricinde ve yalnızca davranış üst boyutunda tabiatla uyum haricinde- istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Bu bulgular yüksek maneviyat düzeyi ile çevreye yönelik tutum arasında bir ilişki olduğu göstermektedir. p değerleri incelendiğinde, tüm ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Yani, bu ilişkilerin gözlemlenen değerlerinin rastgele olma olasılığı oldukça düşüktür. Bu da maneviyat düzeyi ile çevreye yönelik tutum arasındaki ilişkinin gerçekten var olduğunu gösterir.

İslam, çevre bilincine büyük önem veren bir dindir. Kur'an-ı Kerim'de doğanın ve çevrenin insanlar için bir nimet olduğu vurgulanmakta ve insanların doğayı korumaları

gerektiği öğütlenmektedir. Hz. Muhammed’de çevre konusunda hassas davranmış, çevreyi kirletmekten ve doğaya zarar vermekten kaçınmayı öğütlemiştir. İslam inancında çevre bilinci, insanların doğal kaynakları korumaları, çevreyi temiz tutmaları ve doğaya saygılı olmaları gerektiği düşüncesiyle önemli bir yer tutar. Çevre kirliliği, su kaynaklarının israfı, ormansızlaşma gibi çevre sorunlarına karşı mücadele etmek, dinin bir gereği olarak kabul edilir. İslam’ın çevre bilincine verdiği önem, inanları çevreye karşı daha duyarlı ve sorumlu olmaya, çevre bilincini geliştirmelerine ve doğaya karşı daha sorumlu davranmalarına teşvik etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu başlığında ulaştığımız bulgular beklentiyi karşılamaktadır.

Konuyla ilişkili daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında ise Sharma ve diğerleri (2020) tarafından yapılan ve maneviyat güdümlü çevrecilik ile yeşil ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada Delhi’de bulunan farklı üniversitelerden 223 öğrencinin katıldığı araştırmaya göre maneviyatın bireyleri yeşil satın almaya yönelttiği bulgusuna ulaşılmıştır. Çevre bilinci ile maneviyat ilişkisinin bu çalışmadakine benzer ele alındığı ve nicel çalışıldığı başka bir çalışma tespit edilememektedir. Çevre bilinci - veya yeşil tüketim, gösteriş tüketimi, israftan kaçınma gibi çevre bilincine ilişkin konular ile din veya dindarlık ilişkisini ele alan çalışmalar ise mevcuttur. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse, Ünal’ın (2010) çevre sorunları ile dindarlık ilişkisini incelediği çalışmasında dindarlık arttıkça çevreye duyarlılığın arttığı bulgulanmaktadır. Yemez’in (2022) çalışmasında dini bağlılık faktörü ile çevre bilinci arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu, Kavalcı’nın (2019) araştırmasında iç güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu, Ayten’in (2010) çalışmasında dindarlık ile ‘emanet görme yönelimi’ ve ‘israftan kaçınma’ arasında olumlu; ‘sahip olma yönelimi’ ve ‘aktif çevre duyarlılığı’ arasında ise olumsuz ilişki olduğu tespit edilmiştir. Keçeci’nin (2021) dindarlık ve çevre ilişkisini ele aldığı çalışmasında dindarlık ile çevreci davranışlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulgulanmıştır. Karslı’nın (2022) genç ve yetişkinlerde çevre bilinci ve dindarlık ilişkisini ele aldığı çalışmasında dini tutum ile çevre bilinci arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 16’daki bulgular, maneviyatın çevreye yönelik tutumlar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara göre “Yetişkinlerde çevreye yönelik tutumlar ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki

bulunmaktadır.”, “Yetişkinlerde çevre bilincinin bilgi-duygu boyutu ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.”, “Yetişkinlerde çevre bilincinin davranış üst boyutu ile maneviyat, manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.” hipotezlerinin büyük ölçüde desteklendiği, yalnızca tüm ölçeklerde manevi hoşnutlukla ve davranış üst boyutunda tabiatla uyum boyutunda herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilemediği görülmektedir. Bu sonuçlar, maneviyatın çevre koruma ve sürdürülebilirlik konularında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

		Öznel Dindarlık Algısı	Kur'an okuma sıklığı	Namaz Kılma Sıklığı	Oruç tutma alışkanlığı	Dua etme sıklığı
ÇYTÖ	r	0,050	0,128*	0,123*	0,036	0,209**
	p	0,339	0,014	0,019	0,487	0,000
Bilgi-Duygu Boyutu	r	0,019	0,078	0,107*	0,028	0,146**
	p	0,712	0,136	0,041	0,587	0,005
Davranış Üst Boyutu	r	0,071	0,149**	0,115*	0,033	0,244**
	p	0,172	0,004	0,027	0,533	0,000

Tablo 17: Çalışmaya Katılan Bireylerin ÇYTÖ ile Kişisel Bilgi Anketinin Dindarlığı Ölçen Soruları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 17’de ÇYTÖ ve alt boyutları ile öznel dindarlık algısı ve ibadetlerle ilgili sorular arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi yapılmış olup, Spearman katsayısına bakılmıştır.

Tablo 17, çalışmaya katılan bireylerin öznel dindarlık algısı, Kur’an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı ve dua etme sıklığı gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Tablodaki veriler, ÇYTÖ, bilgi-duygu boyutu ve davranış üst boyutu olmak üzere üç farklı boyutta incelenmiştir. Korelasyon katsayıları ve p değerleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ile Kur’an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r < 0,20$; $p < 0,05$). Bu durum dini uygulamalar ile çevreye yönelik tutum arasında sınırlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

- Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ile öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$).
- Bilgi-duygu boyutu ile dua etme sıklığı ve namaz kılma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r < 0,20; p < 0,05$). Bu da bilgi-duygu boyutunun dini uygulamalarla sınırlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.
- Bilgi-duygu boyutu ile öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$).
- Davranış üst boyutu ile Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı aynı yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r < 0,20; p < 0,05$). Bu da davranış üst boyutunun dini uygulamalarla sınırlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.
- Davranış üst boyutu ile öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($0,20 < r < 0,39; p < 0,05$).

Tablo 17'deki korelasyon katsayıları incelendiğinde, ÇYTÖ ile Kur'an okuma sıklığı ($r=0,128$), namaz kılma sıklığı ($r=0,123$) ve dua etme sıklığı ($r=0,209$) arasında pozitif ilişkiler bulunurken, öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı ile herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. ÇYTÖ'nin bilgi-duygu boyutunda namaz kılma sıklığı ile dua etme sıklığı arasında pozitif bir ilişki bulunurken ($r=0,078$), öznel dindarlık algısı, Kur'an okuma sıklığı ve oruç tutma alışkanlığı ile herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Davranış Üst Boyutunda ise Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ($r=0,149$) fakat öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Genel olarak, bu bulgular dini uygulamalar ile çevreye yönelik tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak zayıf düzeyde ilişkiler olduğunu göstermektedir. Dini uygulamalar ile çevre bilinci arasında ulaşılan pozitif ilişki beklenen bir durumdur. Çünkü dini uygulamaları yerine getirme düzeyi çoğu zaman bireyin dinin emirlerine ne kadar uygun bir hayat yaşayıp yaşamadığını göstermektedir. Ayrıca öznel dindarlık algısı ve ibadetlerin maneviyat ile de yakından ilişkisi vardır. Hem inançlı hem de maneviyatı yüksek bireylerden ibadetlerini yerine getiriyor olması beklenmektedir. İbadetler bir nevi maneviyatın somutlaşmış bir ifadesidir. Çevre ile din ilişkisinde dinin öğretilerinin çevreyi koruma ve

emanet bilinciyle ona sahip çıkma şeklinde olduğuna ilgili başlıkta yer verilmiştir. Dolayısıyla ulaşılan pozitif yönlü ilişki çalışmanın genel beklentisine uygun düşmektedir. Kur'an okuma ile çevre bilinci ilişkisinin zayıf olması Kur'an-ı Kerim'in genellikle yalnızca Arapçasından okunması nedeniyle, içeriğinde ihtiva ettiği "çevrenin Allah'ın emaneti olduğu bilincine" yeterince ulaşamamasından kaynaklanıyor olabilir. Oruç tutma davranışı ile çevre bilinci ilişkisinin zayıf çıkmasının sebebi ise oruç tutanların sayısının oldukça yüksek olması sebebiyle ayırt edici unsur olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Herkesin oruç tuttuğu bir ortamda oruç tutma davranışı, çevre bilinci düzeylerinin farklılık göstermesindeki belirleyici unsur olamaz. Bu çalışmada ise Tablo 5'e göre çoğu zaman ve her zaman oruç tutanların sayısı 338'dir. Bu rakam örneklemin çok büyük bir çoğunluğunu teşkil etmektedir.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle dindarlık ile çevreye yönelik tutum ve davranışlar arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir (Ateş, 2019, ss. 106-115; Ayten, 2010, s. 226; Çiçek, 2021, ss. 115-117; Kandemir, 2020, ss. 299-303). Ünal'ın (2010) çevre sorunları ile dindarlık ilişkisini incelediği araştırmada çeşitli şekillerde Allah inancı olan ve namaz ibadetini sıklıkla yerine getiren bireylerin çevreye karşı daha duyarlı olduğu, genel olarak dindarlık seviyesi arttıkça çevre sorunlarına olan duyarlılığın, çevre kirliliğine verilen tepki düzeyinin ve çevreyi emanet olarak görme düzeyinin arttığı görülmektedir.

Tüketicilerin dindarlıklarının çevreye yönelik tutumlara etkisinin incelendiği bir çalışmada örneklemin yüksek dindarlığa, yüksek çevre yanlısı tutuma ve düşük çevresel ilgisizliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Yıldırım & Özdemir, 2022, ss. 16-22).

Keçeci'nin (2021) dindarlık ile çevre ilişkisini ele aldığı araştırmada genel dindarlık değeri ile çevreci davranışların alt boyutlarından aktif çevre duyarlılığı arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı buna karşın israftan kaçınma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kavalcı'nın (2019) çevreci davranışlarda bulunma ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında ise dindarlık ile çevre duyarlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Dindarlıkla çevreci davranışları tüketim teması özelinde inceleyen çalışmalar vardır. Çevre bilinci ile tüketim arasında doğada bulunan ham maddeleri gereksiz yere tüketmemek açısından yakinen bir ilişki bulunmaktadır. Dini bağlılık, çevre bilinci ve

dışa dönüklüğün yeşil ürün satın alma niyeti üzerindeki etkisinin Z kuşağı üzerinde incelendiği bir araştırmada dini bağlılık faktörünün çevre bilinci, dışa dönüklük ve yeşil ürün satın alma niyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği bulgulanmıştır (Yemez, 2022, ss. 103-105). Dini değerlerin takıntılı satın alma eğilimi ve çevreye yönelik tutum üzerindeki etkisine yönelik bir araştırmanın sonuçlarına göre, içsel dini değerler takıntılı satın alma eğilimini etkilemezken, dışsal dini değerler takıntılı satın alma eğilimini pozitif yönde etkilemektedir (Bozyiğit, 2019, s. 333). Tüketim üzerinde etkili olan faktörlerin inanç açısından belirlenmesini inceleyen bir araştırmada ise içselleştirilmiş inanç duygusunun satın almadaki hassasiyeti sağladığı bulgulanmıştır (Baydaş vd., 2019, s. 12). Bu çalışmadan elde edilen bulgular “Yetişkinlerde çevreye yönelik tutumlar ile öznel dindarlık algısı, Kur’an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı arasında ilişki bulunmaktadır.”, “Yetişkinlerde çevre bilincinin bilgi-duygu boyutu ile öznel dindarlık algısı, Kur’an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı ilişki bulunmaktadır.”, “Yetişkinlerde çevre bilincinin davranış üst boyutu ile öznel dindarlık algısı, Kur’an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, oruç tutma alışkanlığı, dua etme sıklığı arasında ilişki bulunmaktadır.” hipotezlerini kısmen desteklemektedir.

SONUÇ

Yetişkinlerde çevre bilinci ile maneviyat arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırmamızda, bireylerin manevi yönelimlerinin ve dini uygulamaların çevreye karşı tutum ve davranışlarına nasıl bir etkisi olduğu incelenmiştir. Ayrıca Maneviyat Ölçeği alt boyutları (Manevi Başa Çıkma, Aşkınlık, Manevi Yaşantı, Anlam Arayışı, Manevi Hoşnutluk, Bağlantı, Tabiatla Uyum) ile ÇYTÖ'nin bilgi-duygu ve davranış alt boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma için 18 yaş üstü 368 kişilik örneklem grubuna internet üzerinden anket tekniği kullanılarak ulaşılmıştır.

Araştırmada ölçeklerden alınan toplam puanlara bakıldığında çalışmaya katılan bireylerin genellikle çevreye karşı olumlu bir tutum sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bilgi duygu boyutundan alınan puanlar çevre sorunlarına yönelik duyulan rahatsızlıkla ilgili farkındalık seviyesinin yüksek olduğunu, davranış üst boyutundan alınan puanlar davranış bazındaki hassasiyetlerin yüksek olduğunu ve çevre sorunları karşısında aktif rol alındığını göstermektedir.

Çalışmada kullanılan çevre bilincini ölçen diğer ölçeklerden alınan puanlar çevreye duyarlı bir izlenim verdiği halde, çevre organizasyonu üyeliğine sahip olanların oranının çok düşük olması, bu değişkenin çevre bilincini ölçmede yetersiz olduğunu göstermektedir. Çalışmaya katılan bireylerin çevrenin korunması için bulunacağı katkı dağılımları için verdikleri yanıtlar çevrenin korunması için çeşitli şekillerde katkıda bulunmaya istekli oldukları ve çoğunun çevreyi koruma konusunda bireysel düzeyde sorumluluk almayı tercih ettiğini ve bireylerin çevre bilincine önem verdiklerini göstermektedir.

Çalışmaya katılan bireylere göre Türkiye'nin çevre sorunları dağılımına verdikleri yanıtlara göre yetişkinlerde çevre bilincinin yalnızca görünür, kısa vadeli ve gününbirlik problemler üzerinde yoğunlaşması, çevresel sorunlara karşı duyarsızlık ve kaygısızlık yaratabilecek bir durumdur. Bu durum, çevre bilincinin yetersiz veya yüzeysel olduğunu gösterir ve çevresel sorunların ciddiyeti konusunda farkındalık eksikliğine işaret eder. Bu nedenle, çevre bilincinin derinleştirilmesi ve uzun vadeli çevresel sorunlara odaklanması gerekmektedir. Bu sayede, çevre bilinci artırılabilir ve sürdürülebilir bir gelecek için gerekli adımlar atılabilir.

Araştırmada elde edilen veriler ışığında, maneviyat ölçeği ile yaşanan çevre değişkeni ve gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu görülmektedir. Ayrıca,

kırsal çevrede yaşayan insanların maneviyat ölçeği puan ortalamasının kentsel çevrede yaşayanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, maneviyatın yaşanan çevre, gelir durumu, sosyal ve çevresel faktörlerle ilişkili olduğunu ve bu faktörlerin bireylerin manevi yaşantılarını etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, kırsal ve kentsel yaşamın maneviyat üzerinde farklı etkilere sahip olduğu ve gelir düzeyinin de maneviyatı etkilediğine ulaşılmaktadır.

Çevreye yönelik tutum ölçeği ve davranış üst boyutu puanlarına yaş değişkeni açısından bakıldığında herhangi bir ilişki tespit edilememiş olduğu, bilgi-duygu boyutuna bakıldığında ise negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki tespit edildiği görülmektedir. Bu da bizi yaş arttıkça çevreye yönelik tutumların bilgi-duygu boyutunda azaldığı sonucuna ulaştırmıştır. Ayrıca elde edilen bulgulardan Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve alt boyutlarında cinsiyet, gelir durumu, medeni durum, eğitim durumu ve yaşanan çevre değişkenlerinin belirgin bir farklılaşmaya yol açmadığı tespit edilmektedir.

Araştırmada elde edilen verilere dayanarak, Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve ölçeğin bilgi-duygu boyutu ve davranış üst boyutu ile Maneviyat Ölçeği boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı, ancak zayıf ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu bulgular, manevi boyutların çevreye yönelik tutum ve davranışlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmamızda ayrıca çevreye yönelik tutumlar, bilgi-duygu boyutu ve davranış üst boyutu ile dini pratikler arasındaki ilişkiler incelemiştir. Çevreye yönelik tutum ölçeği ile Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve aynı yönlü ilişki olduğu, öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. ÇYTÖ'nin bilgi duygu boyutu ile dua etme sıklığı ve namaz kılma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve aynı yönlü bir ilişki olduğu, Kur'an okuma sıklığı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. ÇYTÖ'nin davranış üst boyutu ile Kur'an okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı ve dua etme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu, öznel dindarlık algısı ve oruç tutma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği ve alt boyutları ile ilgili bu sonuçlar bizi çevreye yönelik tutumlar ile dini uygulamalar arasında genel olarak istatistiksel olarak anlamlı ancak zayıf düzeyde ilişkiler olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu bulgular, dini

pratikler ile çevreye yönelik tutumlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırma sonuçları, çevreye yönelik tutum ile dini uygulamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak zayıf ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Bu durum, dini inançların çevresel farkındalık ve sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini anlamak için daha derinlemesine çalışmaların gerekliliğini göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre Kur'an okuma sıklığı ve namaz kılma sıklığı ile çevreye yönelik tutum arasındaki zayıf ilişki incelenmelidir. Bu ilişkinin zayıf olması, dini uygulamaların çevresel farkındalık ve tutumları etkilemede yeterli olmadığını göstermektedir. Bu noktada, dini liderlerin ve toplumun dini yapılarının, çevre konusundaki farkındalığı artırmak için daha etkin bir rol oynaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dini eğitim ve öğretim faaliyetlerinin çevresel konuları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve dini toplulukların çevresel sürdürülebilirlik konusunda daha aktif bir rol oynaması gerekmektedir. Aynı şekilde, dua etme sıklığı ile çevreye yönelik tutum arasındaki zayıf ilişki de dikkat çekicidir. Bu durum, bireysel dini uygulamaların çevreye yönelik tutumları etkilemede yetersiz kaldığını göstermektedir. Dini uygulamaların çevresel farkındalık ve tutumları şekillendirmedeki etkilerini anlamak için daha kapsamlı ve uzun vadeli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca, ölçek alt boyutları olan bilgi-duygu boyutu ve davranış üst boyutu ile dini uygulamalar arasındaki zayıf ilişkiler de incelenmelidir. Bu ilişkilerin zayıf olması, dini uygulamaların çevresel tutumları ve davranışları etkilemede sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, dini uygulamaların çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamak için daha kapsamlı ve uzun vadeli çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Günümüzde çevre bilincinin farklı ideolojik grupların eline geçmiş olması ve dindar bireylerin bu gruplara karşı ön yargılı olmaları, çevreye yönelik tutumlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca, dinin maddileşmeye başlaması ve dindarlığın sadece ibadetlerle sınırlı bir şekilde değerlendirilmesi, bizi dinin ahlaki boyutunun geri planda kaldığı ve dolayısıyla dindar bireylerin çevreye karşı tutumlarını etkileyebileceği düşüncesine yöneltmektedir. Bu durum, dindar bireylerin çevre konusundaki duyarlılığını azaltabilir ve çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirme konusunda motivasyonlarını zayıflatır. Dolayısıyla, dinin ahlaki boyutunun ön plana çıkarılması ve dindar bireylerin manevi değerlerini güçlendirmesi, çevre bilincinin artırılması ve çevre sorunlarıyla mücadelede daha etkili bir rol oynamalarını sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu bulgular çevresel sürdürülebilirlik çalışmaları ve çevresel farkındalık oluşturma çabaları için önemli bir perspektif sunmaktadır. Dini uygulamaların çevresel tutum ve davranışlar üzerindeki etkilerini anlamak, çevre konusundaki farkındalığı artırmak ve sürdürülebilirlik çabalarını desteklemek için daha fazla araştırma ve çaba gerekmektedir. Bu bulgular, din adamlarının ve toplumun dini yapılarının çevresel konularda daha etkin bir rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Maneviyat ile çevre bilinci ilişkisini ele alan fazla çalışma olmadığından daha geniş bir örnekleme incelenmesi önerilebilir.
- Dini uygulamalarla çevre bilinci arasındaki zayıf ilişkiler incelenebilir.
- Çevre bilinci ile maneviyat arasında pozitif yönlü ilişki olduğu için bireyleri çevreyle ilgili bilinçlendirme çalışmalarında maneviyat da etkin bir şekilde kullanılabilir. Dini kurumlar ve din adamları çevre bilinci oluşturmada daha aktif hale getirilebilir.
- Çevre bilinci eğitim sistemine daha fazla dahil edilebilir, çevre bilincini artırıcı uygulamalı etkinlikler gerçekleştirilip yarışmalar düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağacan, İ. (2014). *Çevre Kirliliği Sorunları ile Mücadelelerde Türkiye’de Uygulanan Çevre Vergileri ve Çevre Vergisi Bilinci* [Yüksek Lisans Tezi]. T. C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ak, S. (2013). *Yeşil Tüketim Yaklaşımı Ekseninde İslâmi Çevrecilik* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı.
- Akbaytuan, Z. (1993). *Maneviyat Eğitimi ve Japon Eğitim Sisteminin Türkiye’deki Uygulaması* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Akbolat, A. (2022). *Kronik Hastalarda İyi Oluş ve Maneviyat: Nitel Bir Araştırma* [Doktora Tezi]. T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri.
- Akdoğan, L., Durmaz, Y., & Değirmenci, B. (2020). Algılanan Tüketici Etkililiğinin Ekolojik Bilinçli Tüketici Davranışı Üzerine Etkisi: Çevresel Kaygının Aracılık Rolü. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(20), Article 20.
- Akman, A. E. (2020). *Maneviyat Düzeylerine Göre Stres, Bilgece Farkındalık ve Ayrışma-Bütünleşme Farklılıkları* [Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, Y., Ketenoğlu, O., Evren, H., Kurt, L., & Düzenli, S. (2000). *Çevre Kirliliği (Çevre Biyolojisi)*. Palme Yayıncılık.
- Alkaya, A., Çoban, S., Tehci, A., & Ersoy, Y. (2016). Çevresel Duyarlılığın Yeşil Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi: Ordu Üniversitesi Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47.
- Alınçık, Ü. (2010). Çevreci Yönelim, Çevre Dostu Davranış ve Demografik Özellikler: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 507-532.
- Alquijay, R. M. C. (2023). *Servant Leadership And Employee Creativity: The Influence Of Workplace Spirituality* [Master’s Thesis]. T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt University Graduate School Of Social Sciences.
- Altın, S., & Ok, Ş. (2023). Z Kuşağı Tüketicilerde Yeşil Reklam Tutumu ve Çevresel Duyarlılık İlişkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 97-117.

- Araz, T. (2018). *Ortaokul Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma: Nevşehir Örneği* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Arcury, T. A. (1990). Environmental Attitude and Environmental Knowledge. *Human Organization*, 49(4), 300-304.
- Arcury, T. A., Johnson, T., & Scollay, S. (1986). Ecological Worldview and Environmental Knowledge: The “New Environmental Paradigm”. *The Journal of Environmental Education*, 17(4), 35-40.
- Arslan, B., & Dursun, T. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Çevreci Reklamlara Yönelik Tutumlarını Etkileyen Demografik Faktörlerin Belirlenmesi: Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 161-172.
- Arslan, H. (2010). *Dinle İlgili Düşünce, Tanım ve Algılamalar* (5. bs, C. 3). Hikmet Yurdu.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı (Çorum Örneği)*. DEM Yay.
- Arslan, S. (2023). *Gebelerde Maneviyatın Doğum Korkusu ve Mutluluğa Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı.
- Atasoy, E. (2005). *Çevre İçin Eğitim: İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Çalışma* [Doktora Tezi]. T.C. Uludağ Üniversitesi.
- Ateş, S. (2019). *Dindarlık ve Tüketim Algıları Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atlı, K., & Uzun, N. (2019). Öğrencilerin Çevreye Yönelik İlgi, Düşünce ve Davranışları Arasındaki Korelasyonun İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 204-209.
- Ay, U. (2012). *Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının Değer-İnanç-Norm Kuramı Temelinde İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı.
- Ayaz, A. (2022). *Akademisyenlerin Çevre Algısı ve Çevreye Dini ve Manevi Yaklaşımları* [Yüksek Lisans Tezi]. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Din Bilimleri Anabilim Dalı.

- Aydın, F., & Kaya, H. (2013). Sosyal Bilimler Lisesi Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının Değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, Article 24.
- Ayten, A. (2010). 'Sahip Olma' Mı 'Emanet Görme' Mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2).
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2. bs). Kubbealtı.
- B. Varol, H. (2021). *Çevre Bilincinin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bursa Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı.
- Başak, D. (2022). *Dindarlık ve Maneviyat Tutumlarında Başını Örtüp Örtmeme Tercihi Üzerine Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayar, V. (2017). *Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Geri Dönüşüm Davranışları ile Ekolojik Ayak İzlerinin Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Baydaş, A., Kiliç, E., & Türkan, Y. (2019). Tüketim Üzerinde Etili Olan Faktörlerin İnanç Açısından Belirlenmesi: Bingöl İli Örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019(1), Article 1.
- Baygeldi, M. R. (2022). *Kültürel Sermayeden Sosyal Sermayeye Maneviyat ve Din: Hükümlülerin Manevi Danışmanlık Deneyimleri* [Doktora Tezi]. T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri.
- Bayır, S. (2019). *Tüketicilerin Yeşil Ürün Kullanma Eğilimlerine İlişkin Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, M. (1992). *İslam ve Ekoloji*. DİB Yay.
- Bayyığıt, M. (2002). "Çevre Problematiği ve Din". *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 14, 39-50.
- Bostan, Y. (2015). *Seyyid Hüseyin Nasr'da Çevre V ve Tabiat* [Yüksek Lisans Tezi].
- Bozyığıt, S. (2019). Dini Değerlerin Takıntılı Satın Alma Eğilimi ve Çevreye Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), Article 18.
- Bülbül, H., Büyükkelik, A., & Özoğlu, B. (2019). Çevre Bilinci, Çevreci Ev Uygulamaları, Satın Alma Davranışı ve Demografik Faktörler Arasındaki

- İlişkinin Haneler Kapsamında İncelenmesi Kasım 2019, s.951. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(10), 945-955.
- Coşkun, A. (2019). *Tüketicilerin Çevre Bilinci ve Çevreci Tüketici Satın Alma Davranışının İncelenmesi* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çabuk, B., & Karacaoğlu, C. (2003). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fak. Dergisi*, 36(1-2), 190-198.
- Çakır, S. (2019). *Bilgi Evlerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Maneviyatlarının Örgütsel Bağlılıklarıyla İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı.
- Çakmak, F. (2015). Değerler Krizi: Dönüşen Maneviyat ve Çevre Bilinci. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), Article 1.
- Çepel, N. (1982). *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*. İ.Ü.O.F.Yay.
- Çiçek, Ş. (2021). *Çevreye Duyarlı Ürün Satın Almada Dindarlığın Rolü*. Marmara Üniversitesi.
- Çil, G. (2022). *Manevi Hayat Ve Din: Çanakkale Örneği* [Doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı.
- Demirci, K. (1995). “Dinlerin Çevreye Bakışı”. *İzlenim Aylık Dergi*, 26, 20-21.
- Demiroğlu, B. (2021). *Yetişkinlerin Maneviyat ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve psikolojik Danışmanlık Bölüm Dalı.
- Durmuş, M. (2020). *Maneviyatı Güçlendirme Eğitiminin Hemodiyaliz Tedavisi Alan Hastalarda Anksiyete ve Depresyon Düzeyine Etkisi* [Doktora Tezi]. T.C. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Dursun, N. (2019). *Evli ve Bekâr Bireylerin Yaşamın Anlamı ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Bilim Dalı.

- Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat Algısı Ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)* [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erinç, S. (1984). *Ortam Ekolojisi ve Degradasyonel Ekosistem Değişiklikleri*. İ. Ü. Denizbilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Ertürk, H. (1996). *Çevre Bilimlerine Giriş*. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Feyzioğlu, E. (2011). *Ekoloji, İnsan ve Din* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Genç, M., & Genç, T. (2013). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(1), 9-19.
- Göker, H. (2023). *Bağlanma Stillerinin Affetme Eğilimi ve Maneviyatla İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı.
- Güneş, V. (2019). *Çevreci Tüketim Davranışının Belirleyicilerinin Görece Etkilerinin İncelenmesi* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.
- Güngör, M. (2008). *Çevre ve Kur'an. Uluslar arası Çevre ve Din Sempozyumu 2.* (ss. 135-146). Yalın Yayıncılık.
- Güven, T. (2019). *Sosyal Yenilikçiliğin Ürün İlgiilenimi Üzerine Etkisi (Çevreci Tüketiciler ve Çevre Dostu Ürünler Üzerine Bir Araştırma)* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İrge, N. T. (2022). Çevresel Duyarlılığın Çalışanların Yeşil Örgütsel Davranışlarına Etkisinde Kişilik Özelliklerinin aracı Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1293-1315.
- İşbilen, N. (2022). *Maneviyat Temelli Bağımlılık Danışmanlığı: Alkol Ve Madde Bağımlılığının Rehabilitasyon Sürecinde Bir Model Önerisi* [Doktora Tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri.
- Kahyaoğlu, M., Daban, Ş., & Yangın, S. (2008). “İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutumları. *Dicle Üniv. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Dergisi*, 11, 42-52.
- Kalyoncu, H. (2023). *Çevre ve Din: Dinlerde Çevre Anlayışının Sosyolojik Analizi* [Doktora Tezi]. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

- Kanbak, A. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Davranışları: Farklı Değişkenler Açısından Kocaeli Üniversitesi Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 77-90.
- Kandemir, F. (2020). Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), Article 1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3876200>
- Kandemir, F. (2020). İçsel Dinî Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Çevre İlişkisi Üzerine İlişkisel Bir Araştırma. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Vol.(11), 227-305.
- Karahan, M. (2017). İşletme Yöneticilerinin Çevre Duyarlılığı ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 359-374.
- Karayeğen, G. (2015). Çevreci Tutum ve Davranışlar: Sosyal Baskınlık Yönelimi, Yetkecilik ve Ahlak Açısından Bir Değerlendirme [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı.
- Karşlı, N. (2022). Genç ve Yetişkinlerde Çevre Bilinci ve Dindarlık. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, Article 52. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1063694>
- Kavalcı, H. N. (2019). Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kayhan, M. (2002). Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi [Doktora Tezi]. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst.
- Kayıklık, H. (2006). Dindarlığın Sosyo-psikolojisi. Karahan Kitabevi.
- Keçeci, H. (2021). Dindarlık ve Çevre İlişkisi [Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Keleş, R., & Harmanlı, C. (1998). Çevrebilim. İmge Kitabevi.
- Keskin, N. (2022). Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Din Ve Çevrecilik: İslamî Çevre Hareketleri [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khodabandeh D.T, S. (2010). Çevre Sorunları Açısından Küreselleşme Sürecinde Kitle İletişim ve Çevre İçin Eğitimin Önemi [Doktora Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilimdalı.

- Kılıç, S. (2002). Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 93-108.
- Kılınç, Ş. (2023). *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da İnsan-Tabiat İlişkisi Bağlamında Çevre Anlayışı* [Doktora Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı.
- Kimter, N. (2015). Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, Article 3.
- Kimter, N. (2015). Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, Article 3.
- Köse, A., & Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi* (2. bs). Timaş Yayınları.
- Kula, N. (2008). Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi. İçinde *Uluslar Arası Çevre ve Din Sempozyumu* (C. 1, ss. 207-226). Yalın Yayıncılık.
- Mirza, G. A. (2014). *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.
- Nakıboğlu, M. A. B. (2003). 2 M.A. *Burak Nakıboğlu, Çevreci Pazarlama Anlayışı ve Tüketicilerin Çevresel Tutumlarının Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi İle İlgili Bir Uygulama*, 2003, s.90-92. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, E. (1989). Dünyada ve Türkiye'de 'Ekoloji Hareketi'nin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere. *Türkiye Günlüğü*, 3, 27-34.
- Özcan, B. (2023). *Minimalizm, Maneviyat ve İslâm'da Sadelik Üzerine Nitel Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özden, M. (2008). Environmental Awareness and Attitudes of Student Teachers: An Empirical Research. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 17(1), 40-55.
- Özey, R. (2001). *Çevre Sorunları*. Aktif Yayınevi.
- Özmen, D., Çetinkaya, A., & Nehir, S. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(6), 330-345.
- Pakoğlu, A. (2010). *Çevre Kavramına Dini ve Felsefi Bir Yaklaşım* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Arkadaş Türkçe Sözlük*. Arkadaş Yay.

- Sarı, R. E. (2022). *Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zekâ, Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Savaş, N. E. (2020). *Çevresel Bilinç, Çevrecilik ve Yeşil Pazarlama Karması Faaliyetlerinin Yeşil Satın Alma Davranışına ve Bağlılığa Etkisi* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saydan, R., & Yaşar, L. D. (2019). Çevre Bilinci ve Çevreci Ürün Satın Alma Davranışında Demografik Faktörlerin Etkisi: Van İli Örneği. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8.
- Sezgin, A. K. (2023). *Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı, Maneviyat ve İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişki* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sharma, N., Lal, M., & Deshwal, P. (2020). Being Spiritually Green: Investigating the Impact of Spiritually Motivated Environmentalism on Green Purchasing Intentions. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 11(4), 101-121.
- Son, E. (2020). *Dindar Kadının Sembolik Tüketim Davranışı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Bursa Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T. C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soylu, Y. (2019). *Doğal Destinasyonlarda Rekreatif Faaliyetlere Katılan Ziyaretçilerin Çevreci Davranış ve Çevreci Satın Alma Davranışı: Kapadokya, Köprülü Kanyon ve Kazdağları Örnekleri* [Doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, E. (2008). Kur'an' da Çevrenin Metafizik Temeli ve Çevre Ahlakı. İçinde *Uluslar arası Çevre ve Din Sempozyumu 2* (ss. 205-218). Yalın Yayıncılık.
- Şahin, R., Sarıkaya, Y., & Baloglu, M. (2017). Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi. II. *Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi*, 681-702.
- Şama, E. (2003). Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları. *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 99-110.
- Şirin, T. (2018). Maneviyat Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish Studies, Volume 13/18*, 1283-1309.

- Taşan, N. (2020). *Kanser Hastalarında Maneviyat ile Umutsuzluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Taycı, F. (2009). *İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum, Bilgi, Duyarlılık ve Aktif Katılım Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma (Çorlu Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Topcu, P., & Dal, N. E. (2022). Dindarlığın Gösteriş Tüketimi Üzerine Etkisi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), Article 2. <https://doi.org/10.38057/bifd.1171712>
- Topsakal, H. R., & Çelik, İ. (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. MEB Yay.
- Tosyalıoğlu, M. B. (2021). *Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğer, A. T. (2018). *Çevreci Tüketim Davranışının Değer-İnanç-Norm Teorisi Kapsamında İncelenmesi* [Doktora Tezi]. T.C. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğlacı, P. (1979). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük* (4. bs). Cem Yayınevi.
- Tuna, M. (2006). *Türkiye’de Çevrecilik: Türkiye’de Çevreye İlişkin Toplumsal Eğilimler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Turhan, G. (2008). *İslam ve Kur’an’da Çevre Ağaç Yeşil ve Toprak. Uluslar arası Çevre ve Din Sempozyumu* (ss. 463-475). Yalın Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türküm, A. S. (1998). “Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci”. *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan, Anadolu Üniv. Açık Öğretim Fak. Yay.*, 563, 165-172.
- Uyanık, B. (2023). *Kentlerde Çevre Sorunları Bağlamında Hava Kirliliği: Konya İli Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Uysal, E. (2005). “Dindarlığın Ahlaki Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 14(1), 41-59.
- Ünal, V. (2010). *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi “Kayseri Örneği”* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yaman, Y. (2020). *Modernleşme Sürecinde Yaşlı Bakımı ve Maneviyat: İstanbul Ünal Özel Huzurevi Örneği* [Doktora Tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri.
- Yaşar, L. D. (2019). *Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi (Van İli Örneği)* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeğin, A. (1992). *Yeni Lügat*. Hizmet Vakfı Yay.
- Yemez, İ. (2022). Dini Bağlılık, Çevre Bilinci ve Dışa Dönüklüğün Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 34, Article 34. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.939010>
- Yenen, F. (2022). *Cerrahi Hemşirelerinin Maneviyat Algısı ve Manevi Bakım Desteklerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Okan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yeşil, M., & Yahya, T. (2020). Çevresel Duyarlılık Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 418-435.
- Yıldırım, M., & Özdemir, Ş. (2022). Tüketicilerin Dindarlıklarının Çevreye Yönelik Tutumlara Etkisi: Bireysel Ahlaki İdeolojilerin Aracılık Rolü. *İş Ahlakı Dergisi*.
- Yıldız, N. D., Yılmaz, H., Demir, M., & Toy, S. (2011). Effects of Personal Characteristics on Environmental Awareness; a Questionnaire Survey with University Campus People in a Developing Country, Turkey. *Scientific Research and Essays*, 6(2), 332-240.
- Yılmaz, E. (2010). “Hint Kültüründe ve Tek Tanrılı Dinlerde Çevre Toplum İlişkisi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 24-48.
- Yücel, M., Altunkasa, F., Güçray, S., Uslu, C., & Say, N. P. (2006). Adana’da Çevre Duyarlılığı Düzeyinin ve Geliştirme Olanaklarının Araştırılması. *Akdeniz Üniv. Ziraat Fak. Dergisi*, 19(2), 217-228.

EK

Ek 1: Kişisel Bilgi Formu

Saygıdeğer Katılımcı,

Ankette çeşitli konularda sizin görüşlerinize başvurulmaktadır. Araştırmaya katılım gönüllük esasına dayalıdır. Soruları cevaplandırma hususunda göstereceğiniz gayret ve samimiyet araştırma sonuçlarının sağlıklı olması için son derece önemlidir. Dolayısıyla bütün soruları dikkatle okuyarak seçeneklerden görüşlerinizi en iyi yansıtan ifadeyi işaretleyiniz. Lütfen hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Bireysel bir değerlendirme yapılmayacağı için isminizi belirtmeniz gerekmemektedir. Araştırmaya katılarak sağlayacağınız değerli katkılar için teşekkür ederiz.

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Din Psikolojisi Bilim Dalı

Elif SARI

1) Cinsiyet

☐ Kadın

☐ Erkek

2) Yaş?

.....

3. Medeni durumunuz nedir?

☐ Evli

☐ Bekar

☐ Boşanmış

4) Ekonomik durumunuzu nasıl tanımlarsınız?

☐ Çok düşük

☐ Düşük

☐ Orta

☐ İyi

☐ Çok iyi

5) Hayatınızın çoğunu geçirdiğiniz çevre?

☐ Köy/Kasaba

☐ İlçe

☐ İl

☐ Büyükşehir

6. Eğitim durumunuz nedir?

Okuryazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ve dengi ☐ Yüksekokul /Üniversite ☐

Yüksek Lisans/Doktora ☐

7) Mesleğiniz nedir?

☐ Memur

☐ İşçi

☐ Serbest meslek

☐ Öğrenci

☐ Ev hanımı

☐ Emekli

☐ Diğer .....

8. Herhangi bir çevre organizasyonuna üye misiniz?

Evet

Hayır

9. Çevrenin korunması için öncelikle ne tür bir katkıda bulunmak istersiniz? (Üç tanesini işaretleyebilirsiniz)

a) Bağışta bulunurum

b) Çevrenin korunmasında gönüllü olarak çalışırım

c) Çevreyi kirletenleri uyarırım

d) Sadece yakın çevremi uyarırım

e) Kendi adıma dikkat ederim

f) Hiç bir katkım olmaz

g) Diğer .....

10. Sizce Türkiye'nin en önemli ilk 3 çevre sorunu nedir? (Lütfen size göre ilk 3 sorunu önem sırasına göre numaralandırınız)

Hava kirliliği

Su kirliliği

Toprak kirlilik

Gürültü kirliliği

Görüntü kirliliği

Radyoaktif kirlilik

Çarpık kentleşme

Bitki ve hayvan türlerinin azalması

Erozyon

Diğer.....

11) Bir dine mensup musunuz?

☐ Müslüman

☐ Ateist

☐ Deist

☐ Agnostik

☐ Diğer.....

12) Kendinizi dindarlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Dinle İlgim yok

☐ Dindar değilim

☐ Biraz dindarım

☐ Dindarım

☐ Çok dindarım

13. Kur'an-ı Kerim'i, Arapça'sından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?

(a) Hiç okumam

(b) Nadiren okurum

(c) Bazen okurum

(d) Çoğu zaman okurum

(e) Her gün bir miktar okurum

14. Beş vakit namaz ile ilgili davranışınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?

(a) Hiçbir zaman

(b) Nadiren

(c) Bazen

(d) Çoğu zaman

(e) Her zaman

15. Sağlığınız elverdiği sürece Ramazan oruçlarını tutar mısınız?

(a) Hiçbir zaman

(b) Nadiren

(c) Bazen

(d) oğu zaman

(e) Her zaman

16. Ne sıklıkla dua edersiniz?

(a) Hiçbir zaman

(b) Nadiren

(c) Bazen

(d) oğu zaman

(e) Her zaman

Ek 2: Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği

GÖRÜŞLER	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Bilgi/Duygu Faktörü					
1. İnsanların çevreye çöp atmaları beni rahatsız eder. (G1)					
2. Kentlerin çarpık yapılaşması beni rahatsız eder. (G3)					
3. Yaşam çevrelerinde yer alan baz istasyonları sağlığı olumsuz etkiler. (G4)					
4. Elektriklerin lüzumsuz olarak kullanılması beni rahatsız eder. (G6)					
5. Kentlerde açık yeşil alanların az olmasından rahatsızlık duyarım. (G7)					
6. Yeşil alanlara zarar verici davranışlar beni rahatsız eder. (G8)					
7. Denizlerin/doğal su kaynaklarının kirlenmesi beni üzer. (G10)					
8. Yerkürenin giderek ısınması gelecekte facialara sebep olacaktır. (G11)					
Davranış Üst Boyutu	Asla	Nadiren	Ara sıra	Çoğunlukla	Her zaman
Duyarlı Davranış					
1. Hava kirliliği konusunda insanları bilgilendirmek için çaba gösteririm. (D1)					
5. Yerlere çöp atmamaya dikkat ederim. (D5)					
12. Ağaç dikme fırsatı olursa değerlendirmek için özen gösteririm. (D12)					
Özenli Davranış					
3. Su tüketiminde tasarruf yapmaya özen gösteririm. (D3)					
7. İnsanları rahatsız edecek düzeyde gürültü çıkarmamaya özen gösteririm. (D7)					
8. Kağıtların her iki yüzünü de kullanmaya özen gösteririm. (D8)					
Enerji/Ürün Tasarrufu					
9. Tek kullanımlık kağıt ürünleri (peçete, ıslak mendil, tuvalet kağıdı vs.) konusunda her zaman tasarruflu davranırım (D9)					
10. TV, bilgisayar gibi elektronik cihazları kullandıktan sonra Stand by (uyku modu) konumunda bırakmam, kapatırım. (D10)					
Geri Dönüşüm					
13. Çevre duyarlılığı konusunda örnek olmaya çalışırım. (D13)					
14. Boş pilleri evsel atıklara karıştırmamaya ve atık pil kutusuna atmaya özen gösteririm. (D14)					
15. Çöpleri sınıflandırarak yeniden değerlendirilmesine uygun geri dönüşüm kutusuna atmaya özen gösteririm. (D15)					
16. Ambalajında geri dönüşümü olan ürünleri kullanmaya özen gösteririm. (D16)					

Ek 3: Maneviyat Ölçeği

Elinizdeki ölçek bireyin maneviyatının farklı boyutlarını ölçmek üzere hazırlanmıştır. Ölçekte 27 Adet soru bulunmaktadır. Her bir ifadeyi okuduktan sonra, kendinizi değerlendirip sizin için en uygun seçeneğin numarasını işaretleyiniz Lütfen her ifadeye mutlaka tek yanıt veriniz ve kesinlikle boş bırakmayınız. Katkılarınız için teşekkür ederiz. En uygun yanıtları vereceğinizi ümit eder katkılarınız için teşekkür ederiz.		(1) Bana Hiç Uygun Değil	(2) Bana Uygun Değil	(3) Bana Biraz Uygun	(4) Bana Oldukça Uygun	(5) Bana Tamamen Uygun
1.	Allah'ın beni sevdiğini hissediyorum					
2.	Bir sorunla karşılaştığımda dua ederim					
3.	Dini etkinliklere katılırım					
4.	Dua ettiğimde Allah'a kendimi yakın hissederim					
5.	Enerjisine inandığım şeyleri üzerimde taşıyım					
6.	Hayata dair bir hoşnutluk duygusu hissediyorum					
7.	Hayata gelmemin bir amacı olduğuna inanırım					
8.	Hayatımda büyük bir boşluk varmış gibi hissediyorum					
9.	Maneviyatım bana güç verir.					
10.	Yediğim şeylerin enerjisinin beni etkilediğine inanıyorum					
11.	Hayatımı manevi kabullerime göre yaşarım					
12.	Maneviyat stresli durumlarla başa çıkmamı sağlar.					
13.	Hayatımın amacını halen bulabilmiş değilim					
14.	Hayatta hiçbir şey sebepsiz olmaz					
15.	Hayatta iyilikle kötülüğün bir savaşı var					
16.	Her canlının taşıdığı bir enerji vardır					
17.	Her insan hayatının anlamını bulmaya çalışmalıdır					
18.	İlâhî bir gücün beni koruduğunu hissederim.					
19.	Kâinata, aşkın (ilâhî) bir varlığın olduğuna inanıyorum.					
20.	Maneviyat hayatın anlamıyla ilişkilidir.					
21.	Maneviyata önem veririm.					
22.	Kâinata her şeyin bir bütünün parçası gibi birbirine bağlı olduğuna inanırım.					
23.	Maneviyatım davranışlarım üzerinde etkilidir.					
24.	Maneviyatımı güçlendirmek için bazı manevi egzersizler (zikir, meditasyon, dua vb.) yaparım.					
25.	Maneviyatla ilgili bir eğitim olduğunu görürsem katılmaya çalışırım.					
26.	Olduğum kişi olmaktan mutlu değilim.					
27.	Maneviyat konusunda eğitim almak gerektiğine inanıyorum.					

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Elif SARI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Marmara Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Sarı, E. (2023). Anksiyeteyle Başa Çıkma Dindarlığın Rolü. 5. International Harran Congress On Scientific Research Proceeding Book, 853-860.	